

Українська мова

5 клас

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)*

Умовні позначення:

- — цілевизначення
- — осмислення теми
- — рефлексія
- — проблемне запитання
- — робота в парах
- — робота в групах
- — домашнє завдання (на вибір)

Додаткові вправи, матеріали для виконання завдань, контрольні тести, а також Тлумачний словник розміщено в цифровому додатку до підручника за посиланням:

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/ukrainska-mova/5-klas>

Голуб Н. Б.

Г62 Українська мова : підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. — 256 с. : іл.

УДК 811.161.2*кл5(075.3)

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі п'ятикласниці та п'ятикласники!

Чією мовою говориш — того і душу носиш
(Іван Огієнко).

Українська мова — чи не найважливіший шкільний предмет. Уявіть собі хоч один день без мови, і ви відчуєте, яке щастя — мати такий дорогоцінний скарб!

Навчання української мови у 5 класі — це новий етап пізнання краси її звучання, унікальної графіки, глибинного світу лексики й фразеології, виражальних можливостей синтаксису. Ви поринете у світ інформації, навчитеся працювати з нею, виконувати різноманітні види робіт із текстами, використовувати життєво важливі мовленнєві жанри, пізнаватимете правила ефективного спілкування.

У цьому вам допоможуть рубрики підручника, зокрема такі:

- «Пригадуємо» — це систематичне повторення важливих відомостей, здобутих у початкових класах;
- «Шукаємо відповіді на запитання» — дорожня карта уроку;
- «Цілевизначення» — це процес набуття важливої звички — ставити перед собою цілі, спочатку малі (на урок), а згодом — великі (на перспективу життя);
- «Рефлексія» формуватиме у вас здатність самоконтролю, самостійність, наполегливість і відповідальність;
- «Слово дня» — це щоденна планомірна робота над збагаченням вашого активного словника, що високо цінується сьогодні в усьому світі й презентує вас як людей освічених;
- «Домашні завдання» — реалізує ваше право на вибір, а саме — ви можете обрати для виконання один із пропонуєваних варіантів.

§1 МОВА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Українська мова як найвища цінність для українського народу

Бо лиш народи, явлені у Слові, достойно можуть
жити на землі (Л. Костенко).

Як річка, з роду і до роду, так мова з'єднує народ (Т. Масенко).

Слово дня: плекати.

1 Прочитайте текст. Сформулюйте основну думку.

Мені подобається вивчати нові слова, подобається їх запам'ятовувати. Подобаються літери, що складаються у слова. Подобається, що весь наш світ наповнений словами. Подобається всміхатися до нових слів — так їх легше втримати в пам'яті (Дз. Матіяш).

- II Розкажіть, як ви сприймаєте нові слова. Чому для сучасної людини важливо мати багатий лексичний запас? Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Уведіть це слово у свій активний словник.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як ви відчуваєте наявність мови у вашому житті?
- 2 Чи є місце в житті людини, де не потрібна мова?
- 3 Чому всі мови різні?
- 4 Що означають слова Ліни Костенко, узяті за епіграф уроку?
- 5 Які можливості відкриває для вас мова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 2 Уявіть своє життя без мови впродовж одного дня (місяця, року). Яким би воно було? Чи достатньо у вас інформації для відповіді на це запитання? Висловіть свої міркування кількома реченнями.
- 3 Прочитайте речення і прокоментуйте їхній зміст. Розгляньте схему на с. 6. Зробіть узагальнення, зазначивши, чим для людини є мова.

1. Мова для мене є одним із головних героїв книжок. Вона надає образам іншого забарвлення, звучання та смаку, робить їх більш переконливими (М. Дочинець). 2. Пречисті хато,

пісне й рідна мова! Хто має вас, той вже не загубивсь (*Леся Степовичка*). 3. Один з найвідоміших лікарів стародавності Авіценна говорив: «У лікаря є три засоби в боротьбі з хворобою — слово, рослина, ніж». Зверніть увагу — слово на першому місці (*3 інтернету*). 4. Не з чистого аркуша пишуть літопис, а з роду до роду, від батька до сина (*М. Бойко*).

ЩО ТАКЕ УКРАЇНЬСЬКА МОВА?

Це не просто відмінювання слів, написання апострофа і сила-силенна інших правил...

Мова — це весь твій світ!

Мова — це засіб мислення і пізнання.

Мова — це ознака, за якою розпізнають українців.

4 Виберіть один із текстів і прочитайте його виразно. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Слово — найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне — приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити івилікувати, посіяти тривогу і безнадію й одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати усмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

Запитання	Завдання
<p>1. Чи згодні ви з думкою автора, що слово як одиниця мови має такі можливості? Обґрунтуйте відповідь.</p> <p>2. Як потрібно поводитися зі словом, щоб воно було спрямоване на добро?</p> <p>3. Як цей текст пов'язаний із темою уроку?</p>	<p>1. Наведіть приклади із власного життєвого досвіду чи з художнього твору, коли слово «повертає віру в добро», «може стати... брудом», «приносить біду», «може викликати усмішку і сльозу», «може образити людину».</p>

II. Наша мова відображає наш світ. Ми даємо назви речам, які бачимо і які мають для нас значення. Це не новина. Ще в 1880-х роках антрополог* Франц Боас, вивчаючи побут інуїтів*, котрі живуть на півночі Канади, був заінтригований, дізнавшись, що їхня мова має спеціальне слово aqilokod на позначення «снігу, що м'яко падає», та pieqnaŋtoq — для «снігу, що добре годиться, аби їхати по ньому на гринджолах*». Наші слова формують наші мрії та надії на майбутнє... (М. Вікінг).

Запитання	Завдання
1. Що в тексті для вас відоме, а що — нове? 2. Чому північним народам так важливо мати в мові спеціальні слова для позначення снігу, а в українській мові таких слів немає? 3. Як цей текст пов'язаний із темою уроку?	1. Як ви розумієте зміст першого речення? 2. Поясніть значення слів, позначених зірочкою, звірте своє тлумачення зі словником. 3. Пригадайте всі слова в українській мові, пов'язані зі снігом.

5 **I** Прочитайте текст виразно.

Так, це до тебе, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить зараз, чи порветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці!

Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею — вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово в пісні, як вода в ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірюєшся у всьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як наполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти — і ніхто інший (За І. Драчем).

II Обґрунтуйте або спростуйте думку автора, висловлену в завершальних реченнях.

III Текст закликає до:

- збагачення словникового запасу;
- вивчення пісень напам'ять;
- захисту й розвитку рідного слова;
- саморозвитку?

6

Уважно розгляньте схему. Яку інформацію про мову вона містить? Чи можна вважати її вичерпною? Як би ви доповнили схему? Перекажіть стисло.

МОВА

Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці? Що означає «піклуватися про мову»?

Прочитайте уривок із твору «Маленький принц» французького письменника Антуана де Сент-Екзюпері. Який зміст автор укладає у слово «шанувати»? Чи згодні ви з міркуванням героя? Напишіть есе «А як це — шанувати мову?».

— А як це — шанувати?

— Шанувати — значить визнати, що на цій планеті я кращий за всіх, найкраще одягнений, найбагатший і найрозумніший.

Створіть візуалізацію (візуальну карту) теми уроку, на якій відобразить якомога повніше роль мови в житті людей.

Напишіть есе на одну з тем:

- «Які слова живуть у моїй душі?»
- «Як мова стерече кордони?»
- «Які можливості дає мені українська мова?»

РОЗДІЛ І. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

§2 Поглиблене повторення вивченого в 1–4 класах. Лексичне значення слова

Багатий і розмаїтий світ українського слова

*Хто назве речі своїми іменами, той побудує світ (Конфуцій).
Для слова потрібно розуміння — знання і мудрість (С. Піддубний).*

Слово дня: бентежити, дратувати, кривдити, приголомшувати.

- 8** Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у повсякденному мовленні? Чи може слово бентежити, дратувати, кривдити і приголомшувати? Обґрунтуйте свою відповідь. Пригадайте й поділіться тим, що вас бентежить, дратує, кривдить і приголомшує.

Пригадуємо:

- 1 Що таке «лексичне значення слова»?
- 2 Чи кожне слово української мови має лексичне значення?
- 3 Як можна тлумачити значення слова?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібно знати лексичне значення слів?
- 2 Наскільки важливо бути уважним до кожного незнайомого слова?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 9 Уявіть, що було б, якби слова «жили» в мові без лексичного значення. Висловіть свої міркування.

- 10** Прочитайте і запишіть слова. Пригадайте способи тлумачення значень слів. Усно поясніть, що вони означають. Значення яких слів можна тлумачити, добираючи до них синоніми? Суть яких слів краще з'ясувати, демонструючи предмет чи його світлинку?

Виднокрай, шибайголова, вдосвіта, мастак, осоння, жоржина, довкілля, химерний, бешкетувати, гамір, гожий, прасувати, ущухати, цитрина, ринва.

- 11** Прочитайте перелік емоцій, станів і почуттів. Чи доводилося вам переживати їх? Якби вам запропонували зобразити ці слова на малюнку, що ви намалювали б? Обґрунтуйте свій вибір.

Спокій, задоволення, натхнення, надія, вдячність, захопленість, оптимізм, полегшення, гордість, схвилюваність, розчарування, роздратування, сумніви, тривожність, байдужість.

- 12** Прочитайте речення. Зверте авторські тлумачення зі словниковими. Чи є між ними різниця? А як ці слова витлумачили б ви?

1. Дружба — це насамперед примирення і велике духовне спілкування всупереч нікчемним дрібницям (*А. де Сент-Екзюпері*). 2. Горизонт — це межа між видимою і невидимою частинами світу (*Л. Ушкалов*). 3. Бурульки на дахах — це пуп'янки весни, які розквітнуть голубінню неба... (*Н. Шеденко*). 4. Якість — це робити будь-що правильно, навіть коли ніхто не дивиться (*Г. Форд*). 5. Дисципліна — це фундамент, на якому будується весь успіх (*Д. Рон*).

- 13** **I** Прочитайте виразно текст. Чи можна таке спілкування вважати комфортним для всіх учасників? Чому? Наскільки важливо для Леся почути пояснення значення слова «туман»? Завершіть діалог, відповівши на заперечення хлопчика.

На ранок визирнуло сонце, і вони пішли гуляти — збирали каштани і перше жовте листя. Над річкою, що протікала неподалік від їхнього будинку, Лесь побачив чарівні хмаринки. Вони піднімалися трохи вгору, клубочилися і переливалися.

— А що це?

— Це — туман! Я розкажу тобі про туман! — підвела Оленка Лесика ближче до берега.

— Туман... Розкажи.

— Туман — це туман, — як завжди хотів подразнити брата Марко. — Соромно не знати про туман!

— Я ще не такий великий, — набурмосився малий.

— Малюк-малюк, на носі жук!

— Туман — це малесенькі крапельки води в повітрі. От і все.

— Не може бути! — похитав головою Лесь. — Там немає крапель! Я знаю, що крапля падає вниз, як тоді, коли падає дощ. А туман піднімається вгору... (*Ю. Смаль*).

- II** Пригадайте й назвіть життєві ситуації, у яких важливі вміння тлумачити значення слова. За потреби скористайтеся схемою, поданою на с. 11.

14

Розгляньте схему. Чи вичерпну інформацію вона містить? Відповідь обґрунтуйте. У разі потреби доповніть.

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ПОТРІБНО ЗНАТИ, ЩОБ...

15

Створіть візуальну карту уроку. Відведіть на ній місце відомому (тому, що ви знали до цього уроку) й новому (тому, що ви дізналися сьогодні). Упишіть у неї ключові слова уроку.

16

Прочитайте тексти, у яких письменниці розлого тлумачать значення слів. За цими зразками витлумачте значення слова «примха».

I. До речі, *пригода* — це не обов'язково бурхливі події. Пригода — це коли робиш те, чого ніколи раніше не робила. Коли з тобою стається те, чого ніколи раніше не ставалося. Пригода — це коли дізнаєшся, яка на смак бурулька, коли ступаєш босоніж на сніг, уперше в житті вилізаєш на дерево — і земля залишається внизу, коли вперше їдеш у поїзді на верхній полиці. І ще багато різних «уперше» (Дз. Матіяш).

II. *Дідух* — останній сніп із літньої пшеничної ниви. Кажуть, що в ньому живе дух поля й ані спалювати, ані нищити його не можна. Після Різдва його знову заховують у коморі, а навесні урочисто винесуть у поле, бо коловорот живого має бути вічним. Оселю наповнює запах соломи та сіна (Дара Корній).

II

Доберіть і запишіть десять слів, які, на ваш погляд, можуть бути незнайомі вашим однокласникам та однокласницям. Підготуйте усне пояснення або презентацію лексичних значень.

§3 Тлумачний словник

Книжка — ключ до успіху

Чому читати — це так важливо? Кожне нове слово, яке ми вивчаємо, означає нову ідею. Ідеї — безцінні (Б. Шефер).

Слово дня: добірний, збагнути.

- 17** Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Яким чином це висловлення стосується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»? Які слова називають добірними? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1 Що таке словник?
- 2 Який словник називають тлумачним?
- 3 Як правильно користуватися словником?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо створили тлумачний словник?
- 2 Скільки слів у нашій мові? Навіщо так багато?
- 3 Чому важливо дружити із тлумачним словником?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **18** Обміркуйте ситуації, коли словник необхідний.

Навіщо стільки словників?

Тлумачний
Орфографічний
Антонімів
Епітетів
Фразеологічний

Перекладні
Орфоепічний
Термінологічні
Наголосів

Чи можна обійтися без них?

- 19 Розгляньте подану ситуацію. Прочитайте й перекажіть своїми словами зміст кожного речення так, як ви його уявили і зрозуміли. Що ви порадите читачеві / читачці?

КНИЖКА РОЗВИВАЄ УЯВУ

Я читаю книжку, а в ній такі речення:

Усміхнені хлопці нахилилися над моріжком.

Здавалося, що хата тримається на його раменах.

У лісі я знайшов трутовик.

По плесі щось хлюпнуло.

Калина пустила коріння в їхнє рінисте подвір'я (М. Дочинець).

Як уявити?

моріжок ?
рамена ?
трутовик ?
плесо ?
рінисте ?

- 20 Чи цікавилися ви, скільки слів у нашій мові? Чим обґрунтована, на вашу думку, така кількість?

- 21 Прочитайте речення. Поміркуйте і скажіть, чим відрізняються ліс і парк. Як визначити різницю?

Цю територію неподалік від кімнат відпочинку називали лісом, але вона швидше нагадувала охайний великий парк (В. Кохан).

- 22 І Кожне знайоме слово має свій аромат, смак, колір, чіткі образи або своєрідну фактуру, що постають в уяві мовця, коли воно звучить. Заплющіть очі й покличете на допомогу уяву. Скажіть, що ви уявляєте й відчуваєте, коли чуєте подані слова.

Матіола, чебрець, струмок, ковила, пух, красоля, лемент, вервечка, узвар, омшаник, повінь, хвіртка, суниця, соловейко.

II Які слова не постали у вашій уяві? Чому?

- Намалюйте графік вашого настрою на уроці. Яких емоцій було більше й чому? Чим збагатив вас урок? Що вас здивувало, а що змусило задуматися? Так чому ж треба «дружити» із тлумачним словником?

- 23 І Люди по-різному визначають для себе суть книжки:

- Це віконце, крізь яке ми бачимо світ.
- Це творчість і гра.
- Це знання, а знання — це сила.
- Джерело цілющої водиці.

А як тлумачить це слово словник? Випишіть тлумачення слова «книжка».

- II Напишіть есе «Книжка в моєму житті». У разі потреби скористайтеся схемою.

- III Погортайте книжку, яку ви нещодавно прочитали. Випишіть із неї слова, що стали для вас відкриттям. З'ясуйте за словником їхнє значення і запишіть у зошит. Перевірте, чи знають їх однокласники та однокласниці.

§4 Однозначні й багатозначні слова

Уява — крок до здійснення мрії

Якщо ти можеш щось уявити — ти можеш цього досягти (З. Зіглар).
А той, хто робить кроки до мети, пройде крізь всі вибоїни й тенета,
бо сенс якраз у тому, щоб іти! (І. Огнєва).

Слово дня: книгозбірня, мерéживо.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо лексичним значенням слова?
- 2 За якою ознакою слова поділяють на однозначні й багатозначні?
- 3 Які слова є однозначними?
- 4 Які слова називають багатозначними?

- 24 Запишіть «слова дня». До якої групи — однозначних чи багатозначних слів — вони належать? Відповідь обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яких слів більше — однозначних чи багатозначних?
- 2 Як реалізується кожне значення багатозначного слова?
- 3 Де частіше вживають однозначні, а де — багатозначні слова?
- 4 Як уява людини сприяє виникненню нового значення слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 25 Розгляньте схему. Використовуючи її та відому вам інформацію з попередніх класів, підготуйте усну розповідь про однозначні слова.

- 26 Прочитайте текст. Що ви дізналися про виникнення нових значень того самого слова? Чи можете навести власні приклади слів із кількома значеннями?

Лексичний запас мови збагачується не лише новими словами, а й появою нових значень в уже наявних у мові слів. Наприклад, спочатку слово *умілець* означало «той, хто добре знає свою справу, володіє умінням; вправний майстер», а згодом набуло нового значення: «спритна людина, що вміє вдало використовувати обставини». Поява нових значень слів важлива для мови та її носіїв: це дає змогу, використовуючи ту саму кількість слів, за допомогою їх сказати значно більше, висловитися ясніше, образніше.

- 27 Запишіть прикметник «свіжий». Виконайте послідовно такі дії:

- назвіть асоціації, що викликає у вас це слово;
- доберіть до нього якомога більше іменників;

- порівняйте, якого значення слово набуває в поєднанні з різними словами;
- зробіть висновки щодо кількості значень цього прикметника і звірте їх зі словником.

28 Чи живаєте ви у своєму мовленні прикметник «крутий»? У якому значенні? Зверніться до тлумачного словника і з'ясуйте, яке первинне значення цього слова і скільки загалом значень воно має. Усно доберіть приклади з кожним значенням.

29 Прочитайте й запишіть речення. Підкресліть багатозначні слова. Обґрунтуйте свій вибір. Яких слів, на вашу думку, в українській мові більше — однозначних чи багатозначних? Чому?

1. На кручах київських бузок під вітром закипає (*М. Луків*).
 2. Достигле літо капає дощем (*О. Дриль*). 3. Все горіло, і я горів у роботі (*М. Дочинець*). 4. Світанок проходить крізь відчинене вікно й оселяє в серці мрії (*В. Чорней*). 5. Сьогодні по обіді поштар із запізненням приніс свіжі листи (*В. Гук*).
 6. Зима обіцяла бути суворою. Повітря дзвеніло мовчанням (*Н. Доляк*). 7. Світанком свіжим — привітався день. Мороз на склі залишив телеграму... (*В. Юрчишин*).

30 **I** Прочитайте виразно текст. Назвіть образи, які намалювала уява батька. У якому значенні вжито слова «мереживо» і «водоспад»? З'ясуйте інші значення цих слів. А з чим у вашій уяві асоціюється мереживо?

— А ось найкраще у світі мереживо, — тихо мовив батько. І показав рукою нагору, де крони дерев переплітаються з небом чи, може, то небо вліталося в них, хтозна. Та так чи так, а це зелено-блакитне мереживо існувало. І батько всміхався, і досить було придивитися, щоб побачити, як ліс і далі невпинно плете його, мов великий гомінкий верстат.

Батько стояв невимушено, говорив, і мова його линула вільно й жваво:

— А онде, прислухайтеся, за тими деревами — там гучить справжній водоспад пташиного щебетання (*За Р. Бредбері*).

II Опишіть картину природи, що постала у вашій уяві після прочитання тексту.

👍 Тема уроку корисна тим, що Найбільше зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки Найбільш несподіваним для мене було Я навчився / навчилася

31

I Прочитайте текст.

Згідно з Європейським соціальним анкетуванням, данці — найщасливіші в Європі люди. Важливим складником данського рецепту щастя називають хюґе. Це специфічне данське слово, що не має буквального перекладу. Натомість зміст слова розкривають через десять (!) ключових слів, як-от: атмосфера, присутність тут і зараз, задоволення, рівність, вдячність, гармонія, комфорт, перемир'я, єднання і прихисток. Хюґе наскільки важливе слово, що має для данців смак, звук, запах і текстуру (З інтернету).

Зосередьте свою увагу на слові «мрія». Дізнайтеся про нього якомога більше. Доберіть ключові слова, що визначатимуть суть слова. Уявіть, яким воно є на смак, на дотик, як звучить, у якому образі постає. Підготуйте презентацію цього слова. А ще — поцікавтеся, хто це слово придумав.

- II Випишіть зі словника три слова, що мають понад п'ять значень, з усіма їхніми значеннями. Підготуйте презентацію одного зі слів.
- III Чи користуєтеся ви послугами своєї уваги, коли плануєте щось важливе? Робіть це частіше, адже увага — то перший крок до планування. Напишіть есе «Осінні канікули в моїй увазі».

§5 Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми

Розмаїтий світ дитинства

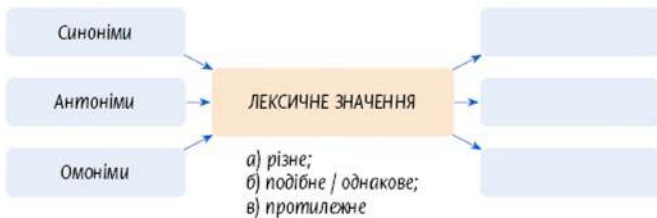
У дитинстві моєму на сволоку звили гніздо пернаті пісні,
зозулясті казки і поеми... (Н. Данилюк).

Слово дня: досхочу́, духмя́ний, скарб, жартома́.

Пригадуємо:

- 1 Які слова називають синонімами?
- 2 Що таке антоніми?
- 3 Чому омоніми називають словами-близнюками?

- 32** Розгляньте схему на с. 18. Пригадайте, чим відрізняються ці групи слів. Розкажіть, як потрібно заповнити схему. Наведіть приклади.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку роль у нашому мовленні відіграють синоніми?
- 2 У яких мовленнєвих ситуаціях потрібні антоніми?
- 3 Як розрізнити омоніми й багатозначні слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 33** Запишіть пари слів. До якої групи вони належать? Відповідь обґрунтуйте. Яким словам ви віддаєте перевагу? Чому?

Гармонія — злагода, абсолютно — цілковито, генерація — покоління, ажурний — мереживний, гімн — славень, активний — діяльний, гаджет — пристрій, десерт — смаколик, джип — позашляховик, голкіпер — воротар, ідентифікація — розпізнавання, зафрендити — заприятелювати, інвайт — запрошення.

- 34** Запишіть 10 слів, що насамперед асоціюються у вас зі словом «дитинство». Доберіть до них (де це можливо) синоніми й антоніми. Які емоції переважають у ваших спогадах про раннє дитинство?

- 35** Прочитайте діалог. Висловіть свої міркування щодо правильного вживання синонімів.

— Ліно! — чоловік зазирнув у словник. — Чи ти «вдоволе-на, потішена, рада, весела»? Чи тобі «щастить, таланить, фортунить»? Чи все, по-твоєму, йде «гаразд, як слід, добре, чудово»? На всі мої запитання досить сказати «так» чи «ні».

— Вдоволені бувають корови, потішені — малі діти, — відказала дружина. — А чи я рада? Можеш сам побачити...
(За Р. Бредбері).

- 36** Розгляньте схему на с. 19. Сформулюйте запитання, на яке вона дає відповідь.

СИНОНИМИ

- 1) допомагають чітко, ясно, різнобічно висловлювати думку;
- 2) посилюють емоційне забарвлення тексту;
- 3) сприяють уникненню невиправданих повторів

АНТОНІМИ

- 1) уживають для вираження контрасту;
- 2) використовують для показу широти просторових меж;
- 3) уживають для передавання зміни картин, чергування дій, подій

- 37** Прочитайте речення. Які слова в них образливі для співрозмовника? Чому їх потрібно уникати? Доберіть синоніми до цих слів і замініть їх. Наскільки важливо ретельно добирати слово із синонімічного ряду?

1. Чого це ти надувся, як сич на мороз? (*С. Талан*). 2. Гей, новенький! Ти, кажуть, петраеш у компах? (*В. Бердт*). 3. Чого ти приперся? Я тобі сказала коли прийти? (*С. Талан*). 4. Ну чого ти тут стовбичиш і мовчиш? (*С. Гридін*). 5. Але хто бовкнув дідові про нашу вигадку? (*В. Кохан*).

- 38** Прочитайте речення. Поясніть значення виділених слів. Розкажіть про омоніми.

1. У яворових ночвах схлипує тісто, вже проситься на жаркий *під* (*М. Дочинець*). 2. Солодкий спогад, ложка меду. Тут крила наче на плечах. Лечу, а в мене попереду шкільне подвір'я в *паничах* (*Г. Потопляк*). 3. Тулюся думками до споминів через роки, що в різьбленій *скрині* пиляться укупі з казками... Хурделять у вікна тендітні легкі пелюстки, білюють, як іній на *скронях* у сивої мами (*Н. Данилюк*). 4. Дитинство там, де гойдалка і *квач*, де бульбашка за мить від сміху лусне (*Н. Янушевич*).

- 39** Прочитайте текст. Чому виникло непорозуміння між дідусем та онуком? Продовжте діалог, допоможіть співрозмовникам порозумітися. Зробіть висновки із цієї ситуації.

Коса захопила тоненьку смужку трави й підрізала її під самий корінь.

— Отава. Ще не встигла задубіти. Не косовиця, а втіха, — говорить дідусь.

— До чого тут наша левада до Оттави в Канаді?

— Що він каже? Про яку Канаду? — здивувався дідусь (*За В. Бердтом*).

 Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим, найдивовижнішим і найкориснішим на уроці?

+	*	-	?	!
Що нове на уроці?	Що відоме раніше?	Із чим ви не згодні?	Що не зрозуміли?	Про що ще хотіли б дізнатися?

40

I Прочитайте текст. Назвіть наявні в ньому синоніми. З'ясуйте значення виділених слів, зверте їх за словником. Знайдіть і запишіть назви п'яти рослин, що мають по кілька назв. Які з них ви знаєте?

Під *дубником* *всуціль* зажавтив бородавник, або чистотіл по-книжному. Його ще називають ластівчиною травою, бо проростає, коли ластівки прилітають. А ще дехто його називає «прозорником». За те, що гострить зір (*М. Дочинець*).

- II** Поцікавтеся у ваших бабусь (прабабусь) і дідусів (прадідусів) або в інших літніх людей, яким було їхнє дитинство. Підготуйте розповідь, використайте в ній антоніми.
- III** Художню літературу ще називають красним письменством. Що означає слово «красний» у нашій мові? Чи є до нього синоніми? Наведіть приклади, де доречно вживати цей прикметник.

§6 ПАРОНИМИ

З увагою до слова

Насправді слова дивними не бувають. Такими їх роблять люди, коли не користуються ними за призначенням
(А. Акуленко).

Слово дня: гречаний.

41

Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Порівняйте його зі словом «гречаний». Що спільного й відмінного між цими словами?

42 Розгляньте малюнки. Що пов'язує ці слова? Як ними користуватися?

Адрес? Адреса?

ЯК ВИБРАТИ?

Шкіряний? Шкірний?

Рідкісний? Рідкий?

Пам'ятник? Пам'ятка?

Дружний? Дружній?

Сусідський? Сусідній?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке пароніми?
- 2 Чому ця тема важлива для нас?
- 3 У які ситуації потрапляють люди, які нічого не знають про пароніми?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 43 Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушує авторка? Впишіть і прочитайте вголос ці слова. Що ви помітили у вимові їх? Зробіть висновки, як уникнути неправильного слововживання.

Родовища і бак будуть *паливні*, але суміш *пальна*. Бо *пальний* — здатний горіти, а *паливний* — пов'язаний із паливом.

Будують *споруди*, а не *спорудження*. Бо *спорудження* — будівля чогось, а *споруда* — щось збудоване. *Спорудження метро* (це процес); але *Невідомо, коли чекати на перші споруди*.

Пора і час бувають *листопадні*, а дощ, сонце і бухгалтерський звіт — *листопадові*. Перше стосується опадання листя, друге — назви одинадцятого місяця року.

Вдачу мають, а на *удачу* — полюбють. *Вдача* — характер, нахил, звичка. *Удача* — успіх (А. Акуленко).

Пароніми — це слова, подібні або близькі за звучанням, але різні за значенням.

44 Запишіть речення, розкривши дужки й обравши доцільне для нього слово. З іншим словом складіть усно речення.

1. (Талан, талант) без праці нічого не вартий (*Е. Сафарлі*).
2. Кораліна надягла блакитне пальтечко, закутала ший червоним шарфом, а на ноги (нацупила, насупила) жовті гумові чоботи (*Н. Гейман*).
3. Гості з цікавістю (куштували, коштували) страви, ділилися враженнями.
4. Іван скерував (пломінь, промінь) ліхтарика на татка (*А. Бачинський*).

 45 Виберіть по кілька проблемних запитань і підготуйте на них відповідь.

1. Продавчиня запитала бабусю, чи є в неї одна *гривна*. У відповідь почула: «Гривну востаннє я бачила в музеї». Чому так відповіла бабуся?

2. Сестричка попрохала моєї допомоги: «Даринка сказала, що записалася до тієї ж *музикальної* школи, що і я. Я її виправила, зауваживши, що на вивісці цього закладу написано «*Музична* школа». Вона заперечила, оскільки так говорить її мама. Розсуди, хто з нас має рацію».

3. Біля входу в басейн схвильований хлопчик. Адміністратор запитав: «Що сталося?» У відповідь почув: «Я забув свій абонемент, зателефонував татові, а у відповідь почув, що мій абонемент поза зоною досяжності». Адміністратор засміявся. У хлопчика забриніли сльози від образи. Що в цій ситуації не так?

46 Доберіть будь-які пароніми. Складіть і запишіть із ними діалог, в основі якого має бути здивування співрозмовників.

 На які запитання я маю відповідь? Що іще хотілося б дізнатися? Чим цей урок мене збагатив? Де я використаю ці знання?

 47 **I** Відредагуйте речення і запишіть. Усно обґрунтуйте.

1. Згодом увесь посуд був ущент наповнений водою. 2. Цього разу вдача нам так і не посміхнулася. 3. У липні мої батьки матимуть відпуск, і ми поїдемо до моря! 4. На ярмарку ми придбали красивий глинистий посуд. 5. У потязі ми не зімкнули очей: надто голосні пасажири їхали в сусідському купе.

II Створіть колаж на тему «Пароніми довкола нас».

III Підготуйте презентацію чотирьох пар паронімів. Мета презентації — допомогти мовцям уникати неправильного слововживання.

§7 СЛОВНИКИ СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ, ОМОНІМІВ, ПАРОНІМІВ

Здоров'я і здоровий спосіб життя — важливі людські цінності

Здоров'я — найдорожчий скарб
(Українське прислів'я).

Слово дня: бадьорітися, кремезній.

48 Зверніть увагу на «слова дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у своєму мовленні? Наведіть приклади. Чи мають зв'язок вони зі здоров'ям людини? Який саме? Доберіть до цих слів синоніми й антоніми.

49 За відведений час доберіть і запишіть синоніми до поданих прикметників. Зверніться до словника і звірте, чи всі варіанти ви назвали. Які з цих прикметників «сприятливі» для здоров'я людини, а які — «шкідливі»?

Жовтий, дужий, білий, вайлуватий, чемний, відважний, упертий, жвавий.

50 Поміркуйте і скажіть, чи можуть бути синонімами подані слова.

Високий — шляхетний; зелений — недостиглий; золотий — лагідний; косий — неприязний; літній — немолодий; м'який — повільний.

51 Чи можна за синонімічним словником з'ясувати лексичне значення слова? Поясніть, як саме. З'ясуйте за «Практичним словником синонімів» Святослава Караванського, що означають подані прислівники. Чи вживаєте ви їх у своєму мовленні? У значенні яких слів ви сумнівалися?

Відтак, вприпуст, впритул, горілиць, деколи, достеменно, мерщій.

52 **!** Прочитайте речення. Випишіть із них слова:

- до яких можна дібрати синоніми;
- до яких можна дібрати антоніми.

Усно доберіть. Порівняйте, у якій групі максимальна кількість правильних прикладів. Звірте за словниками.

1. Перебування на свіжому повітрі не лише знижує кров'яний тиск і покращує функції пам'яті, а й допомагає подолати стрес (*Г. Браун*). 2. Серце зношується злобою. Сиріч — гнівом, гордощами, заздрістю, невір'ям, непростенням (*М. Дочинець*). 3. Завдяки корисній їжі ми відчуваємося енергійними. 4. Подумай, скільки свіжих, здорових продуктів різних кольорів ти можеш з'їсти впродовж дня. 5. Дослідження доводять, що регулярні фізичні вправи позитивно впливають на здоров'я, а також із допомогою них можна підвищити рівень IQ (*Д. Браун, Н. Кей*).

II Якою темою об'єднані речення? Чому здоров'я і здоровий спосіб життя вважають найвищими цінностями? Додайте кілька своїх порад щодо здорового способу життя.

53 За словником омонімів дайте відповіді на запитання-загадки.

1. Коли байка м'яка, а коли — цікава?
2. Яка балка залізна, а яка — заросла?
3. Чи можна виливати з відра і з бронзи?
4. Яку гвоздику збираємо в букет, а яку додаємо в маринад?
5. Чи можна гребти на воді й на землі?
6. Коли завивають пронизливо, а коли — ретельно?

54 Прочитайте текст. Над чим міркує авторка? А якої думки дотримуетесь ви? Обґрунтуйте її. Складіть діалог, в основі якого має бути підтвердження або сумнів щодо висловленої думки.

От мені не хочеться писати слово «лікування». Я розумію, що «лікування» і «зцілення» — синоніми. Але для мене «лікування» звучить якось вороже, як втручання, примус, виправлення помилки, якої припустився людський організм. А «зцілення» — відновлення втраченого балансу, сил. Щоправда, «зцілення» частіше використовують, коли говорять ледь не про диво. Мені здається, підтримка близьких людей зцілює. Не лікує, а зцілює. Допомагає вистояти у важкому двобої з хворобою (*Н. Ясіновська*).

? **55** Прочитайте проблемні запитання і дайте на них відповіді. Чому це важливо знати? Використайте синоніми або антоніми.

1. Ти купаєшся (у річці, в озері, в морі). Які ознаки того, що треба негайно виходити з води?
2. Чого не можна їсти, якщо болить зуб?

3. Яких сучасних розваг, небезпечних для життя дитини, потрібно уникати?

 Чим збагатив мене урок? Яка вправа найкорисніша сьогодні? Що найкраще мені вдалося? Чи змінилося моє ставлення до словників?

 56 **I** Запишіть слова. За словником синонімів знайдіть пояснення, коли ці пари слів є синонімами. На підтвердження складіть із ними словосполучення.

Гладкий — рівний; гладкий — огрядний; глибокий — безодній; глибокий — ґрунтовний; грубий — товстий; грубий — різкий; добрий — чуйний; добрий — чималий.

II Випишіть зі словника чи інших джерел сім фразеологізмів, у яких є антоніми. Усно поясніть їхній зміст.

III Складіть словосполучення з кожною парою паронімів, щоб можна було визначити різницю між ними.

Ґрунтовий — ґрунтовний, деревний — дерев'яний, досвід — дослід, дружний — дружній, зарозумілий — зрозумілий, їда — їжа, листовий — листяний.

§ 8 Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова

Світ моїх захоплень

Слова, як люди, бують мандрівниками, емігрантами, оселяються в чужій мові, набувають там громадянство, обживаються, народжують діточок (А. Левкова).

Слово дня: затіятий.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Як формується лексичний запас кожної мови?
- 2** На які групи за походженням поділяються слова?
- 3** Які слова називають власне українськими?
- 4** Як у мову потрапляють запозичення?
- 5** Чому для кожної мови важливі насамперед власні слова?

- 6 Навіщо потрібні запозичення?
 7 Яким словам — власне українським чи запозиченим — треба віддавати перевагу і чому?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 57 Розгляньте схему. Що ви дізналися про групи слів за походженням? На які запитання тут є відповіді? Передайте зміст схеми своїми словами.

ГРУПИ СЛІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

Власне українські слова — це найдавніші в мові слова, що виникли одночасно з тими поняттями, які називають. Вони відображають довколишній світ українців і те, як люди бачать і сприймають його.

Іншомовні слова потрапили в нашу мову по-різному: в результаті культурного обміну, під час торгівлі між народами, унаслідок військових конфліктів тощо.

- В українську мову примандрували слова майже з усіх мов: з латинської, грецької, англійської, французької, німецької, польської, тюркських мов тощо. Запозичення можуть збагачувати мову і шкодити їй.

Розгляньте слова, записані ліворуч і праворуч. Які запозичення, на вашу думку, збагачують мову, а які — шкодять їй? Відповідь обґрунтуйте.

Прочитайте і запишіть речення. Поміркуйте, які з виділених слів власне українські, а які — запозичені.

1. *Подейкують*, що він тут мешкає *змалечку*. 2. Ніхто раніше й не думав *самотужки* робити *багнуку* або *порпатися* в калюжі. 3. «Напевно, якийсь *квест* для хлопчиків», — подумала Катруся. 4. У центрі кімнати стояв *химерний* прилад, схожий на *термінал* із *сенсорним дисплеєм*. 5. «Невже я сплутала *монітори*?» — розгубилася Катруся. 6. Раптом *атракціони* в *ігроленді* замиготіли яскравіше (В. Кохан).

З дитинства нас оточує сила-силенна власне українських слів. Кожен із нас пізнавав світ на дотик, запах і через слово. Розгляньте малюнок і поясніть здивованим малютам, що означають ці слова.

Осоння?

Благенький?

Паркан?
живопліт?

Зеленавий?

Овва?

Гай? Луз?

Мжичка?

Багаття?

61 Пригадайте і запишіть за відведений час якомога більше запозичених слів, що мають у нашій мові відповідники. Яким із них варто віддавати перевагу?

62 Прочитайте слова. Виберіть будь-яку пару слів і складіть із ними діалог, в основі якого має бути пропозиція одного зі співрозмовників і згода іншого.

Глосарій — словничок, дисонанс — розлад, голкіпер — воротар, кутюр'є — кравець.

63 **1** Не знаючи вас, ми ось так зобразили світ ваших захоплень. Розгляньте малюнок і скажіть, чи збігаються наші уявлення про вас зі справжніми вашими захопленнями. Що б ви змінили?

ДВАДЦЯТЬ УЛЮБЛЕНИХ ЗАНЯТЬ

Як давно ви це робили?

Читати книжки!

Збирати гриби!

Співати пісні!

Вишивати!

Збирати ЛЕГО!

Це планове заняття?

Дивитися на воду...

Гуляти в лісі...

Чаювати з друзями...

Сидіти в дощ біля каміна...

Рибалити!

Що ви відчуваєте, коли робите це?

Плавати!

Подорожувати!

Милуватися квітами...

Малювати!

Дивитися цікавий фільм!

Ви робите це самі чи з кимось?

Кататися на лижах!

Грати в шахи!

Дивитися, як сходить сонце...

Їздити на велосипеді!

Слухати гарну музику!

- II Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Чи можете ви його вжити стосовно себе? Скажіть про це реченням. Доберіть і запишіть ключові слова, що визначають зміст ваших захоплень. Які з них власне українські, а які — запозичені?

Чи потрібні мові запозичення? Які саме? Наскільки важливо для людини мати захоплення?

+	*	-	?	!
Що нове на уроці?	Що відоме раніше?	Із чим ви не згодні?	Що не зрозуміли?	Про що ще хотіли б дізнатися?

- 64 I Прочитайте текст. Яку проблему авторка порушує в ньому? Чи близька ця проблема вам? Напишіть поради дівчинці, як не нудьгувати в серпні.

Мліючи від спеки, Лусія збрала довге руде волосся у великий хвіст. Чотири дні тому дівчата повернулися з табору, і тепер вона смертельно нудьгує, сидьма сидячи вдома. Як же набрид цей серпень! Була п'ятниця, однак здавалося, що неділя тепер — щодня. До початку школи ще майже місяць... (А. Пунсет).

- II До поданих слів іншомовного походження доберіть українські відповідники і запишіть їх.

Аплодисменти, армія, баланс, девіз, гарнізон, експорт, маркет, портмоне, секрет, тираж, фамільярність, фонтан, фотографія, чизкейк.

- III Запишіть слова. Проведіть удома експеримент: запитайте членів своєї родини, друзів, сусідів, яке слово з кожної пари їм зрозуміле і яким словам вони віддають перевагу. Запишіть результати й розкажіть про це.

Електорат — виборці, римейк — переспів, акомпанемент — супровід, антракт — перерва, балюстрада — поруччя, бар'єр — перепона, вуаль — серпанок, департамент — відділ, канделябр — свічник (світильник), оранжерея — теплиця.

§9 НАПИСАННЯ АПОСТРОФА У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Іноземні мови — віконце у світ

Інша мова — це інше бачення життя (Ф. Фелліні).

Слово дня: далекосяжний.

- 65 Що означає слово «далекосяжний»? Чи можете ви його застосувати стосовно себе? Чи можна назвати людину, яка наполегливо вивчає мови (українську й іноземні), далекоюсяжною? Чому? У чому полягає ваша далекоюсяжність?

Пригадуємо:

- 1 Що означає знак апострофа в українській мові?
- 2 Який знак у мові протилежний йому?
- 3 Після яких букв в українській мові ставимо апостроф?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що відмінного у правилах написання апострофа в українській мові та запозичених словах?
- 2 Чому пишемо *к'ят*, але *Кюрі*?
- 3 Як правильно вимовляти слова з апострофом?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 66 I Розгляньте на с. 31 згруповані за правилами приклади написання апострофа у словах іноземного походження. Сформулюйте правила й розкажіть їх. До яких слів у нашій мові є відповідники? Назвіть їх. Які слова вам не зрозумілі? З'ясуйте за допомогою інтернет-ресурсів.

Коли ставимо апостроф у словах іншомовного походження?

Барб'є, П'ємонт,
Рив'єра, прем'єр,
Ф'єзоле

бар'єр, кутюр'є

Г'ята, К'єво,
Х'юстон

ін'єкція,
ад'юнкт

Руж'є, Ч'ян,
миш'як

Лише перед я, ю, є, ї

- 67** Згрупуйте слова за правилом написання апострофа й запишіть. Усно поясніть. Вимовте кожне слово згідно з правилами.

Інтерв'ю, ад'ютант, Кюв'є, об'єктив, суб'єкт, б'єф, комп'ютер, кар'єра, Рив'єра, дистриб'ютор, кон'юнктивіт, торф'яний, вар'єте, П'яченца, диз'юнкція, Ак'яб, Іх'ямас, Б'єрнсон, Женев'єва, Монтеск'є, Б'юкенен, Фур'є, К'єркегор, К'єза, кон'юнктура.

- 68** Поміркуйте над запитаннями й усно дайте відповіді.

1. Чому *комп'ютер* пишемо з апострофом, а *нюнїтр* — без?
2. Чому в слові *Рив'єра* ставимо апостроф, а в слові *шевіот* — ні?
3. Чому *Х'юстон* пишемо з апострофом, а *хюге* — без?
4. Що спільного й відмінного у словах *екстер'єр* та *інтер'єр*?

- 69** Запишіть речення. Поясніть написання і значення слів з апострофом.

1. У заключному матчі 31-го туру серії А «Болонья» вдома обіграла «К'єво» з рахунком 3:0. 2. Капітан данської футбольної команди Симон К'єр зробив коментар після прикрої поразки. 3. Сорен К'єркегор ділить людей на такі чотири види: обивателі*, люди краси, люди взаємин або пізнання і духовні люди. 4. З чого ж почати свій власний б'юті-блог і чим зацікавити потенційних підписників? 5. Х'ю Лорі повідомив, що, можливо, спробує себе в ролі режисера або продюсера (з *інтернету*).

70 Доберіть і запишіть п'ять запитань, у відповідях на які має бути слово іншомовного походження з апострофом.

Зразок. У назві грошової одиниці якої країни пишемо апостроф? (К'ят — грошова одиниця М'янми.)

? Яких емоцій було на уроці найбільше? Наскільки корисною була інформація, яку ви дізналися? Що ви можете зарахувати до переліку своїх досягнень? Які слова ви для себе відкрили сьогодні?

71 **I** Складіть і запишіть діалог про ваше ставлення до вивчення мов. Обов'язково використайте одне-два слова іншомовного походження з апострофом.

II Використовуючи матеріали параграфа, розробіть таблицю «Апостроф у словах іншомовного походження».

III Прочитайте слова. Як ви їх розумієте? Для з'ясування / уточнення значень скористайтеся інформаційно-пошуковими джерелами. Випишіть також речення з цими словами.

Жорж Леопольд Кюв'є, П'єр Мартен, Марсело Б'єлса, М'єндзіжеч, Ф'юмічіно.

§ 10 Написання м'якого знака у словах іншомовного походження

Через слово пізнаю світ

Мова — це дорожня карта культури народу. Вона розкаже, звідки цей народ прийшов і куди він прямує (Р.-М. Браун).

Слово дня: джерелó.

? **72** Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Які інші значення цього слова вам відомі? Чи вживаєте ви це слово в мовленні? Якби ви були художниками / художницями, як би ви його намалювали? Який смак і аромат у цього слова?

Пригадуємо:

- 1** Навіщо в українській абетці м'який знак? Яка його роль?
- 2** Чим ця буква відрізняється від решти літер?
- 3** Які правила написання м'якого знака ви пам'ятаєте?
- 4** Які букви, крім ь, передають пом'якшення приголосних звуків в українській мові?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Коли пишемо ь у словах іншомовного походження?
- 2 Чи однакові правила написання ь в українських і запозичених словах?
- 3 Де ці знання вам знадобляться?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

73 Розгляньте схему. Скажіть, на які запитання вона дає відповідь.

У словах іншомовного походження м'який знак пишемо після *д, т, з, с, ц, л, н* перед *я, ю, є, ї*: *медьє, кондотьєр, Лавуазьє, конферансьє, більярд, віньєтка, Дьйор, ньюкі*

В українських словах *теж* пишемо м'який знак після *д, т, з, с, ц, л, н*, але в українській мові немає слів, у яких *ь* пишемо перед *я, ю, є, ї, йо*

Також м'який знак пишемо у словах іншомовного походження після *л* перед приголосним *та* в кінці деяких слів: *кальмар, кальцій, бульвар, кадрийл*

Українській мові *теж* це правило властиве: *стільниковий, бильце, стільний, більше*

Довідка: *медьє* — адміністративно-територіальна одиниця в Угорщині; *кондотьєр* — керівник військового загону в Італії XIV–XV ст.; *Лавуазьє* — французький учений, один із засновників сучасної хімії; *ньюкі* — традиційна італійська страва; *Дьйор* — найважливіше місто північно-західної Угорщини.

74 Розпізнайте слово за його лексичним значенням. Поясніть написання м'якого знака.

1. Салон індивідуального пошиття одягу. 2. Перший ярус лож над партером у театральній залі. 3. Обсаджена деревами широка алея посередині вулиці в місті. 4. Квітка або букетик квітів, який приколюють до вбрання або всилюють у петельку. 5. Обгороджений майданчик для утримання тварин і птахів на вільному повітрі. 6. Завіса з важкої, щільної тканини на дверях або на вікні. 7. Намисто з дорогоцінних камнів, перлів тощо.

Довідка: бульвар, колье, вольєр, порт'єра, бельєтаж, бутон'єрка, ательє.

75 Прочитайте речення. Випишіть слова іншомовного походження з м'яким знаком. Вимовте їх правильно й поясніть написання.

1. Найбільшу за протяжністю гірську систему Землі утворюють Кордильєри, які простягнулися з півночі на південь більш ніж на 18 тисяч кілометрів. 2. Корінь женьшеню — цінний лікувальний засіб, що подовжує життя і зміцнює здоров'я. 3. Насамперед комільфо — це те, що відповідає правилам гарного тону. 4. Насправді кадриль — народний і бальний парний танець французького походження. 5. Американські бульдоги — кремезні, жорсткі на вигляд собаки, але в глибині душі це лагідна порода (З інтернету).

 Які головні результати моєї роботи? Що найбільше здивувало? Чим хотілося б поділитися з іншими? Чи справді ми через слово пізнаємо світ?

 76 I Поставте запитання, у відповіді на яке обов'язково має бути слово іншомовного походження з м'яким знаком.

Зразок. М'ячики для якої гри до 1850 року набивали пір'ям? (М'ячики для гольфу до 1850 року набивали пір'ям.)

II Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути здивування співрозмовників / співрозмовниць. Використайте кілька слів іншомовного походження з м'яким знаком.

§ 11 Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

Роби свій вибір!

Ми весь час щось вибираємо. Уранці вибираємо чай або каву, який настрій у нас буде сьогодні, вибираємо думки, вибираємо колір одягу і мрії в голові... Світ — це те, що ми сьогодні вибрали. Вибирайте приємні, затишні думки. Вибирайте Щастя... Сьогодні (З інтернету).

Слово дня: вага́тися, міркува́ти, кві́питися.

Щодня постаємо перед вибором:

Відгукнутися чи проігнорувати?

З ким дружити?

Наполягти на своєму чи поступитися?

Сказати чи не сказати правду?

Зробити добре чи абияк?

Плавання чи футбол?

Відмовити чи дати згоду?

77

Чи знайома вам ситуація вибору? Чим ви керуєтеся, приймаючи рішення? Чи завжди враховуєте результат і чи берете на себе за це відповідальність? Висловіть припущення, що станеться, якщо ви цю тему вивчите старанно або якщо ви її проігноруйте. Наведіть приклади вдалого і невдалого вибору. Зверніть увагу на «слова дня». Які з них допомагають під час вибору, а які — шкодять?

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про написання слів іншомовного походження?
- 2 Які з іншомовних запозичень корисні мові, а які — ні? Чому?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У яких словах іншомовного походження є подвоєння чи подовження приголосних?
- 2 Як найпростіше розібратися в цих, на перший погляд, складних правилах?
- 3 Чому пишемо *бонна*, *донна*, *мадонна*, *тонна*, але *беладона*?
- 4 Який варіант написання правильний — *алея* чи *аллея*? Чому?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

78

Розгляньте схему на с. 36. Скільки пунктів правил вона містить? Поміркуйте і порадьте, як краще в них розібратися.

Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження

У словах, які потрібно запам'ятати:

аннали, білля, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, донна, дурра, мадонна, манна, мірра, мулла, нетто, панно, пенні, тонна, Аллах

У разі збігу в іменниках, що є загальними назвами, однакових приголосних префікса й кореня:

інновація (ін + новація),
ірреальний (ір + реальний),
імміграція (ім + міграція)

У власних назвах:

Андорра, Голландія, Ніцца, Марокко, Білл, Джонні, Руссо, Бетті...

А також в утворених від них словах:

андоррець, голландський, марокканець

В інших загальних назвах іншомовного походження подвоєння немає:

аккумулятор, бароко, сума, шасі, хобі, група, клас, колектив, комісія, фіні, лібрето

79 Запишіть речення, обравши правильний варіант написання слів іншомовного походження. Поясніть свій вибір.

1. Цю ві(л / лл)у свого часу придбав й офірував Національному музею сам мітрополит (А. Хома). 2. Хай би люди обсипали одне одного не конфе(т / тт)і й серпантин(ом), а свіжоскоше-ною травою!.. (Р. Бредбері). 3. Співак Олександр Положинський передав ко(л / лл)екцію старожитностей, яку зібрав його батько, Волинському краєзнавчому музею. 4. Го(л / лл)андці вирізняються чесністю, щирістю, а також ощадливістю та поміркованістю (З інтернету).

Довідка: офірувати — те саме, що жертвувати.

? **80** За лексичним значенням відгадайте й запишіть слово. Поясніть написання. Складіть речення за світлинами.

1. Спортивна гра, що полягає в перекиданні ракеткою невеликого м'яча через низьку сітку від одного гравця до іншого. 2. Його іменем названо клятву, яку дають лікарі. 3. Вага товару з пакуванням. 4. Країна, яку називають батьківщиною тюльпанів.

 81 **I** Уявіть, що ви постали перед вибором:

1. Пудель, колі чи йоркширський тер'єр?
2. Голландія, В'єтнам чи Сьєрра-Леоне?
3. Брюссель, Дюссельдорф чи Оттава?
4. Піца, спагеті чи франсезинья?

II За потреби зверніться до інформаційно-пошукових джерел. Обґрунтуйте свій вибір. Чим ви керувалися, обираючи? Поясніть написання слів іншомовного походження.

 З якими завданнями ви впоралися найкраще? Які вправи були найцікавіші й найкорисніші? Якого досвіду ви набули? Зробіть висновки про цей урок.

 82 **I** Оберіть одне з привабливих міст світу, у якому ви хотіли б побувати, обґрунтуйте свій вибір. Умова: написання міста має відповідати темі уроку.

II Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути прохання і здивування співрозмовників. Використайте обов'язково два-три слова, написання яких ви сьогодні вивчали.

III Підготуйте презентацію п'яти найважливіших, на вашу думку, винаходів останнього десятиліття. Усно поясніть, чому ви обрали саме їх.

§ 12 Букви **I** та **И** у словах іншомовного походження

Екологічні проблеми довкола нас

Найважливіша екологічна проблема — та, про яку рідко згадують, — це брак у нашій культурі етики охорони природи (Г. Нельсон).

Слово дня: екосистема.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Коли у словах іншомовного походження писати букву **i**, а коли — **и**?
- 2 Чому це важливо?

 Відповідно до поставлених запитань визначте особисті цілі.

У словах іншомовного походження

ПИШЕМО і

На початку слова:

ідилія, інтервал, інжир, ідея, іронія, імідж, Індія

Після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н:

бісквіт, пірс, мільйон, фікус, гірлянда, кіборг, хірург, лінза, міміка

Після приголосного перед голосним та буквами я, є, ї, й:

діадема, радіус, сієста, рієлтор, віадук, Ізлесіас, магній

Після приголосних у кінці незмінюваних слів:

смузі, фрі, журі, суші, ківі

ПИШЕМО и

У загальних назвах після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р перед приголосним (крім й):

диплом, тираж, сироп, зигзаг, бриз, жираф

У географічних назвах після ж, ч, ш, щ, ц, р:

Алжир, Чилі, Лейпциг, Циндао, Мадрид

У географічних назвах із кінцевим -ида, -ика:

Флорида, Балтика, Африка

ТРЕБА ЗАПАМ'ЯТАТИ:

лиман, лимон, вимпел, імбир, кипарис, митрополит, химера та інші; Ватикан, Кордильєри, Палестина, Сардинія, Тибет, Сирія, Сицилія, Пакистан та інші

83 Розгляньте схему. Сформулюйте і запишіть якомога більше запитань, на які в ній є відповіді.

84 Згрупуйте за правилами й запишіть подані слова. Усно поясніть написання. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

Вернісаж, бутик, біжутерія, кастинг, принтер, віадук, синонім, гардина, дизайн, булінг, віват, принтер, графіті, Чилі, ідеал, арія, гіпербола, шасі, імідж, зодіак, цитрина, ескімо, ювілей, ікебана, Чикаго, химера.

85 **I** Прочитайте виразно речення. Випишіть слова, написання яких відповідає темі уроку.

1. Шкода від спалювання листя та сухої трави надзвичайно велика: у повітря вивільнюються діоксини — одні з найотруй-

ніших для людини речовин. 2. Коли горить поліетиленовий пакет, у повітря вивільняється до 70 різноманітних хімічних сполук, більшість з яких отруйні для людини. 3. Зміна клімату — це глобальна проблема, що загрожує не тільки люду, а й життю на Землі. 4. За останні 44 роки на Землі зникли 60 % ссавців, птахів, риб та рептилій. 5. Надмірне використання пестицидів спричиняє знищення природного корму їжаків — комах, черв'яків і слимаків. Тому їжаки в Європі перебувають під загрозою (З інтернету). 6. Вам не потрібен диплом, щоб посадити дерево (В. Маатаї).

- II Які речення містять інформацію, а які — пораду, заклик? своє ставлення до екологічних проблем. Запропонуйте поради для збереження довкілля. З'ясуйте, що означає «слово дня».

86

Розгляньте малюнки. Дайте відповіді на запитання, чому так пишемо слова.

Які епізоди уроку були для вас найважливішими? На якому рівні — емоційному, пізнавальному чи поведінковому — ви найбільше себе реалізували сьогодні? Що є вашим найбільшим досягненням? Чим поповнився ваш багаж сьогодні?

87

I Напишіть есе на тему «Мій внесок в оздоровлення екосистеми».

II Складіть діалог, в основі якого мають бути репліки, що містять цікаву інформацію про слова іншомовного походження.

Слова для вибору: сноубординг, квілінг, фітнес, спінінг, серфінг, трамплін, фіорд; бриз, симфонія, арія, віртуоз; фуксія, цикламен, орхідея, дельфініум, дицентра.

§13 СЛОВНИК ІНШОМОВНИХ СЛІВ

Плани на осінь

Калина міряє коралі, а ти летиш по магістралі.
Життя — це божевільне ралі... (Л. Костенко).

Слово дня: вбачати.

- 88** Зверніть увагу на «слово дня». Що воно означає? Порівняйте його зі словом «бачити». Чи є між ними спільне / відмінне? Коли це слово потрібно вживати? Наведіть приклади.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняється словник іншомовних слів від тлумачного словника української мови?
- 2 Що ми дізнаємося про слово за словником іншомовних слів?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 89** Розгляньте малюнки. Уявіть ситуацію спілкування з допитливими дітьми. Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути пояснення незнайомих слів іншомовного походження. Спробуйте спочатку пояснити самостійно, а потім — звірте за словником.

Не ігноруйте запитань малят, молодших братиків / сестричок!

Хваліть їх за те, що вони ростуть допитливими!

Спільно з ними зверніться до словника!

Порадьте віддавати перевагу українським словам — відповідникам до іншомовних!

II Поясніть, чому в словах «вікенд», «боді», «худі», «світшот», «мікс», «опція», «шопінг» та «кітч» пишемо букву *i*.

90

Прочитайте епіграф до параграфа. Яка пора року за вікном? Поети споконвіку не стомлюються оспівувати її красу. Уявіть, що ви маєте поетичний дар. Які слова для опису чарівної краси осені ви обрали б? Запишіть їх, умотивуйте свій вибір. Доповніть свій тематичний словничок словами іншомовного походження.

Запам'ятайте! Поширене нині в мовленні англійське «*vaу!*» має прекрасні українські відповідники: *Ова! Ого! Йой! Отакої! Нівроку! Леле!*

91

I Прочитайте поетичні рядки. Запишіть три речення, які вам найбільше сподобалися. Вибір умотивуйте. Які картини намалювала ваша уява? Усно поясніть значення і написання виділених слів іншомовного походження.

1. Перешила полотна доріг у святі рушники, а стежки заплела усіма кольорами акрилу (М. Жайворон). 2. Шмагали зливи, втім, не бракувало ін'єкцій сонця у твоє життя (Н. Данилюк). 3. Осінні вітражі — на тлі небес, на склі калюж, на золоті міжлистя (М. Жайворон). 4. То жовтень розіграє п'єсу ще в тій режисурі небес... (Б. Томенчук). 5. І танцює вітер з листям польку, вальс кружляє в ритмі дискотек (Г. Потопляк). 6. Карпатський ліс. Готичні цитаделі смереками втікають догори (Н. Данилюк). 7. Тонка верба у сонячних софітах полоще пасма шелестом легким (Н. Данилюк). 8. Осінь. Симфонія суму й води (Н. Кур'ята).

?

II Як ви розумієте значення словосполучень «ін'єкції сонця», «осінні вітражі», «режисура небес», «сонячні софіти», «симфонія суму й води»?

👍

Чим цей урок був для вас корисний? Які навички сьогодні ви вдосконалили? Що можете назвати своїм досягненням? Над чим іще варто попрацювати?

🏠

92

I Випишіть із художніх прозових чи поетичних творів або складіть самостійно сім речень про осінь, де будуть ужиті слова іншомовного походження, наприклад, такі: «симфонія», «міріади», «кришталіки», «орган», «палітра», «парі».

II Уявіть, що ви плануєте своє життя за порами року. Складіть і запишіть мінімальний перелік важливих справ на осінь. Що в ньому буде такого, чого не заплануєш на зиму?

- III З'ясуйте за словником значення і походження поданих слів. Усно поясніть, що означає і з якої мови походить кожне слово.

Парі, патію, пародія, пап'є-маше, постель, пенні, піца, пломбір, піжама, порт'єра, прем'єра.

§14 АКТИВНА Й ПАСИВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Слова, що пам'ятають минуле

*Спогад — це помах весла назад для того, щоб човен твій
плив уперед (В. Шкляр).*

*Якби ми знали життя слів, то вся історія
розкрилася б перед нами (Б. Грехов).*

Слово дня: дбайливість.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які групи за вживанням поділяється лексика?
- 2 Які слова входять до складу активної лексики?
- 3 Хто носії активної лексики?
- 4 Які слова входять до складу пасивної лексики?
- 5 Навіщо потрібно знати застарілі слова?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 93 Розгляньте схему. Спробуйте дати відповіді на поставлені вище запитання. Для яких запитань бракує інформації?

Лексика української мови за вживанням

АКТИВНА — слова повсякденного вжитку, якими мовці користуються в особистому й суспільному житті (загальноновживані слова):

книжка, ліс, вода,
родина, світлий, тут,
радіти, голосно,
бентежити

ПАСИВНА — слова, що вийшли з ужитку (застарілі) й нові, які ще не стали звичними для багатьох мовців (неологізми)

Історизми — слова, що вийшли з ужитку водночас із поняттями, які називали: *повіт, боярин, призьба*

Архаїзми — слова, на заміну яким у мові виникли нові, сучасніші: *уста (зуби), ректи (говорити)*

Неологізми — нові слова, загальномовні й авторські: *смартфон, фейк; сонцебризно* (П. Тичина)

94

I Прочитайте речення. Випишіть із них слова, що можуть слугувати прикладами для таблиці.

1. Як та хмара, гайдамаки Умань обступили. 2. Несуть пани осаули козацькую зброю: литий панцир порубаний, шаблю золотую. 3. ...У нас, бувало, у козаки охочі йшли, а в пікінери вербували. 4. У нашої старої пані малії паничі були. 5. ...Спекла і принесла опрісок братові. 6. Отак царевичі живуть, пустуючи, на світі. 7. Біжать і отроки, й старі бояри із Литви князя зустрічать. 8. Сиділи лірники та грали по шелягу за танець (З творів Т. Шевченка).

?

II Прочитайте епіграфи до параграфу. Відповідь на яке запитання уроку вони дають?

?

95

Розгляньте малюнок. Змодельуйте ситуацію. Запропонуйте вихід із неї.

Як мені розібратися в прочитаному?

бугила?

соловіти?

праліс?

комонь?

жабуриння?

рахманний?

допіру?

жебоніти?

мочарі?

гарнець?

займище?

позумент?

кормига?

96

Прочитайте слова. Згрупуйте й запишіть їх окремо:

- активна лексика;
- пасивна лексика.

Значення незрозумілих слів з'ясуйте за словником. Пригадайте, які слова вам траплялися в художніх творах.

Плоскінь, полуниця, гай, бодня, борті, узбіччя, хештеґ, булінг, кава, жлукто, автівка, ліжка, лайк, горіх, кадуб, родина, куманець, снуд, мисник, вай-фай, полоззя, полумисок, гаманець, прискринок, вибори, візажист, сволок, новини, безпека, дайджест, цебер, драйв.

 Чим мене зацікавила ця тема? Наскільки вона корисна за межами школи? Де ці знання мені знадобляться? Що я можу вважати своїм досягненням сьогодні?

 97 Який зміст ви вкладаєте у слово «дбайливість»? Чи вважаєте ви себе дбайливими людьми? Наведіть приклади прояву вашої дбайливості. Чи можна застосувати це слово щодо теми? Як саме?

 98 **I** Прочитайте речення. Випишіть слова, що належать до пасивної лексики. Обґрунтуйте вибір і поясніть їхні значення. Скористайтеся словниками. Поцікавтеся, чи знають ці слова члени вашої родини / інші дорослі. Чому так важливо зберегти в пам'яті ці слова й знати, що вони означають?

1. ...І був дід, широкоплечий, як двері, здавалося, що хата наша тримається на його раменах. 2. А під сволоком кліпає лампа, дівчата обсіли лавки, прядуть. 3. Ми ходили по людях і майстрували кому кросна, кому скриню, кому стіл чи лавку... (М. Дочинець). 4. Не забудьмо, чим мати в'язала у жнива снопи. Перевесла і цурки. Пів копи і стерні, і стерні. І мантачка, й коса. 5. Доживають віку рядна і опалки, вправні веретена, дубові качалки. Уже нема куделі, вже нема чесала, ми давно забули, як бабуся пряла. 6. Доживають віку і слова-глаголи, підтички, саф'янці, вишитіі поли. Збережімо слова в музеї, в шухляді, у скрині, бо прогрес поглинає і ступи, й цеберка, й серпи. 7. Низка слів в небутті. І предмети з селянської хати — коцюба, чаплія, прип'ік, челюсті, піч. Відійшли в забуття жердки, груби, загати... (Г. Потопляк).

II Підготуйте презентацію поданих слів. До якої групи за вживанням вони належать?

Юхтові чоботи, щерба, плахта, чаплія, челюсті, чемерка, рубель, тернова хустка, дуб-нелинь.

§15 НЕОЛОГІЗМИ. ПИСЬМЕННИЦЬКІ НОВОТВОРИ

Інновації в житті людини й суспільства

Інновації — це створення нових речей (Т. Льюїтт).
Нове життя нового прагне слова (М. Рильський).

Слово дня: інновація.

- 99** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поясніть значення виділених слів. У разі потреби скористайтеся тлумачним словником. Висловіть припущення, чи всім читачам зрозумілі ці слова. Чому? Коли, на вашу думку, виникли ці слова?

Соцмережеве покоління звикло спілкуватися назовні. Вести не приватні щоденники, а *блоги*. Колекціонувати вподобайки й *коменти*. Бути завжди на видноті, штампувати *селфі*... (За М. Титаренко).

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому в мові виникають нові слова? Хто їх створює?
- 2 Як довго слово є неологізмом?
- 3 Чи архаїзми були колись неологізмами?
- 4 Навіщо потрібні письменницькі новотвори?
- 5 Чи можна встановити день народження слова?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **100** Розгляньте таблицю. Підготуйте розповідь про неологізми та письменницькі новотвори.

Неологізми	Слова, що називають нові предмети або поняття	<i>блог, гаджет, селфі, чизкейк, коворкінг</i>
Письменницькі новотвори	Авторські неологізми, які придумали письменники і письменниці	Пантелеймон Куліш уперше використав слова <i>згряя, послуга, почуття, рівність</i> ; Іван Франко — <i>свідоцтво, чинник, привід</i> ; Леся Українка — <i>промінь, невідборонно</i>

- 101** Прочитайте слова і запишіть їх у зошит. Підкресліть неологізми. Обґрунтуйте свій вибір. Висловіть припущення щодо появи цих слів у мові.

Дайвінг, плавання, книжка, сузір'я, комп'ютер, дизайн, тирамісу, меседж, інновація, жупан, стикер, джура, смайлик, стартап, наплічник, пранк, жоржина.

- 102** Прочитайте текст мовчки. Визначте, яка інформація з тексту є для вас відомою, яка — новою. У яких ситуаціях можна використати ці відомості? Сформулюйте за змістом тексту кілька запитань для однокласників та однокласниць.

Слово *ліліпут* вигадав англомовний ірландський письменник Джонатан Свіфт, пишучи «Мандрі Гуллівера». Автор слова *робот* — чеський письменник-фантаст Карел Чапек. А слово *газ* уперше в значенні певного хімічного стану вжив голландський хімік Ян Баптист ван Гельмонт.

Дитяча письменниця й засновниця простору дитячої книги «Барабука» Таня Стус ужила якось слово *придеревитися* (за аналогією до *приземлитися*), а її книжка з курсом літературної творчості для дітей за назву має красивезний авторський неологізм «Письмонавтика» (А. Левкова).

- II Знайдіть у відкритих джерелах інформацію про авторські неологізми. Розкажіть про це в класі.
- III Розберіть за будовою слово «красивезний». Якого значення слову надає суфікс? З якою метою його використано в тексті?

103 Спишіть речення, визначте письменницькі новотвори й поясніть значення. Поміркуйте, з якою метою їх використали майстри слова.

1. Звірокоцький котозвір із вікна хижо визирнув надвір — там весна! (І. Андрусяк). 2. Бджолиність золота гуде (А. Малышко). 3. У ластівки — ластовенятко, в шовковиці — шовковенятко, в гаю у стежки — стеженятко, у хмари в небі — хмаренятко, в зорі над садом — зоренятко вже народилися (М. Вінграновський). 4. У нас, дорослих, є оця внутрішня щемка туга за співописом (М. Титаренко). 5. Ой гроза! Яка тривога! Громорегіт, вітросвист! (І. Коваленко).

104 Доберіть до поданих неологізмів українські відповідники. Усно складіть із ними словосполучення.

Лайк, буккросинг, блокбастер, постер, емодзі, спам, флуд.

Довідка: бойовик; плакат; уподобайка; марнослів'я; небажані повідомлення; книгообмін; значки, що відображають емоції.

105 Прочитайте афоризми. Поясніть їхній зміст відповідно до теми уроку.

1. Ніколи не винаходьте те, на що немає попиту (Т. Едісон). 2. Якщо хочете чогось навчитися — робіть це! (Р. Шанк). 3. Ноти існували і до Моцарта, важливо, що він створив із них для людства! (Б. Шефер). 4. А знаєш ти, що перш ніж Томас Едісон винайшов електричну лампочку, він провів десять тисяч невдалих експериментів? (З інтернету).

106 Чи можна вважати неологізмами дитячі новотвори, як-от: квітниця (ваза), кущата (маленькі куці), накалюжити, заподарунканий, черв'ячне яблуко тощо?

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація здивувала вас найбільше? Чи змінилося ваше ставлення до слова?

107 Прочитайте текст. Складіть висловлення (4–5 речень), у якому пояснить необхідність введення локдауну в країні та світі.

Словом 2020 року, за версією Collins Dictionary, стало слово «локдаун» (lockdown). У словнику локдаун потлумачено як «уведення жорстких обмежень на подорожі, соціальну взаємодію та доступ до громадських приміщень» (З інтернету).

II Проведіть власне дослідження: з мови засобів масової інформації, мовлення людей, що вас оточують, випишіть слова, значення яких вам незрозуміле. Поміркуйте і висловіть думку, чи всі ті слова є неологізмами. Що робите ви, коли чуєте незнайоме слово?

III Підготуйте презентацію або колаж на тему «Нові слова довкола нас». Висловіть ставлення до нових слів у мові.

§ 16 Групи слів за вживанням. Загальноновживані слова

Емпатія як здатність бачити й розуміти внутрішній світ іншої людини

Тільки серцем ми бачимо ясно (А. де Сент-Екзюпері).
Неможливо змінити світ, але можна
змінити себе (Японське прислів'я).

Слово дня: емпатія.

108 Прочитайте слова. Чи всі вони для вас зрозумілі? Якими словами ви послуговуєтеся найчастіше? Чи можна їх назвати загальноновживаними? Обґрунтуйте свою думку. З'ясуйте значення невідомих слів за словником. Складіть із ними речення.

Урок, хата, яфина, діброва, промінь, слово, плай, нігілізм, аскофен, діагноз, поле, афікс, історія, ранок, сніданок.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називають загальноживаними?
- 2 Чому в мові є слова обмеженого вживання?
- 3 Для чого використовують діалектну лексику?
- 4 Чи збагачує наше мовлення сленг?
- 5 На вашу думку, в офіційних ситуаціях можна послуговатися просторічними словами?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **109** Розгляньте таблицю. Складіть за її змістом розповідь про групи слів за вживанням. Доповніть її власними прикладами (усно). Висловіть припущення, чому окремі слова називають словами / лексикою обмеженого вживання.

Групи слів за вживанням

Загальноживані слова		
Загально-живані слова	Слова, які використовують усі люди незалежно від фаху, місця проживання	<i>родина, неділя; красивий, легкий; ходити, говорити</i>
Слова обмеженого вживання		
Професійні слова (професіоналізми)	Слова, якими користуються представники тільки певної професії	<i>баланс, кредит</i> (з мовлення банкірів); <i>бланширування, шинкування</i> (з мовлення кухарів)
Діалектні слова (діалектизми)	Слова, якими користуються мешканці певних територій	<i>мешти</i> (туфлі), <i>філіжанка</i> (чашка)
Сленг (сленгізми)	Слова, які використовують представники різних груп. Сленг здебільшого використовують у текстах розмовного і художнього стилю. У літературній мові такі слова набувають емоційного забарвлення	молодіжний сленг: <i>мажор</i> (син заможних батьків), <i>юзер</i> (комп'ютерний користувач), <i>лайк</i> (уподобайка), <i>троль</i> — (користувач-провокатор); професійний сленг: <i>арта</i> (артилерійський обстріл), <i>бронік</i> (бронежилет) (з мовлення військових)
Просторічні слова (просторіччя)	Слова, що перебувають за межами літературної мови	<i>ника, пертисся, верзти, варнякати</i>

110 Розподіліть подані слова на три групи:

- загальноживані;
- професійні;
- діалектні.

За потреби зверніться до словника. Допишіть п'ять загальноживаних слів.

Чай, гербата, гранки, телефон, мартен, кичера, кукурудза, папушою, клавішник, акустика, м'яч, бальон, шпулька, дерево, пацьорки, намисто, прикраса, абецадло, алфавіт, квітка, чічка, книжка, пальпація.

111 **I** Ознайомтеся зі змістом таблиці. Складіть розповідь про стилістично забарвлені слова. Використовуйте власні приклади для ілюстрування теоретичних положень.

Стилістично забарвлені слова

Стилістично забарвлені слова — слова, які використовують лише в певних стилях.

Наукова лексика	Політична лексика	Розмовна лексика
<i>хімія, радіус, орфографія</i>	<i>депутат, мітинг, закон</i>	<i>мобілка, балакати, бахматий, байдикувати</i>

II Використовуючи знання з курсу інформатики, складіть хмару слів «Стилістично забарвлені слова».

112 Визначте, у мовленні представників яких професій наявні подані слова. У процесі вивчення яких предметів ви їх використовуєте? З трьома словами складіть речення.

Меридіан, паралель, рівнина, корисні копалини, океан; повість, оповідання, вірш, байка, роман; цифра, число, множини, від'ємник, ділення; нота, сольфеджіо, опера, арія, пісня; століття, гетьман, подія, війна, революція; мольберт, фарба, олівець, натюрморт, пейзаж.

113 Визначте, про яку групу слів за живанням ідеться в тексті. Пригадайте, чи траплялися у вашому житті ситуації, коли ви не могли зрозуміти співрозмовників / співрозмовниць тому, що вони послуговувалися діалектизмами. Розкажіть про це. Висловіть припущення, для чого письменники / письменниці використовують діалектизми у творах. Наведіть приклади таких творів.

У різних регіонах можуть говорити по-різному. Наприклад, літературною нормою є *гойдалка, гриби й курча*, а на Поліссі (північ України) можна почути *ореля, губи й пуленя*. Або, скажімо, те, що більшість із нас знають як *плічка, вішак, вішалку*, на Харківщині, Донеччині та Луганщині назвуть *тремпель*.

По-літературному *туфлі*, та корінні галичани так не скажуть, бо у них є *мешти* (За А. Левковою).

- 114** Прочитайте текст. Схарактеризуйте в ньому групи слів за вживанням. Що нового ви дізналися з тексту? Запропонуйте заголовок до нього. Чи вмієте ви розуміти емоційний стан іншої людини? Розкажіть про це.

Емпатія — це здатність розуміти емоційний стан іншої людини та співпереживати їй.

Якщо я бачу, що тобі погано, я приходжу і кажу:

— Слухай, мені здається, що тобі погано.

— Так, мені погано. У мене дещо сталося.

— Мені шкода. Співчуваю тобі. Що я можу для тебе зробити?

Це приклад вияву нормальної органічної емпатії (За М. Лемещук, І. Полудьонним).

- 115** Розгляньте ситуації на світлинах. Запропонуйте шляхи розв'язання їх. Проаналізуйте мовлення однокласників / однокласниць: яких слів — загальноновживаних чи обмеженого вживання — у ньому більше? Чому? Чи траплялися в мовленні стилістично забарвлені слова? Якщо так, то визначте доречність використання їх.

- 116** Прочитайте текст. Висловіть міркування, між ким відбувалося спілкування. Що, на вашу думку, спричинило непорозуміння? До якої групи слів за вживанням належать виділені слова? Доберіть до них загальноновживані відповідники.

У парку під розлогим багряно-золотим кленом сиділи на лавочці двоє.

— Підемо сьогодні на *памі*? *Френди* обіцяли поставити новий *хорор* про *зомбі*. Там у кінці...

— Так, не будь *спойлером*, а то *забаню*. Яке там *памі*! У мене завтра *дедлайн*: *домашки* треба здавати. А з *компом* повний *баг*. Чи *вінда* стара, а може, *трояна* запустили. Я в *харді* не *рубаю*.

— Ти *погугли*. Чи попроси *Макса*, зайди в *аську*. Або в *Інстаграм*. Там у нього *блог*. *Хештег* знаєш? Пошукай його *пост* про нові *девайси*... До речі, він на *хабі* про нові *софти* й *дрова* такі речі розказував...

— Бідні діти! — бабця *Зиновія* співчутливо похитала головою. — За навчанням і в лазню ніколи сходити. Сидять у своїх *комірках* без *дрів*... (За *О. Остапченко*).

? **117** Виберіть правильні, на вашу думку, твердження. Обґрунтуйте їх.

- Сленг призводить до примітивного спілкування.
- Сленг допомагає подолати буденність, виокремлює з-поміж інших.
- Сленг має певні межі застосування і не може бути основою культури.
- Сленг допомагає зробити спілкування цікавішим.
- Сленг застосовують через бідний словниковий запас.

118 Доберіть до просторічних слів загальноновживані відповідники. Складіть із ними словосполучення. У яких ситуаціях неприпустиме вживання просторічних слів?

Витрішки, голосина, кебета, каламут, комизиться, припхався, сновигає.

👍 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Які емоції виникли у вас під час уроку? Що вас зацікавило найбільше?

- 📖** **119**
- I Випишіть із художніх текстів десять слів обмеженого вживання, поясніть їхні значення.
 - II Складіть короткий словник (до десяти слів) професійної лексики комп'ютерників (журналістів, художників).
 - III Складіть текст про свій настрій, використовуючи стилістично забарвлені слова.

§ 17 СЛОВА ОБМЕЖЕНОГО ВЖИВАННЯ. ДІАЛЕКТНІ, ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

Слово кличе в мандри Україною

Слово — найвірніший посланець з минулого в сьогодення
і з сьогодення в майбутнє (І. Вихованець).

Слово дня: обрус.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібно знати діалектні, професійні слова й терміни?
- 2 Чому діалект називають «вогником селянської душі»?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 120 Прочитайте. Доберіть синоніми до слова «обрус». Чому, на вашу думку, авторка скористалася словом, яке вживається тільки в деяких регіонах країни, тобто діалектним словом?

Слово рідне — квітка на обрусі. Воно серце наше й оберіг!
(Г. Потопляк).

Довідка: *обрус* — діалектна назва, те саме, що й скатертину, скатерть.

- 121 Розгляньте світлинки. Пригадайте і скажіть, як називають зображені лікарські рослини у вашій місцевості. Визначте, скориставшись довідкою, які з назв є літературними, а які — діалектними. Наведіть власні приклади. Висловіть міркування, чому так багато діалектних назв рослин в українській мові. Складіть опис однієї з рослин (усно). Як правильно їх назвати — «лікарські» чи «лікувальні»?

Довідка: 1) арніка гірська, ангельське зілля, баранка, скусівник гірський, трава бараня, чарник; 2) ромашка, ромен,

романець; 3) звіробій, божа кривця, заяча кривця, кривавник, стокривця; 4) цикорій, петрів батіг.

Термін — слово або словосполучення, що застосовують для називання понять, наприклад, у мовознавстві: *звук, буква, голосні звуки, багатозначні слова*; у математиці: *натуральні числа, двоцифрові числа, паралелепіпед*.

122

У римській міфології *Терміном* називали бога-охоронця кордонів. Висловіть припущення, що спільного між ім'ям бога в римській міфології та сучасним поняттям «термін». Перевірте за словником, скільки значень має слово «термін». Складіть із ним два речення і запишіть їх.

123

Зберіть «розсіпані» терміни, запишіть їх, об'єднавши в групи. Доповніть трьома власними прикладами. Визначте, яких галузей науки вони стосуються.

Стиль мовлення, арія, метелик, дивертисмент, підмет, головна партія, гриби, присудок, біологія, опера, виконавець, м'який знак, гармонія, графіка, темп, рослини, пароніми, лад, тварини, антоніми, мелодія, мікроорганізми, природничий музей, композитор, ритмічний рисунок.

124

Відновіть послідовність речень у тексті і запишіть його. Підкресліть професійні слова й терміни.

1. Він розташований неподалік від селища Каховка, у ста кілометрах від Херсона. 2. Тут можна зустріти фламінго і журавлів, верблюдів і зебр, буйволів, бізонів, сайгаків. 3. У цьому куточку незайманої природи зібрані найдивовижніші та екзотичні види тварин і птахів. 4. Тим, хто любить поспостерегти за дикими тваринами або в захопленні від африканського сафарі, неодмінно варто відвідати заповідник «Асканія-Нова» (З інтернету).

Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь?

125

I Випишіть із підручників історії або літератури десять термінів, поясніть їхні значення.

II Створіть колаж «Діалектна лексика».

III Складіть хмару слів «Слова обмеженого вживання».

§18 ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

Мовні обов'язки громадян України

Як парость виноградної лози, плакайте мову (М. Рильський).

Слово дня: прем'єра, дебют.

126 Вибери правильний варіант відповіді.

- У Сергія (правильна, вірна) відповідь.
- Чорна смородина має (лікувальні, лікарські) властивості.
- Указати (адрес, адресу).
- Я (рахую, вважаю), що треба більше читати.
- Рекламу краще розміщувати в (людних, людяних) місцях.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке лексична помилка?
- 2 Що треба зробити, щоб уникати лексичних помилок?
- 3 Які словники доцільно використовувати?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

127 Ознайомтеся зі змістом таблиці. Чи помічали ви подібні помилки в мовленні інших? Як вони впливають на мовлення?

Лексична помилка	
Уживання слів не у властивому їм значенні	<i>Я рахую, що приїду через неділю.</i>
Повторення однакових чи спільнокоренових слів в одному або сусідніх реченнях	<i>На уроці ми розпочали дослідження, у якому мали дослідити...</i>
Невиправданий повтор змісту у двох словах, розташованих поруч	<i>вільна вакансія, пам'ятні сувеніри</i>
Стилістично невмотивоване багатослів'я	<i>у жовтні місяці</i>
Уживання слів, не властивих літературній мові (росіянізмів, невмотивованих запозичень, діалектизмів)	<i>паперова салфетка</i>
Порушення лексичної сполучуваності	<i>Бабуся виготовляє смачні пиріжки.</i>
Уживання слів, не властивих певній епосі	<i>Мешканці будинку зібралися на віче; армія князя</i>

128 Доберіть до кожного пароніма слово, що ілюструє його зміст.

Зразок. Військова частина, воєнна операція.

Військовий, воєнний; гарнітур, гарнітура; дружний, дружній; досвід, дослід; сильний, силовий.

129 Відредагуйте словосполучення і запишіть правильний варіант. Із трьома словосполученнями складіть речення.

Учбова література, дитячий педіатр, рішити завдання, виключити електроприлади, у творі присутні помилки, прийняти участь у конкурсі, повстали проблеми, являється підметом, перший дебют.

130 Прочитайте речення. Знайдіть у них лексичні помилки. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Сьогодні в драматичному театрі відбулася перша прем'єра. 2. Ми поїдемо в Карпати в грудні місяці. 3. Олег наказав букет квітів для мами. 4. Наталку чекав несподіваний сюрприз. 5. До ювілею школи проведено кілька міроприємств. 6. Михайлик готувався до змагань на протязі місяця.

131 Прочитайте текст. Про які мовні обов'язки громадян України в ньому йдеться? Розкажіть, як ви виконуєте мовні обов'язки.

Люби Україну, дбай про неї і захищай її національні цінності та найперше — мову. Яким будеш ти, якими ми будемо разом як нація, така буде й Україна. І тоді, коли озброїмося мудрістю, силою духу і слова нашого Великого Пророка Тараса Шевченка, утілиться в життя українська національна ідея «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» (*З газети «Слово Просвіти»*).

 Тема уроку корисна тим, що Найбільше зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки Я навчився / навчилася

 132 I Підготуйте пам'ятку «Мовні обов'язки громадян України».

II Створіть колаж «Мовні обов'язки громадян України».

III Напишіть есе «Мій мовний обов'язок».

Екологія мови

Нація — перепустка у Вічність, мова рідна — віза у віки.
З рідним словом житимемо вічно, з суржиком ми —
покруч, будяки! (Л. Сердунич).

Слово дня: суміш, окраса.

- 133** Прочитайте виразно вірш. Яку проблему в ньому порушено? Чим спричинені помилки? виправте їх.

Учні гордо: «Ми — діжурні!»
Тож усе сміття до урни —
папірці, лушпайок жменьку...
Ви ж бо, друзі, чепуренькі!
А смітити в мові нащо?
«Чергові» звучало б краще,
«Черговій» і «чергова»...
Наша мова не нова...

В. Маснюк

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке суржик? Чому виник суржик у мові?
- 2 Що таке екологія мови?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 134** Прочитайте текст. На його основі запропонуйте власне визначення, використовуючи довідку.

Суржиком називали суміш зернових культур, наприклад, пшениці й жита чи жита і ячменю, ячменю й вівса — і борошно з такої суміші. Таку суміш вважають низькоякісною (З інтернету).

Довідка: об'єднані штучно, суміш, дві або кілька мов, без дотримання норм, літературна мова.

- 135** Прочитайте речення. Прокоментуйте кожне з них (усно).

Зразок. Хай сусіди сплять в кроваті, нам же зручно в ліжках. Слово «кроваті» — суржик. Треба говорити «ліжко». Наприклад: спати в ліжку, зручне ліжко.

1. Хай сусіди сплять в кроваті, нам же зручно в ліжках. 2. «Гарний маю я ковбо́р», — похвалився один майор. 3. Можна гладити дитину і домашню птицю, штани ж ліпше прасувати, і блузку, й спідницю. 4. В Україні зроду-віку не вирощують клубніку. 5. Не росте арбуз в Херсоні, а ростуть там на осонні лиш смугасті кавуни, здоровенні, як слони. 6. Нащо зонтик позичати у чужої мови? Парасольку хочу мати, українську, чудову. 7. Не кажіть на нас «реб'ята», ніби рибки ми малі. Ми — дівчатка і хлоп'ята, не в воді, а на землі (В. Маснюк).

- ?** **136** Прочитайте текст. Яку проблему в ньому порушено? Що можна зробити для розв'язання цієї проблеми? Запропонуйте поради однокласникам / однокласницям. Що означає вислів «окраса мови»?

І дивні ж ми люди! Виходячи з дому, так уже пильно та прискіпливо оглядаємо себе в люстрі: щоб і чисте все було, і випрасуване до ладу, і до лица. А от спілкуємося як заманеться, не замислюючись, псуємо, нищимо мовну окрасу, анітрохи не переймаючись тим, скільки бруду, сміття, непорозуміння вносимо в мову... (За В. Маснюком).

- 137** **I** Прочитайте діалог. Чим можна пояснити запитання вчительки?

— У твоїй роботі, Ірино, зустрічаються деякі помилки. — говорить Артем.

— І руки одне одному тиснуть? — іронізує вчителька.

- II** Прочитайте діалог. Хто неправильно вживає дієслово — Катерина чи Іван?

— Ти мішаєш, — звернулася Катерина до Івана, який сидів за першою партою й весь час гучно сміявся.

— Чим? У мене в руках нічого нема! — заперечив той.

- +** Чим збагатив вас урок? Що вас здивувало, а що змусило задуматися? Де можна використати здобуті під час уроку знання?

- 138** **I** Відредагуйте словосполучення.

Слідуюча зупинка, придбали білет, гладити сукню, свіжий воздух, зробити прививку, солодка клубніка, моторна лодка, купили пірожне, великий самолёт, візьму коньки.

- II** Підготуйте плакат «Антисуржик у малюнках» (2–3 малюнки).

РОЗДІЛ II. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 20 Фразеологізми

Життя як найвища людська цінність

Фразеологізми — іскрометні скарби мовної образності (В. Ужченко).
Твої думки стають твоїм життям (Марк Аврелій).

Слово дня: промі́ння, ряст.

- 139** Визначте, у якому стовпчику подано словосполучення, що за значенням дорівнюють одному слову. Поясніть значення цих словосполучень. У разі потреби скористайтеся довідкою. Складіть речення з виділеними словосполученнями. Пригадайте, як вони називаються.

розбити глек
піймати облизня
пекти раків
кусати лікті
ловити гав

розбити вікно
піймати kota
пекти млинці
кусати грушу
ловити рибу

Довідка: залишитися ні з чим, посваритися, шкодувати за чим-небудь, червоніти, марно витратити час.

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо фразеологізмами?
- 2 Назвіть фразеологізми, які найчастіше використовуєте ви чи члени вашої родини в мовленні.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як виникають фразеологізми? Де можна прочитати, що вони означають?
- 2 Чи бувають фразеологізми багатозначними? Серед фразеологізмів є синонімічні й антонімічні?
- 3 Для чого використовують фразеологізми в мовленні?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Фразеологія — розділ мовознавчої науки, який вивчає фразеологізми, їхні значення та вживання їх.

Фразеологізм — стійке сполучення двох і більше слів, яке в процесі мовлення передає одне значення, надає мовленню виразності, емоційності, образності. Наприклад: *набрати в рот води* — мовчати; *як сніг на голову* — зненацька.

З-поміж фразеологізмів трапляються багатозначні. Наприклад: *роззявити рота* — 1) уважно слухати; 2) бути враженим; 3) бути неуважним; 4) говорити щось. Відомості про значення, походження, уживання, фразеологізмів подано у фразеологічних словниках.

Фразеологізми, близькі за значенням, але які мають різний лексичний склад, називають фразеологічними синонімами. Наприклад: *ні те ні се, ні риба ні м'ясо, ні пава ні г'ава*.

Фразеологізми можуть утворювати антонімічні пари: *рукою подати* — *за тридев'ять земель*; *хоч греблю гати* — *як кіт наплакав*.

140

Виберіть із зображень ті, що утворюють фразеологізми. Поясніть їхні значення. У яких ситуаціях використовують фразеологізми? Складіть із ними речення.

Гострий

Отримати

Місце під

- 141** Випишіть фразеологізми. Із трьома з них складіть речення, підкресліть підмет і присудок.

Грати з вогнем, на ноги поставили, київські каштани, важкий хліб, чорний хліб, сонячне проміння, висипати насіння, підкрутити гайку, крутити носом, в'язи скрутити, каламути-ти воду, материнська порада, китайська грамота.

- 142** Виберіть із дужок слово, що утворює разом із поданим фразеологізм. Поясніть значення фразеологізмів. Запишіть їх.

Годувати (варениками, сирниками, жданіками); (гілку, квітку, небо) прихилити; топтати (килим, доріжку, ряст); викинути з (сумки, хати, голови); передати куті (меду, солі, цукру); сісти в (трамвай, калюжу, крісло); заварити (каву, кашу, чай).

Довідка: неодноразово обіцяти зробити щось, але не дотримуватися обіцянок; бути готовим зробити все можливе й неможливе для когось; жити; перебільшувати; забути; зазнати невдачі; затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками.

- 143** Виконайте завдання.

I група: Пригадайте й запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «голова».

II група: Пригадайте й запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «шня».

- 144** Уставте замість крапок потрібні фразеологізми. Поясніть їхні значення. Поміркуйте, з якою метою використано фразеологізми.

1. Мені казали, що ви родичі. Такий він мені родич, як
2. Хоч і пізня осінь, а надворі теплінь. Таку пору здавна в народі називають
3. Майдан увесь заставлений возами так, що й

Довідка: бабине літо, сьома вода на киселі, курці ступити ніде.

- 145** Випишіть синонімічні фразеологізми, поясніть їхні значення. Складіть речення з двома синонімічними фразеологізмами.

Хоч греблю гати; як піску морського; по горло; як гриби після дощу; як зірок у небі; ні пари з вуст; кури не клюють; як з гуски вода; як сніг на голову; в рот води набрати.

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

- **146**
- I** Намалуйте ілюстрацію до двох фразеологізмів. Поясніть їхні значення.
 - II** Запишіть якомога більше фразеологізмів зі словом «життя». Скористайтеся фразеологічним словником.
 - III** Напишіть есе «Життя — це можливість. Скористайся нею!» (Мати Тереза).

§ 21 ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Мудрість вікова

Фразеологізми — скарби нашої мови і народного досвіду
(І. Франко).

Слово дня: дрáтва, цвях.

147 Визначте, між ким відбувається діалог. Підкресліть фразеологізми. Висловіть припущення про джерела цих фразеологізмів.

— На що скаржитесь?

— Та на все. Язик став як подошва, у горлі наче хто цвяхи позабивав, у животі наче дратвою стягнуло. Очі наче клеєм наліті, у вухах мов шилом штрикає, а самого наче хто на копил натягнув (З книжки «Україна сміється»).

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Чому в мові виникають фразеологізми? Хто їх створює? Що є поштовхом до появи їх?
- 2** Для чого потрібні фразеологізми?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

148

Ознайомтеся зі змістом таблиці. Розкажіть про джерела фразеологізмів, доповнюючи відповідь прикладами.

Джерела фразеологізмів

Спостереження за вчинками людей, родинними стосунками, побутом	<i>з молоком матері, як об стіну горохом</i>
Спостереження за світом природи	<i>мов заячий хвіст, як вітром здуло</i>
Професійна діяльність	<i>на живу нитку, кинути якір</i>
Антична міфологія	<i>нитка Аріадни, ахіллесова п'ята</i>
Біблія	<i>око за око, агнець Божий</i>
Усна народна творчість	<i>як Пилип з конопель, жива вода</i>
Історія	<i>іду на Ви, перейти Рубікон</i>
Художня література	<i>воювати з вітряками</i>
Вислови відомих людей	<i>Світ ловив мене та не спіймав (Г. Сковорода). Без надії сподіваюсь (Леся Українка).</i>
Запозичення з інших мов	<i>nota bene (зауваж)</i>

149

Поясніть значення фразеологізмів. Запишіть їх у такій послідовності:

I група: кравецькі, спортивні;

II група: рибальські, мисливські.

Кинути якір, з нічийним рахунком, пливати за течією, як з голочки, на хвості сидіти, клювати на живця, на живу нитку, на слід натрапити, не ликом шитий, на ловця і звір біжить, мертвий штиль, білими нитками шитий, на всіх парах, на засідку йти, стріляний птах, держати курс, змотувати вудки, удар нижче пояса, прийняти естафету, як загнаний звір, як на мене шито.

150

Доберіть і запишіть кілька фразеологізмів, у складі яких є слова «собака», «віл», «кішка». Поясніть їхні значення. Висловіть припущення, чому в українській мові багато фразеологізмів із цими словами, а не, наприклад, зі словами «тигр», «слон», «кенгуру», «верблюд».

- 151** З'ясуйте значення та джерела фразеологізмів. За потреби зверніться до фразеологічного словника. Перекажіть твори, з якими пов'язані фразеологізми.

Ні пуху ні пера, скатертю дорога, авгієві стайні, на роду написано, сім п'ятниць на тиждень, молочні ріки й кисільні береги, Соломонове рішення, золоті руки, стати на рушник, дати гарбуза, олімпійський спокій, Прометеїв вогонь.

 Що нового я дізналася / дізнався сьогодні на уроці? Я навчилася / навчився Ці вміння потрібні мені для того, щоб

- **152**
- I** Знайдіть і запишіть сім фразеологізмів, що стосуються професійної діяльності людей.
 - II** Підготуйте мультимедійну презентацію двох фразеологізмів.
 - III** Напишіть есе «Фразеологізмів мудрість вікова».

§ 22 ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В МОВЛЕННІ ЛЮДИНИ І В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

Мій емоційний світ

Щастя на боці тих, хто вміє радіти (Арістотель).

Слово дня: одчайдух, оздоба.

- 153** Закінчіть фразеологізмами подані речення і запишіть їх. Замініть фразеологізми словами-синонімами (усно). Порівняйте речення. Які ви вважаєте більш емоційними? У чому полягає роль фразеологізмів у мовленні?

1. Київ Марко знав як 2. Зранку лє дощ як 3. Ми з мамою схожі як 4. Яблук цього року вродило як 5. На нашій вулиці ростуть будинки як 6. З гори було видно село як 7. На стадіон Сергій біг

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Для чого використовують фразеологізми в мовленні? У художніх творах?
- 2** Яким стане мовлення без фразеологізмів?

- 3 Що треба зробити, щоб засвоїти якнайбільше фразеологізмів?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Фразеологізми використовують, щоб мовлення стало яскравішим, образнішим. Уміле використання фразеологізмів засвідчує добре знання мови, історії. Мовлення, у якому трапляються фразеологізми, більш емоційне та виразне. Фразеологізми роблять спілкування цікавішим.

- 154 Замініть виділені слова фразеологізмами. Запишіть речення. Чи змінилися їхні зміст, емоційне забарвлення?

1. Школа від мого будинку *близько*. 2. Ці події відбувалися *давно*. 3. Бабуся прокидається *рано*.

Довідка: за царя Панька, рукою подати, ні світ ні зоря.

- ? 155 Знайдіть у тексті фразеологізми. Випишіть фразеологізми, які можна об'єднати одним словом. Поміркуйте, чому автор вкладає в уста одинадцятирічного хлопчика так багато фразеологічних синонімів. Яким постає хлопчик із тексту? Поясніть значення слова «одчайдух». У разі потреби зверніться до тлумачного словника.

Дід зауважив, що я одчайдух і весь удався в нього...

Після цього ми з дідом перезирнулися, усміхнулися, мати посварила мене бровами і кулаком, а бабуся вирішила повести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав і покаятися, і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихалися обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'ятки й на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах).

- 156 Виберіть із довідки фразеологізми, що відповідають поданому тлумаченню. Складіть речення з двома фразеологізмами.

1. Дуже точно. 2. Невідомо, здійсниться щось чи ні.
3. Ледарювати, нічим не займатися, нічого не робити.

4. Відвертати чиюсь увагу розмовами; заморочувати.
5. Виконувати примітивну, брудну роботу. 6. Бути постійно заклопотаним; мати багато роботи, турбот. 7. Поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечно.

Довідка: вилами по воді писано; крутитися як білка в колесі; баки забивати; як в аптеці; байдики бити; бикам (волам) хвости крутити; гратися (грати, бавитися) з вогнем.

157 Прочитайте речення. Знайдіть у них фразеологізми, поясніть їхні значення. Для чого використовує фразеологізми письменник?

1. Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян. 2. Жив дядько Микола хоч і бідно, зате весело: він ніколи не впадав у журбу. 3. Та коли серце вже зупинялося од переляку, приходила полегкість: десь зовсім недалеко глупу ніч прокльовували голоси півнів. 4. У мене одразу похололо всередині й нашорошилися вуха. 5. Я вже хотів було податися назад, та в цей час мати побачила мене (*М. Стельмах*).

158 Складіть текст «Щастя на боці тих, хто вмє радіти» (Арістотель), використовуючи якомога більше фразеологізмів. У разі потреби зверніться до довідки.

Довідка: бути на сьомому небі, не чути землі під ногами, душа святкує, серце радіє.

 Чим збагатив мене урок? Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим і найкориснішим? Яким учнем / ученицею я сьогодні був / була на уроці?

- **159**
- I** Розкрийте у формі оповідання значення фразеологізму «місце під сонцем».
 - II** Випишіть із текстів художньої літератури шість фразеологізмів.
 - III** Складіть текст «Моя мрія», використовуючи якомога більше фразеологізмів.

РОЗДІЛ III. ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§23 ПОГЛИБЛЕНЕ ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ФОНЕТИКИ В 1–4 КЛАСАХ. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Не відкладаймо важливе на потім

Звуки — це щось надзвичайно своєрідне в мові, її жива плоть і кров
(А. Матвієнко).

Звуки української мови мають свою особливу
музичальність (Д. Павличко).

Слово дня: лунáти, склепíння.

Пригадуємо:

- 1 Що таке звуки мови?
- 2 Які звуки називаємо голосними, які — приголосними? Яка між ними різниця?
- 3 Чому ця тема важлива?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого людині потрібно знати звуки мови?
- 2 Наскільки важливо бути уважним / уважною до вимови кожного звука?
- 3 Що спільного у словах айфон, диктофон, смартфон, телефон?
- 4 Чому важливо, користуючись цими приладами, дотримуватися правильної вимови?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

160 Уявіть, що було б, якби в мові були тільки голосні або тільки приголосні звуки. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

Звуки природи... У їхньому оточенні зростає кожна дитина: скрипнули двері, брязкіт ключів (хтось прийшов!), шум води, свист чайника (скоро вечеряти!), легеньке постукування в шибку (дощик сіється!).

Змалечку звуки мали для нас значення, ми їх по-своєму розшифровували. Одним раділи, інших боялися, якихось очікували... Виходить, наше життя зіткане зі звуків?!

161

I Прочитайте виразно речення. Назвіть слова, за допомогою яких ми зміст сприймаємо на слух. Запишіть слова в зошити. Підкресліть букви, що позначають у вивисаних словах голосні й приголосні звуки. Установіть кількість звуків і букв у цих словах. Зробіть висновок, яких звуків в українській мові більше.

1. Знову озвалася трембіта, але вже іншим голосом. 2. Смереки гуділи, як дзвони. 3. Стукіт сокири розбудив інших пtiць. 4. Суботнього ранку в листі вкрадливо зашепав дощ. 5. Дзижчали дикі шершні, прина́джені квітками крушини, тьохкали в горішнику циглі (*З творів М. Дочинця*). 6. У шибку постукала гілка: «Тук-тук» (*О. Печорна*). 7. Шум дощу за вікнами змішується зі звуками падінь мільйонів срібляних крапель... (*В. Гук*). 8. Старі дерева в саду розхитувалися й скрипіли, молодші полохливо тріпотіли. 9. Гроза гуркотіла все більше, у шибки посипало градом (*З творів Н. Гербіш*).

II Розкажіть, з якими звуками у вас асоціюється шум дощу, свист вітру, стукіт дятла по дереву, скрип хвіртки.

Зверніть увагу!

Неправильно	Правильно
звук звучить	звук лунає

162

Розгляньте схему. Розкажіть, на які групи і підгрупи поділяють звуки мовлення в українській мові. Наведіть приклади на кожну групу й підгрупу звуків.

- 163** Поясніть математичний вираз на матеріалі фонетики української мови. Складіть подібний приклад, беручи до уваги кількість сонорних, дзвінких, глухих.

$$6 + 32 = 38$$

- 164** Назвіть різні приголосні звуки в парах слів. Які звуки допомагають нам розрізнити за змістом слова? Доберіть дві-три пари інших слів, які розрізнялися б лише одним голосним чи приголосним звуком. Назвіть усі приголосні у виділених словах. До яких частин мови належать ці слова?

Галка — балка; калина — малина; *стан* — *стань*; сон — тон; голос — колос; ми — ви; річ — ніч; дим — дім.

- **165** Прочитайте по черзі кожну скоромовку кілька разів спочатку в повільному, потім — у зручному і швидкому темпах. Намагайтеся не припуститися жодної помилки. Слідкуйте за власним мовленням і мовленням однокласників / однокласниць.

1. У сіренької горлички туркотливе горлечко. 2. Кричав Архип, Архип охрип, не треба Архипу кричати до хрипу.

- 166** **I** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поясніть, як ви розумієте зміст виділених речень. Відповідь ілюструйте прикладами. Випишіть із тексту три слова, у яких різна кількість букв і звуків.

Недаремно ж кажуть — «море звуків». А море можна слухати безкінечно. Так само безкінечно, як і дивитися на вогонь, вдивлятися в нічне небо.

Але все це так само пов'язане зі звуками.

Тиші немає. Ідеальної тиші!

Життя грає свою симфонію навіть під землею! Варто лише встромити лопату й перевернути пласт, аби впевнитись у цьому. *Світ облутаний звуками, мов судинами. Від них не сховатися, не втекти, навіть затуливши вуха.*

Але ось що я зрозумів тоді: їх, ці звуки, можна записати, вдихнути в них ритм, вибудувати в певному порядку і наділити гармонією, розіклавши на партитури (*І. Роздобудько*).

- II** Опишіть свої відчуття, коли ви чуєте звук будильника, дзвінка на урок або з уроку. Чи ці звуки можна назвати звуками мови? Чому?

- Що було найважливішим на уроці? Чому не треба відкладати важливе на потім?

- 1 Прочитайте текст. Складіть подібний про свої враження від звуків природи (шуму струмка, співу пташок тощо).

Ви чули колись, як закипає чайник? Авжеж, чули! Та чи слухали? Отак, щоб свідомо записувати звуки від зростаючого шепотіння й ш-ш-ш-шипіння, яке прискорено переходить у хрип-п-п-п-п, по тому булькання-й-белькотіння і аж до промовистого «клаццц» із повільним видиханням втомленої від натури води (М. Титаренко).

- II Ознайомтеся з текстом. Запишіть другий абзац, доповнивши його словами, необхідними за змістом. Намалюйте комікс про вимову голосних і / або приголосних звуків.

Людина завжди жила у світі звуків і шуму. Можна слухати, як шумить вода: *дзюркіт* струмка, *шум* прибою, *крапельки* дощу. Ці звуки заспокоюють, знімають стреси.

Іноколи доводиться перетворювати звуки на слова, як, наприклад, у коміксах. Щойно починає падати дощ, ми чуємо Коли розгулялася злива, то Свист можна передати словом ... , стрибок людини — ... , падіння важкого предмета —

§ 24 НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ Й НАПИСАННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

Вплив діяльності людини на природний світ

Наголос називають «биттям серця» в слові. Погодимось із таким порівнянням: наголос зумовлює звукове обличчя слова (В. Русанівський).

Раніше природа лякала людину, а тепер людина лякає природу (Ж. Кусто).

Слово дня: виднокóло, обері́г.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Де можна знайти інформацію про правильне наголошування слова?
- 2 Чи впливає наголос на вимову звуків?
- 3 Чому є різниця у вимові й написанні ненаголошених голосних?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 168 Уявіть, що сталося б, якби в українській мові не було правил наголошування звуків. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

169 **I** Позначте наголос у поданих словах. Які труднощі виникли? Від чого залежить значення виділеного слова? Висловіть припущення про те, який наголос в українській мові — рухомий чи нерухомий (сталий).

Багаття, верба, видноколо, оберіг, олень, замок, земля, земле, кишенья, колесо, колія.

II Складіть і запишіть речення зі словом «оберіг». Розкажіть, що вам відомо про українські обереги.

170 Для тих, хто вивчає англійську мову. Прочитайте слова. Визначте наголос у них. Які правила наголошування слів в англійській мові ілюструють ці слова?

Purple, rainy, happy; decide, relax, receive, among, between.

171 Прочитайте. Визначте, яка інформація є для вас відомою, яка — новою.

- 1. Наголос — це вимова одного зі складів слова з більшою силою голосу. Склад, на який падає наголос, називаємо *наголошеним*, інші склади в слові є *ненаголошеними*.
2. Наголос може бути закріпленим за певним місцем у слові і вільним. Наприклад, у чеській мові завжди наголошений перший склад, у польській — передостанній, у французькій — останній.
3. В українській мові наголос *вільний*, тобто не закріплений за одним зі складів.
4. У різних формах одного слова можуть бути наголошеними різні склади: *тарілка* — *тарілкі*, *лялька* — *лялкі*.
5. Низка слів має подвійний наголос: *алфавіт* — *алфáвіт*, *весняний* — *весня́ний*, *завжди* — *зáвжди*.
6. Якщо маєте сумнів, як правильно наголошувати слово, зверніться до *орфоепічного* словника.

Запишіть слова і поставте наголос. Спостерігайте за тим, які голосні вимовляємо чітко. Чим відрізняється вимова наголошених і ненаголошених [e], [и]? Висловіть припущення, чи впливає на вимову голосних місце наголосу.

Весняний — весно, земля — земле, символ — символічний, стрекотати — стрекіт.

Розгляньте уважно таблицю. Поставте в групі запитання за її змістом. Доберіть власні приклади, ілюструючи наведені правила.

Написання ненаголошених голосних у коренях слів

Написання е, и перевіряємо наголосом:	
● зміною форми слова	<i>верба́ — вѐрби, дѐрево — дерѐв</i>
● добором спільнокореневого слова	<i>сиви́на — сівий, медбв́ий — мед</i>
Пишемо е:	
● якщо ненаголошений випадає	<i>човен — човна</i>
● у буквосполученнях -ере-, -еле-, що є складником однієї значущої частини слова — префікса, кореня або суфікса (це правило застосовується лише для власне українських слів, пор.: <i>периметр</i>)	<i>череда, пелехатий</i>
● у суфіксах -ен-, -еньк-, -есеньк-, -тель-	<i>зроблений, вишенька, малесенький, учитель</i>
Пишемо и:	
● у буквосполученнях ри, ли	<i>дрижати, глитати</i>
● у коренях -бир-, -дир-, -мир-, -пир-, -стил-, якщо далі є наголошений [а]	<i>забира́ю, задира́ю, завмира́ю, застила́ю</i>
● перед складом з наголошеним [у] та [і] звук [о] уподібнюється до звука [у] й вимовляємо так: [оʷ]	<i>зозу́ля, поду́шка, кожух, потік</i>
● якщо не можна дібрати перевірне слово, написання перевіряємо за орфографічним словником	<i>левада, легенда, кишеня</i>

- 174** Уставте пропущені букви. Поясніть правила вживання їх, користуючись таблицею на с. 71. Підкресліть слова, написання яких потрібно перевіряти за словником. Складіть словосполучення з будь-якими трьома словами.

Б..резовий, скр..паль, п..ріг, ож..ледиця, ш..лестить, ч..пурити, см..река, гр..міти, з..мовий, бл..щати, п..ктораль, кр..вавий, в..мова, в..давництво, г..лубка, пр..годи, с..рдитий, л..гкий, к..зуля, пр..рода, віт..р, бл..скавиця, н..сти, др..жати, груд..нь, ст..регти.

- 175** Пригадайте, що таке транскрипція. Прочитайте подані у фонетичній транскрипції слова й запишіть їх, розкривши дужки. Поясніть правила написання ненаголошених голосних. Складіть речення з другим і третім словами. Поясніть різницю в їхньому значенні й написанні.

[ви^едноко́ло], [кле^нно́к], [кли^ено́к], [сте^нпові́к], [при^еро́дний], [си^мволі́чний], [те^рно́п'і́л'с'кий].

- 176** Доберіть антоніми до поданих слів. Запишіть слова парами. Підкресліть ненаголошені голосні. Складіть речення з трьома словами.

Наступний, літній, ранковий, поразка, спокій, доганяти, майбутній.

- ?** **177** Уставте замість пропусків потрібні букви. Поясніть написання ненаголошених голосних. Яку проблему порушено в тексті? Розкажіть, що ви робите для поліпшення ситуації.

Пр..рода, у якій вам, молодим, дов..деться жити, забруднюється, піддається руйнуванню, знищується. Чи багатьом із вас пощастило бач..ти прозору річкову воду, чистий пісок, насолоджуватися тишею без ревіння моторів, дихати чистим повітрям?

На сьогодні стан навколишнього с..р..довища у світі науковці оцінюють як незадовільний. Треба н..гайно діяти (З інтернету).

- !** Що нового ви дізналися сьогодні? Які почуття викликала у вас тема уроку? Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь? Що було найважливішим на уроці? Що, на вашу думку, означає дбати про довкілля?

178

- I Уставте пропущені букви, поясніть написання. Складіть речення з трьома–чотирма поданими словосполученнями.

Б..зпека життєдіяльності, ц..фрове с..редов..ще, достовірність дж..рел, прав..ладдя велосип..диста, фінансові р..урси родини, ощадл..ве в..кор..стання, повторне п..р..роблення вторинної с..ров..ни, прав..льне харчування.

- II Випишіть з орфоепічного словника п'ятнадцять нових для вас слів. Складіть речення з трьома з них.
- III Напишіть есе «Як людина впливає на довкілля».

§ 25 ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ Й М'ЯКІ, ДЗВІNKИ Й ГЛУХІ. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ У КОРНІ СЛОВА

Помічаймо красу і милуймося нею

Українську мову називають милозвучною, дзвінкою, солов'їною. А це характеристика її звукової сторони, її мелодики, інтонації (О. Сербенська).

Багато людей весь тиждень чекають п'ятницю, весь місяць — свята, весь рік — літа і все життя — щастя. А потрібно радіти кожному дню та насолоджуватися кожною миттю (Ошо).

Слово дня: духмяний, моріжок, косовиця.

Пригадуємо:

- 1 Які приголосні називають твердими?
- 2 Які приголосні не бувають м'якими?
- 3 Які приголосні й чому називають дзвінкими?
- 4 Чому приголосні називають глухими?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як визначити дзвінкість чи м'якість приголосного?
- 2 У яких позиціях приголосні бувають м'якими?
- 3 Як правильно вимовляти приголосні в корні слова?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

179

Чи варто піклуватися про правильну вимову слів, якщо тебе й так розуміють?

180 Прочитайте вголос епіграфи. Зверніть увагу на вимову шиплячих. Як ви розумієте значення вислову «радіти кожному дню та насолоджуватися кожною миттю»?

181 Прочитайте виразно тексти. Визначте, який звук авторки використовують для зображення картин природи. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві, коли ви читаете ці тексти. Здійсніть спостереження: покладіть пальці на гортань і вимовте почергово звуки [р], [с]. Під час вимови якого звука ви відчули напруження голосових зв'язок? Повправляйтеся у вимові інших приголосних, наприклад, [б], [п], [в], [ф]. Зробіть висновок, чому звуки називають дзвінкими і глухими. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах, користуючись таблицею.

Радуюсь росяним ранкам,
руті, ромашці, рум'янку,
раннім ранетам,
ренклодам,
рідним рукам, родоводу
(*Леся Дмитерко*).

Скотився *серпень* *стежкою*,
спочив,
Соромлячись сказати сонцю
слово,
Стелився самовіддано, сливово
Серпанком світлим серед стиглих слив (І. Лахоцька).

Поділ приголосних звуків за участю голосу

Дзвінкі

[б], [б'], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г']
ДЗиГа «ДЖ» — ГаЗДа БіЖи!

Глухі

[п], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х], [ф]
ЧуК ПиШе Ци ФоКуСи ТиХо

182 Замініть у словах першої колонки початковий приголосний парним йому глухим або дзвінким, а в словах другої колонки — кінцевий приголосний. Наведіть два-три подібні приклади.

ГОЛОД
КАВА
МИЛО
ЖИТИ

ГАЗ
ГРИБ
КОРОБ
ПРОРІЗ

183 Розгляньте таблицю на с. 75. Розкажіть за нею про правила уподібнення приголосних в українській мові. Відповідь ілюструйте прикладами.

Уподібнення приголосних звуків

Уподібнення — це наближення звучання одного звука до іншого.

У результаті уподібнення:

● Глухий перед дзвінким переходить у парний дзвінкий:
<i>молотьба</i> — [молод'ба́],
<i>просьба</i> — [прóз'ба] і навпаки: дзвінкий перед глухим уподібнюється до парного глухого:
<i>нігті</i> — [н'іхт'і] | <ul style="list-style-type: none"> ● Під впливом наступного м'якого попередній звук стає м'яким або напівпом'якшеним:
<i>милість</i> — [міл'іс'т'],
<i>кузня</i> — [к'у́з'н'а] | <ul style="list-style-type: none"> ● Близькі звуки вимовляємо як один подовжений звук:
[з] + [с], [ш] = [з:], [ш:]: [с:охнути], [ш:иток]
[ж] + [ж] = [ж:]: [рож:ари*ти]
[ч] + [ц] = [ц':]: [у руц':і]
[ш] + [с] = [с':]: [коті*с':а] |
|---|---|---|

184 Розподіліть слова у дві колонки:

- слова з уподібненням приголосних, що можна перевірити за допомогою зміни форми слова або добром спільнокореневих слів;
- слова, написання яких можна перевірити лише за орфографічним словником.

Якби, полегшення, вогкий, екзамен, мигтить, дігтяр, екзотика, боротьба, нігтик, кігті, бігцем, Вишгород.

185 Запишіть слова, обравши потрібний варіант написання. Усно складіть словосполучення з наведеними словами.

Во(г, х)ко, про(з, с)ьба, Вели(г, к)день, кі(г, х)ті, стере(г, х)-ти, (з, с)цідити, ле(г, х)ко, лі(дж, ч)ба, змо(г, х)ти, ая(г, к)же.

Чи на всі запитання ви одержали вичерпну відповідь на уроці? Що було найважливішим під час вивчення теми? Що, на вашу думку, означає «помічати красу»?

186 I Складіть карту пам'яті «Приголосні тверді й м'які, дзвінкі й глухі».

II Прочитайте текст. Чи всі принади липня назвала авторка? Напишіть продовження тексту або опишіть принади осені.

Липню принад не бракує. Гаряче сонце і прохолодні роси. Терпкі вишні й солодка малина. Бурхливі грози й тихі вечори. У липні минає маківка літа. І саме в липні починають бігти наввипередки з сонцем соняшники (А. Акуленко).

§26 Позначення м'якості приголосних на письмі буквами **ь, і, є, ю, я**. Правила вживання м'якого знака

Робота над власними помилками

Не припуститися помилок — прожити неповноцінне життя
(С. Джобс).

Обстоювати помилку — двічі помилятися
(Баскське прислів'я).

Слово дня: оболонь, обстоювати.

Пригадуємо:

- 1 Які букви позначають м'якість приголосних на письмі?
- 2 У яких випадках букви *є, ю, я* позначають один звук і м'якість попереднього приголосного, а в яких — два?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які приголосні називають напівпом'якшеними? Чому?
- 2 Як перевірити, чи треба у слові ставити м'який знак?
- 3 Чому в слові *більший* пишемо м'який знак, а в слові *менший* — ні?
- 4 Після яких букв ніколи не пишемо м'якого знака?
- 5 Як треба працювати над помилками?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 187 Спрогнозуйте, що могло б статися у місті, якби в ньому жили люди, які погано знають правила орфографії.

188 Порівняйте вимову звуків, позначених однаковими буквами. Запишіть дві пари слів у транскрипції. Як, на вашу думку, впливає [і] на вимову попередніх приголосних?

Багет — біг, папір — пір'я, веселка — вітер, мати — мідь, фарту́х — фізика.

189 Розгляньте таблицю на с. 77. Розкажіть за її змістом, як відбувається розподіл звуків української мови за твердістю / м'якістю.

 Приголосні бувають тверді і м'які: наприклад, *син* — *синь*: [син] — [син'];

['] — позначення м'якості приголосного;

['] — позначення напівпом'якшення приголосного.

Тверді, що не мають парних м'яких, перед і, я, ю, є стають *напівпом'якшеними*, наприклад: *білий*, *бязь*, *бюро*: [б'ліий], [б'аз'], [б'урó].

32 звуки	[б], [п], [в], [м], [ф], [г], [г'], [к], [з], [ж], [ч], [ш], [дж]	13 твердих, що не ма- ють парних м'яких звуків
	[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз], [р] <i>Де Ти З'їси Ці ЛуНи?</i>	9 пар + 1 завжди м'який [й]
	[д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'], [р'], [й]	

190

- 1 Пригадайте з уроків англійської мови, що таке транскрипція. Ознайомтеся з правилами запису в транскрипції.

Фонетична транскрипція — це спосіб передачі на письмі звукового мовлення.

Правила запису в транскрипції:

1. Слово, текст, записані в транскрипції, беремо в квадратні дужки: [кр'іт].
2. Усі слова для запису транскрипцією, навіть власні назви, пишемо з малої літери: [сашкó], [одéса].
3. Ставимо наголос: [горóд], [крі́га].
4. Маленькою буквою вгорі позначаємо звук, до якого наближається у вимові основний звук: [дéре"во].
5. Букви я, ю, є, і, ь, щ у транскрипції не вживаємо.
6. Букви я, ю, є на початку слова, після апострофа та голосних позначають два звуки [йа], [йю], [йе], а після приголосних один — [а], [у], [е]: *яблуко* [йáблуко], *рясно* [р'áсно], *співає* [с'п'івáйе].
7. Буква ь не позначає звука, а слугує тільки для позначення м'якості приголосного: *синь* [син'].
8. М'якість приголосного позначаємо рискою вгорі ['].

9. Подвоєння і подовження звуків позначаємо так: [:] [p'íl':á].
10. Звуки [дж], [дз], [дз'] позначаємо так: [джу́ра], [дз'об].
11. Буква *ї* завжди позначає два звуки [йі]: *їхати* [йіхати], *колії* [кóл'йіі].
12. Буква *щ* завжди позначає два звуки [шч]: *щука* — [шчу́ка].

II Запишіть у транскрипції слова *щастя*, *радість*, *зілля*, *юність*, *земля*.

191 Визначте кількість звуків і букв у словах. Чи завжди кількість букв і звуків збігається? Чому?

Ялинка, свято, духмянний, заява, в'юн, юнак, любити, єднати, гравюра, поєднання, сьомий.

Букви *я*, *ю*, *є* можуть позначати один і два звуки

1 звук	2 звуки
Після приголосного позначають м'якість попереднього приголосного (як і м'який знак) і голосні [а], [у], [е]: <i>лялька</i> [л'áл'ка], <i>люди</i> [л'у́ди], <i>сине</i> [сін'е]	В інших позиціях (на початку слова, після голосного, після апострофа й м'якого знака) позначають два звуки йа, йу, йе: <i>яма</i> [йáма], <i>рояль</i> [ройáл'], <i>зв'язок</i> [звйáзók]

192 I Запишіть слова у дві колонки:

- ті, у яких букви *я*, *ю*, *є* позначають м'якість приголосних на письмі;
- ті, у яких ці букви не позначають м'якість попереднього приголосного.

М'ята, таблиця, колосся, поява, юшка, з'юрмитися, морквяний, під'юджувати, єпископ, кар'єра, бюро, буряк, цвях, нюанс.

II Наведіть два-три власні приклади слів, у яких різна кількість звуків і букв.

193 Розгляньте таблицю на с. 79. Доберіть власні приклади для ілюстрування наведених правил.

Уживання м'якого знака

Стаavimo	Не ставимо
<ul style="list-style-type: none"> ● Після букв <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> (<i>Де Ти З'їси Ці ЛиНи?</i>) та <i>дз</i> на позначення м'яких перед наступним твердим (крім <i>л</i>), що закінчують склад: <i>батько, дядько, призьба, хвацько, пальці, кіньми, перець, гедзь</i>. ● Перед <i>о</i> в середині складу: <i>польова (квітка), утрюх</i>. ● У суфіксах <i>-цьк-, -зьк-, -ськ-</i>: <i>козацький, сільський</i>. ● У суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>: <i>яснесенький, тихесенький, малесенький, калинонька, білісінький, манюсінький</i>. ● Після <i>л</i> перед буквами на позначення приголосних: <i>учительська, галька</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● Після <i>б, п, в, м, ф</i>: <i>дріб, степ, кров, сім, верф</i>. ● Після <i>ж, ч, ш, щ</i>: <i>річ, подорож, дощ</i>. ● Після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> і суфіксами <i>-ств-, -ськ-</i>: <i>інший, громадянство, уманський, але: доньчин (донька), няньчити (нянька), бриньчати (бринькати)</i>. ● Після <i>р</i> у кінці складу: <i>повірте, Харків, гірко; винятки Горький, Зорькін</i>. ● Після букв, що позначають м'які приголосні, крім <i>л</i>, якщо за ними ідуть інші букви на позначення м'яких приголосних: <i>пізно, танці, радість, пісня</i>

194 Уставте, де потрібно, м'який знак. Складіть речення з трьома словами.

Вінниц..кий, львівс..кий, волин..с..кий, ірпін..с..кий, різ..бяр, емул..сія, мален..кий, економіч..ний, хар..ківс..кий, нян..чити, щіл..ний, календар.., сіл..с..кий, учител..с..кий, лагідніс..т.., оболон..с..кий, вишен..ка, колодяз.., колодяз..ний.

195 Запишіть слова, подані в транскрипції, відповідно до орфографічних правил.

[мал'овнічній], [мар'іупол'с'кий], [м'іл'йон], [л'од'анік], [утр'ох], [с'іл'с'кий], [т'м'аний].

196 Запишіть речення, уставляючи, де потрібно, м'який знак. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах.

1. Той, хто *робит..* помилки, — попереду того, хто не робит.. нічого. Помилки, *якщо* їх визнавати, обертают..ся з утрат на

здобутки (М. Дочинець). 2. Що *біл..ше* зусил.. ви докладете, то *біл..ше* можливостей перед вами відкриет..ся (Н. Вуйчич). 3. Не помиляєт..ся той, хто нічого не робит.. . Не бійтеся помилятися — *бійтеся* повторити помилки (Т. Рузвельт).

197 Виправте помилки в оголошеннях.

На вулиці
Новояблунській
відкрили нову
крамницю.

Запрошуємо на
маловничі озера
Волинської
області!

Навчимо *gratis*
на сопільці.

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Які емоції виникли у вас під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

- 198
- Складіть таблицю «Правила написання буквосполучень *йо,ьо*». Доберіть самостійно по п'ять прикладів на кожне правило.
 - Здійсніть спостереження: уважно прочитайте вивіски, рекламні буклети, оголошення. Якщо знайдете помилки, виправте їх і запишіть текст правильно.
 - Напишіть есе «Чи легко боротися з помилками?».

§27 Повторення вивченого з графіки в 1–4 класах. Особливості української графіки (відповідність звуків і графічних знаків, звук [ґ] і буква г)

Долаємо труднощі — набуваємо впевненості

Найважча дорога завжди веде до вершини (К. Агілера).
Кожне завдання, навіть найскладніше,
треба починати з простого — з один, два, три... (М. Удуд).

Слово дня: зарáдити, насна́га, шанувáти, гурто́м, запобі́гти, не зволіка́ти, мерщíй.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які знаки становлять графічну систему мови?
- 2 Навіщо потрібно знати особливості української графіки?
- 3 Наскільки важливо бути уважним до кожної букви?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

199 Уявіть, що було б, якби слова «жили» в мові без лексичного значення. Висловіть свої міркування.

200 Ознайомтеся із тлумаченням слова. Складіть речення із цим словом.

Графіка — 1. Вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині і т. ін. олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відтиснутий на папері зі спеціально підготовленої форми; твори цього мистецтва.

2. (лінгв.) Письмові чи друковані знаки, що відбивають звуки мови, інтонацію і т. ін.

201 Розгляньте малюнки. Розкажіть, що вам відомо про письмо, становлення українського алфавіту. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях ми використовуємо алфавіт. Висловіть припущення, що об'єднує слова «графіка» і «графіті».

Колони Карнакського храму з висіченими на них ієрогліфами

«Апостол», який надрукував Іван Федоров

202 Назвіть букви і звуки у виділених словах. Що нового ви дізналися з тексту? Уявіть, що ви побачили назву крамниці — «Папірус». Чому, на вашу думку, її так назвали? Для продажу яких товарів її призначено?

Стародавні єгиптяни першими як матеріал для писання використовували папір, виготовляючи його зі спресованих стебел папірису — тропічної багаторічної *трав'янистої*

рослини родини осокових, що росте на берегах річок та озер, утворюючи великі зарості. Папірус на вигляд *дещо* схожий на наш очерет. Від слова «папірус» і походить назва писального матеріалу в багатьох *європейських* мовах, у тому числі в українській (укр. *папір*, англ. *paper*, ісп. *papel*, фр. *papier*) (За К. Булаховським).

203 Прочитайте скоромовку кілька разів у різному темпі.

Годувала гава ґавенят на ґанку, готувала в горщику гарну запіканку.

204 Спишіть слова, уставляючи потрібну букву *г* або *ґ*. Якщо сумніваєтеся, зверніться до орфографічного словника. Складіть словосполучення з п'ятьма словами.

..роно, ..удзик, ..ривня, ..рати (імен.), ..рати (дієсл.), джи..ун, ..едзь, я..ода, дзи..а, ..ербарій, ..рунт, ..атунок, ..ребінець, ..оробина.

? **205** Прочитайте текст уголос, уставляючи потрібні букви. Чи траплялася у вашому житті подібна ситуація? Чи впевнено відчувається людина в такій ситуації? Що треба зробити, щоб уникнути прогалин у знаннях?

Ти сидиш на уроці й несподівано усвідомлюєш, що нічого не розумієш із того, про що ..оворить учитель. Він уживає імена та вислови, про які ти не маєш поняття, і хоч ..ав не ловиш, анічо..ісінько не можеш зба..нути. На твоє запитання сусід по парті із здивуванням відповідає: «Так це ж було минулого тижня. А про те ми ..оворили місяць тому». Але тобі довелося два тижні хворіти вдома, а ще раніше відпроситися з уроку на репетицію вистави...

Тепер усе зрозуміло: ти маєш про..алини в знаннях (За А. Чольвінською-Школік).

? **206** Прочитайте текст. Випишіть слова, у яких кількість звуків і букв не збігається. Чи погоджуєтеся ви з думкою авторів? Розшифруйте формулу впевненості, добираючи приклади з власного життя або з життя інших людей.

Упевненість — це те, що перетворює ваші думки на вчинки. Можете уявити її як математичну формулу:

думки + упевненість = вчинки.

Упевненість — це те, що допоможе, коли вам буде треба зробити щось таке, що здається важким, страшним чи неможливим (К. Кей, К. Шипмен).

- Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися для вас найскладнішими / найлегшими? Назвіть дватри слова, якими ви доповнили б рубрику «Слово дня».
- **207**
- I** Складіть / доберіть і вивчіть три скоромовки для вдосконалення вимови звуків [г], [ґ], [ш], [ч].
 - II** Укладіть кросворд, зашифрувавши в ньому слова з буквами *г* і *ґ*.
 - III** Напишіть есе «Долаємо труднощі — набуваємо впевненості».

§ 28 ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ Я, Ю, Є, Ї ТА Щ. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Джерела позитивних емоцій

Кожен день відкриє щось нове, радісне й цікаве, якщо будеш його стрічати й проважати з думкою: «Сьогодні чудесний день, а завтра буде ще ліпший» (М. Дочинець).

Слово дня: емо́ції, позити́вний.

- 208** Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Як він стосується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»? Які слова називають добірними? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1** У яких випадках букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки?
- 2** Що таке апостроф?
- 3** Яка роль апострофа в мові?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Чому в слові *бур'ян* ставимо апостроф, а в слові *буряк* — ні?
- 2** Чому важливо шукати щось нове, цікаве й радісне щодня? Як це робити?

- Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

209

Уявіть, що ви перебуваєте з друзями в лісі. Щоб вас почули, потрібно вимовляти голосно, розтягуючи голосні звуки: «Яри-и-и-но!», «Юрку-у-у!». Які звуки ви чуєте на початку імен? Які сполучення звуків позначають букви *я, ю*? Запишіть кілька імен, у яких є букви, що позначають два звуки.

210

Випишіть із вірша Тараса Шевченка слова, у яких букви *я, ю, є* позначають два звуки. Який настрій викликає у вас текст? Якби ви були художником / художницею, яку картину ви намалювали б до нього? Які кольори використали б?

Тече вода з-під явора яром на долину.
Пишається над водою червона калина.
Пишається калинонька, явір молодіє,
А кругом їх верболози й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю та похід горою.
Хлюпощуться качаточка поміж осокою.

211

Ознайомтеся з таблицею. Сформулюйте запитання за її змістом.

Правила вживання апострофа

Пишемо	Не пишемо
<ul style="list-style-type: none"> Після <i>б, п, в, м, ф</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>, якщо перед ним немає інших букв на позначення приголосного (крім <i>р</i>), які належать до кореня: <i>пам'ять, верхів'я, в'юн, б'ється</i>. Після префікса, що закінчується на твердий приголосний: <i>об'ява, в'їхати, з'єднання</i>. Після першої частини складних слів, що закінчуються буквами на позначення приголосних: <i>дит'ясла</i>. Після <i>р</i> у кінці складу: <i>сузір'я, бур'ян, матір'ю</i>. У слові <i>Лук'ян</i> і похідних від нього: <i>Лук'янівка, Лук'янчук</i>. У словах іношомовного походження після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш</i> та після <i>р</i> у кінці складу, а також після префіксів із кінцевим приголосним: <i>комп'ютер, н'еса, ад'ютант, екстер'єр, ін'екція, прем'єра</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Після <i>б, п, в, м, ф</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>, якщо перед ним є інші букви на позначення приголосного (крім <i>р</i>), які належать до кореня: <i>духмянний, морквяний, свято</i>. Після <i>б, п, в, м, ф, к, ч, ш, х, ж</i> та після <i>р</i> на початку складу, якщо <i>я, ю, є</i> позначають м'якість попередніх приголосних: <i>рясно, буряк, буря, рядно, бязь, Гюго</i>. Перед <i>йо</i>: <i>бульйон, серйозний, Воробійов</i>

- 212** Поставте, де потрібно, апостроф. Укажіть кількість звуків і букв у виділених словах.

Цікава п..еса, кур..йозний випадок, Лук..яненко В..ячеслав, духм..яне різнотрав..я, п..ятеро друзів, м..ятний чай, нові дит..ясла, комп..ютерна програма, моркв..яний сік, велике подвір..я, п..янки *пахощі*, роз..ятрити душу, *мальовниче* над..яр..я.

- 213** Запишіть «зібрані» слова. Визначте кількість букв і звуків у них. Поясніть уживання апострофа.

- 214** Знайдіть у кожному рядку «зайве» слово.

- А М..яч, прислів..я, дзв..якати.
- Б Пір..я, р..юкзак, бур..як.
- В Різdv..яний, духм..яний, рум..яний.
- Г Присв..ята, цв..яшок, верб..я.

- 215** Спишіть, уставляючи, де треба, м'який знак та апостроф. Підкресліть слова, у яких букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки. Які відчуття викликали у вас текст? Назвіть джерела позитивних емоцій. Чи вважаєте ви спостереження за хмарами одним із них? Чому?

Коли ус..міхают..ся небеса, відбуваються всіякі дива! Вітерец.. леген..ко згонит.. докупи кіл..ка пустотливих м..якен..ких хмаринок. Ще мит.. — і посеред блакиті з..явилас.. дивовижна квітка. Дивись, і посеред неба з..явилис.. мален..кі баран..ці. Небес..ні. Вони кумедно буцают..ся між собою. Грают..ся й тишком спостерігают.. за всіма з височини (За *Славою Світовою*).

- ?** Які емоції виникли у вас під час уроку? Що треба зробити, аби відчувати позитивні емоції? Які відомості під час уроку зацікавили вас найбільше? Над чим треба ще попрацювати?

- 216** **I** Які позитивні емоції ілюструють світлини? Складіть «Календар позитивних емоцій» на тиждень.

Зразок. У понеділок — перегляд фільму...

- II** Доберіть по десять слів, у яких ставимо апостроф, і десять слів, у яких не ставимо апостроф. Складіть три речення з окремими словами.
- III** Опишіть свої відчуття під час спостереження за «поведінкою» хмаринок.

§29 Склад. Правила перенесення слів з рядка в рядок

Найвищі цінності України

Синьо-жовтий прапор маєм, синє — небо, жовте — жито... (Н. Поклад).

Слово дня: майбiлка, свобiда.

Пригадуємо:

- 1 Що таке склад?
- 2 Як переносимо слова з рядка в рядок?
- 3 Які значущі частини виділяємо у слові?
- 4 Які склади називають відкритими і закритими?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Для чого ділять слова на склади?
- 2 Як правильно перенести слово з рядка в рядок?
- 3 Чи важливо дотримуватися правил перенесення?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

217 Поділіть слова на склади, запишіть фонетичною транскрипцією.

Цінності, Україна, пісня, тризуб, незалежність, спадщина, історія, культура.

218 Ознайомтеся з таблицею. До кожного правила доберіть власні приклади.

Правила переносу

1	Одну букву не залишаємо в попередньому рядку й не переносимо в наступний рядок	<i>ака-де-мія, Ма-рія, олі-вець</i>
2	Не можна розривати сполучення букв дж, дз, які позначають один звук	<i>гу-дзик, хо-джу</i>
3	Не можна розривати сполучення букв йо, ю	<i>па-йок, сльо-за</i>
4	Апостроф, м'який знак, й у переносах не відокремлюємо від попередньої літери	<i>бур'-ян, Лук'-ян, маль-ва, мрій-те</i>
5	Коли корінь починається на голосний, то переносимо довільно, а коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо	<i>ро-зорати, роз-орати, розо-рати, ви-правдання</i>
6	При збігу однакових приголосних одну залишаємо, а другу переносимо. В іменниках із подовженими приголосними можливий подвійний перенос	<i>закон-ний, розріс-ся, знан-ня, зна-ння</i>
7	Не розриваємо в переносах односкладові префікси перед приголосними	<i>над-мірний, най-більший</i>
8	Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення	<i>Т. Г. Шевченко; п. Іваненко, але Тарас Григорович / Шевченко</i>
9	Не можна відривати скорочені назви мір від цифр	<i>2021 р. (не 2021 / р.), 50 га (не 50 / га)</i>
У решті випадків слова довільно переносимо за складами: <i>Дні-про, Дніп-ро; се-стра, сест-ра</i>		

219 Запишіть слова, поділивши їх на склади. Поставте над кожним словом номер відповідного правила з таблиці.

Око, шия, льодяник, майоліка, знання, ліс, життя, підживлювати, кукурудза, сірий, низько, байка, Лук'ян, дозрівати, виправдання, найвищий, цінності, стійкий.

220 Випишіть слова, які не можна розривати для переносу. Складіть із ними словосполучення.

Герб, армія, країна, юнак, один, клас, сом, школа, сувенір, степ, озеро, лев, наголос, милозвучність, кран, скло.

? **221** Запишіть вірш, поділивши слова на склади. Підкресліть відкриті склади. Розкажіть, чи погоджуєтеся ви з думкою, що людина — найвища цінність.

Ти знаєш, що ти — Людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

В. Симоненко

222 Поясніть, чому в наведених словах є лише один варіант переносу.

1. Хо-джу, си-джу, ра-джу, во-джу.
2. М'я-та, кіль-це, низь-ко, бай-ка.
3. Від-звук, від-зив, від-жив.

223 Знайдіть «зайве» слово в кожному рядку.

- А Віт-чиз-на, бу-зок, прис-туп, про-мовець, сце-на-рист.
Б Ле-ва-да, за-квіт-ча-ли, зем-ля, зе-мля, на-ро-доз-нав-ство.
В Со-няч-ний, при-спі-вує, у-день, але-я, чор-ноб-ри-вий.
Г По-до-рож, гі-сть, ек-ран, дз-він.
Д До-лень-ка, пі-ра-мі-да, від-звук, спи-нись, бла-кить, под-зво-ни.

224 Визначте, у якому рядку в усіх словах правильно позначені переноси.

- А Осін-ній, чор-но-бри-вий, від-літати.
Б Рі-лля, сад-жати, ви-орати.
В Цукро-варіння, кольо-ровий, зір-вати.
Г Жовтін-ня, га-йок, дос-тиглий.

225 Поясніть, чому в наведених словах є лише один варіант переносу.

1. Яч-мінь, юш-ка, їс-ти, ко-лія, ра-дію.
2. Бу-джу, ра-джу, во-джу, су-джу, їж-джу.
3. Від-зив, під-жар, від-жив, під-звіт.

§ 30 Милозвучність української мови. Правила милозвучності (ЧЕРГУВАННЯ У — В, І — Й, З — ІЗ — ЗІ)

Правила природоохоронної поведінки

*Любіть травинку, і тваринку, і сонце
завтрашнього дня... (Л. Костенко).*

Слово дня: милозвучність, чергування.

226 Прочитайте епіграф. Як ви його розумієте? Яким чином він стосується теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку та «словами дня»? Які слова називають добірними? Що допомагає вам збагнути словник?

Пригадуємо:

- 1 Які звуки називаємо голосними?
- 2 Які звуки називаємо приголосними?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке милозвучність?
- 2 Як досягнути милозвучності?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 227 Прочитайте вголос словосполучення парами. Простежте, які з них вимовляти легше. Висловіть припущення, у яких випадках треба вживати *у, і, а* в яких — *в, й* для милозвучності.

привітав усіх
живуть у Житомирі
лимон і мандарин
почав іти

привітав всіх
живуть в Житомирі
лимон й мандарин
почав йти

Розгляньте таблицю. Поставте два-три запитання за змістом таблиці. Доберіть по два власні приклади для ілюстрування правил таблиці.

Пишемо І, У:	
На початку слова або речення. Перед буквою на позначення приголосного	<i>І гори приковують до себе очі; Імовірний дощ; У саду; Унаслідок зливи</i>
Між буквами, що позначають приголосні	<i>Він іде; Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник); Наш учитель; Десять у лісі</i>
Пишемо У:	
Перед буквами, що позначають звуки [йа], [йе],[йу], [йі]	<i>У Японії; у Європі; у Юлії; у їхній родині</i>
Перед в, ф та буквосполученнями л'єв-, зєв-, сєв-, дєв-, тєв-, гєв-, хєв-	<i>Жив у Львові; сидимо у дворі</i>
Пишемо тільки І:	
Якщо зіставляємо поняття	<i>Дні і ночі; батьки і діти</i>
Перед словом, на початку якого стоять букви й, є, ї, ю, я	<i>Ольга і Йосип; Світлана і Єва; Василь і Юрій</i>
Пишемо В:	
На початку речення перед буквою, що позначає голосний	<i>В очах бриніла сльоза. В Антарктиді працює наукова експедиція.</i>
Між буквами на позначення голосних	<i>Побувала в Одесі</i>
Пишемо Й:	
Між буквами на позначення голосних	<i>Квітли вишні й одцвітали (Ф. Малицький).</i>
Між буквами, що передають голосний і приголосний	<i>На траві й квітках росинки (Я. Щоголів). Про це йдеться</i>

Запишіть, уставляючи пропущені прийменники у-в та сполучники і-й.

Зустрів ... Вишгороді, були ... Чернігові, день ... ніч, навча-
тися ... Львові, Дмитро ... Ганна, Іван ... Марічка, смереки ...
ялини, вихований ... чемний, танцює ... співає, свята ... будні.

230 Прочитайте слова, висловіть припущення, чи в кожному з них
можливе чергування у-в, і-й. У яких словах уживання у-в зале-
жить від значення? Відповідь ілюструйте прикладами.

Іти, учитель, вправа, ірис, Угорщина, вдова, Удовиченко,
удача.

231 Виберіть із дужок правильний варіант. Поясніть свій вибір.

1. Розумієш, малий, дбати про природу — це не лише году-
вати пташок чи не смітити, це ще (і, й) прибирати за собою, не
ламати дерев, не рвати квітів, берегти папір. 2. Треба сортува-
ти сміття, тобто розділяти на скло, пластик, метал (і, й) побу-
тові відходи, які можна переробити лише на добрива (*Ю. Смаль*).
3. А ви чули, що джмелі навіть (у, в) приморозки, коли бджоли
давно відпочивають, збирають мед? 4. «Дубе, дубе, хто тобі
душу виїв?» — (у, в) думках запитав я дерева (*М. Стельмах*).

? **232** Прочитайте діалог. Висловіть припущення, між ким він відбува-
ється. Яку проблему порушено? Продовжте діалог трьома-чотир-
ма репліками. Дотримуйтеся правил милозвучності.

— А що треба робити, щоб дбати про природу? — запитав
Лесь.

— Не смітити! — сказав Марко, відірвавшись на хвилюкку від
книжки.

— І все? — засмутився Лесик.

— Квіток не рвати.

— А ще?

— Не вбивати птахів.

— Я й так не вбиваю!

— Ну тоді ти дбаєш про природу! (*Ю. Смаль*).

! Чи всі правила милозвучності ви запам'ятали? З якою метою
їх дотримуються мовці? Сформулюйте основні правила при-
родоохоронної поведінки. Що сподобалося під час уроку
найбільше?

! **233** **!** Уставте потрібний прийменник або сполучник.

1. Сидіти ... своїй кімнаті, пішов ... аптеку, упевнений ...
своїх друзях, поїхав ... Харків, відпочивати ... Східниці,

виношувати ... голові, зайти ... метро, виріс ... Одесі, ... обох друзів, народився ... Дніпрі.

2. Брати ... сестри, дерева ... квіти, Ольга ... Ігор, вітаміни ... мінерали, бажаю щастя ... здоров'я, хліб ... сіль, учні ... учениці, овочі ... фрукти, спостерігаю ... описую, явір ... тополя, тополя ... явір.

II Відредагуйте речення і запишіть їх.

1. Домашні завдання треба виконувати увечері. 2. В своєму класі мені дуже цікаво навчатися. 3. У озері біля лісу багато риби. 4. Вчителька розповіла дуже цікаву історію. 5. Учні і учениці нашого класу найбільше люблять уроки української мови і літератури. 6. У парку усім присутнім роздавали повітряні кульки. 7. Над ставком в кущах співали пташки.

III Складіть і запишіть «Правила природоохоронної поведінки» для учнів та учениць вашої школи.

§31 СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Хто твої друзі?

Дбай про своїх друзів. Вони повинні бути чисті, добрі. Інших друзів — не треба. А добрі друзі допомагають рости і ставати кращим... (В. Стус).

Слово дня: пестливий.

Пригадуємо:

- 1 Які звуки називаємо приголосними?
- 2 Скільки приголосних в українській мові?
- 3 Навіщо в мові є правила милозвучності?
- 4 Що вони означають?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У яких словах української мови є збіг трьох приголосних?
- 2 Чи є різниця у вимові й написанні слів, у яких наявне спрощення?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

234

Як ви розумієте значення слова «спрощення»? Доберіть до нього спільнокореневі слова. Доберіть за зразком і запишіть пару до кожного з дібраних слів, визначте, які приголосні випадають у вказаних групах приголосних. Чи можна вважати спрощення засобом милозвучності? Чому?

Зразок. *Тиждень — тижневий; ждн — жн.*

Віїздити, область, щастя, проїзд, тріск, ненависть.

235

Розгляньте таблицю. Сформулюйте за її змістом правила спрощення в українській мові.

Спрощення в групах приголосних

Звукосполучення	Спрощення	Приклади
[ждн]	[жн]	<i>тиждень — тижневий</i>
[зкн]	[зн]	<i>бряк — брязнути</i>
[слн]	[сн]	<i>ремесло — ремісник</i>
[скн]	[сн]	<i>блиск — блиснути</i>
[стн]	[сн]	<i>радість — радісний</i>
[здн]	[зн]	<i>проїзд — проїзний</i>
[стл]	[сл]	<i>щастя — щасливий</i>

Винятки: *дев'яностники, зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістнадцять*

У словах іншомовного походження спрощення не відбувається: *студентський квиток, контрастний душ.*

236

Уставте замість крапок, де потрібно, пропущену букву. Складіть речення з трьома словосполученнями.

Піс..ний капуста..няк, швидкіс..ний потяг, пес..ливі слова, почес..на нагорода, кількіс..ний показник, компос..на яма, доблес..на армія, зап'яс..ний браслет, капос..ний дощ, улес..ливий сусід, кіс..лява риба, хвас..лива лисиця.

237

Замініть словосполучення на синонімічні з прикметником.

Зразок. *Засоби для захисту — захисні засоби.*

Документ для проїзду, заклади області, фільтр для очистки, слова зі злістю, раціон на тиждень.

- ?** **238** Прочитайте текст. Випишіть слова, у яких відбулося спрощення. Доведіть хлопцям, що для того, щоб потоваришувати, не обов'язково спочатку побитися. Запропонуйте свій варіант, як познайомитися і подружитися.

На рівнині ми ще хвилин зо п'ять борюкалися у високій траві, аж доки нашттовхнулися на якийсь рівчак і розкотилися в різні боки.

Обое важко дихали...

...А потім ми *потиснули* один одному руки.

До речі, у мене так із Павлом було: ми спочатку добряче побилися перед тим, як стати *щасливими* друзями нерозлив'вода. Павло *пізніше* сказав: не поб'єшся — не потоваришуеш по-справжньому, адже кожна справа має бути скріплена кров'ю! (За І. Роздобудько).

- 👍** Чому спрощення є засобом милозвучності? Які вправи зацікавили вас найбільше? Як ви оцінюєте свою роботу на уроці?

- 🏠** **239** **I** Складіть речення, що допоможе запам'ятати винятки з правила.

Зразок. *Шістнадцять зап'ястних контрастних браслетів пестливо одягла на руку хвастлива випускниця Хворостняк, щоб приховати кістлявість рук.*

- II** Уявіть, що ви пишете книжку «Мова в малюнках». Оформіть сторінку «Спрощення в групах приголосних».
- III** Розкажіть про свого друга або подругу, використовуючи слова «щасливий / щаслива», «радісний / радісна», «чесний / чесна».

§32 Види помилок: ОРФОЕПІЧНА, ОРФОГРАФІЧНА, ГРАФІЧНА

Покращуймо довкілля — це важливо

Немає людини, яка не робила б помилок, але той, хто виправляє свої помилки, — мудрець... (китайська мудрість).

Слово дня: довкілля.

Пригадуємо:

- 1 Що таке орфоепія, орфографія, графіка?
- 2 Що таке помилка?
- 3 Що називають лексичними помилками?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є види помилок?
- 2 Чому важливо завжди дотримуватися норм української літературної мови?
- 3 Якого мовця можна назвати грамотним?
- 4 Як треба працювати над удосконаленням власного мовлення?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 240 Уявіть, що сталося б, якби мовці не дотримувалися орфоепічних, орфографічних та графічних норм. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

 241 **I** Спробуйте скористатися голосовим пошуковим додатком, щоб з'ясувати, що таке *левада* і *Ливада* або *кишляк* і *Кешлак*. Яких норм треба дотримуватися?

II Сформулюйте поради для однокласників та однокласниць «Як користуватися голосовим пошуком».

 ПОМІЛКА, -и, ж. 1. Неправильність у підрахунках, написанні слова і т. ін.

Неправильність у вчинках, діях і т. ін.

Орфоепічна помилка — відхилення від установлених правил вимови.

Орфографічна помилка — порушення правил написання.

Графічна помилка — пропуски, перестановки, заміни букв.

242 Як часто ви помічаєте в мовленні інших людей орфоепічні помилки? Наскільки критично ви ставитеся до помилок у власному мовленні? Як реагуєте на зауваження інших (батьків, учителів, інших дорослих, однокласників / однокласниць)? Поясніть, як ви розумієте епіграф уроку. Розкажіть, як ви працюєте над помилками.

- 243** Поставте наголос у поданих словах. Складіть текст з одним словом, використовуючи його якомога більше разів. Оцініть тексти за такими критеріями: оригінальність, грамотність, частотність уживання обраного слова.

Дрова, загадка, закладка, лате, випадок, слабкий, старий, черкати, черствий, сімдесят, пурхати, сердити, кропива, котрий, курятина, кухонний, товпитися, колесо.

- 244** Прочитайте слова вголос: спочатку з наголосом на першому складі, а потім — на другому. Вкажіть відмінність у значенні слів. Складіть і запишіть словосполучення з цими словами. Доберіть два-три слова, у яких можливі варіанти наголосу.

Замок, брати, бігом, атлас, гірка, обід, гори.

Зразок. Надворі тєпло; теплѳ дружнїх сердець.

- 245** За словником перевірте, у яких словах уживаємо [г], а в яких [ґ]. Правильно вимовляйте ці звуки у словах. Поділіть слова на склади.

(Г, ґ)ніздо, (г, ґ)речний, (г, ґ)речка, (г, ґ)ребїнь, (г, ґ)римїти, (г, ґ)роми, (г, ґ)ном, (г, ґ)уля, (г, ґ)умка, під(г, ґ)рунтя, шла(г, ґ)баум, фра(г, ґ)мент, ре(г, ґ)їон, спа(г, ґ)етї, (г, ґ)їмназія, (г, ґ)рунтовний, (г, ґ)алактика.

- 246** Прочитайте текст, дотримуючись орфоепїчних норм. Чи подїляете ви думки автора тексту? Відповідь обґрунтуйте. Пригадайте, як екологїчні умови впливають на здоров'я.

Даровано вам планету унікальну, дублікатів нема — так розпорядїться ж нею достойним чином! А не вмієте — передайте планету дельфїнам, може, вони мудрїше нею розпорядяться! Принаймні собі подібних вони не винищують (О. Гончар).

- 247** Набираючи текст, припустилися восьми орфографїчних помилок. Виправте їх. Поясніть написання слів. Що найбільше вас зацікавило в тексті? Що вразило?

В Нїдерландах на автобусних зупинках обладнано живї «зиленї дахи» для бджїл. Мексиканські вченї створили пластик на основї кактусового соку, який розкладається за мїсяць. У одному індїйському селї в честь народження кожної дївчинки висажують 111 дерев. Фїнські вченї розробили першу в свїті вакцину для бородьби з вимиранням бджїл.

Норвегія відмовилася від буріння на Лофотенських островах (де запаси нафти оцінюються в 53 мільярди євро), щоб зберегти екосистему (З інтернету).

- 248** Розгляньте малюнок. Проаналізуйте інформацію. Розкажіть, що може зробити кожен із нас для збереження довкілля. Складіть для себе план із кількох пунктів, поділіться ним з однокласниками / однокласницями, щоб потім обговорювати, як ви його реалізуєте.

 <p>паперові рушники та серветки 2-3 тижні</p>	 <p>шкірки від бананів 3-4 тижні</p>	 <p>паперовий пакет 4 тижні</p>
 <p>огризок яблука 2 місяці</p>	 <p>насіння, листя, гілки 1 місяць - 1 сезон</p>	 <p>апельсинові шкірки 6 місяців</p>
 <p>коробка з-під молока 5 років</p>	 <p>залізна банка 10 років</p>	 <p>недопалок цигарки 10-12 років</p>
 <p>жестяна банка до 90 років</p>	 <p>фольга до 100 років</p>	 <p>скло понад 100 років</p>
 <p>пластиковая пляшка понад 100 років</p>	 <p>поліетиленова плівка, пакет понад 200 років</p>	 <p>одноразовий підгузок понад 500 років</p>

 Що зацікавило вас на уроці найбільше? Оцініть свою роботу впродовж уроку.

 249 **I** Прочитайте вголос сторінку з твору, який ви вивчаєте на уроках літератури, запишіть на диктофон. Потім прослухайте запис, проаналізуйте, чи завжди ви дотримуєтеся орфоепічних норм. Якщо помітили орфоепічні помилки, прочитайте текст ще раз, намагаючись уникати помилок.

II Складіть якомога більше слів із поданих букв.

1. М, с, а, о, л.

2. П, и, р, о, д, а, г.

III Напишіть есе «Мій дім — Земля».

§33 Словники. Орфоепічний словник. Словник наголосів. Орфографічний словник

Упевненість у собі — ключ до успіху

Не заплющуй очей, коли хочеш спати, не проаналізувавши всіх учинків за минулий день (Піфагор).

Єдина людина, з якою ви повинні порівнювати себе, — це ви в минулому. І єдина людина, кращими від якої ви маєте бути, — це ви зараз (З. Фрейд).
Словник — це Всесвіт в алфавітному порядку (А. Франс).

Слово дня: успіх, успішність, упевненість.

Пригадуємо:

- 1 Які словники ви знаєте?
- 2 До яких із них ви найчастіше звертаєтеся?
- 3 Що вам відомо про орфоепічний, орфографічний словники?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як побудовано орфоепічний, орфографічний словники?
- 2 Як ними користуватися?
- 3 Як побудовано словник наголосів?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

250 Уявіть, що сталося б, якби не було словників. Висловіть свої міркування кількома реченнями.

- 251** Прочитайте речення. Пригадайте, з якого твору їх виписано. Поясніть значення виділених слів. Якими словниками ви радите скористатися для кращого розуміння прочитаного?

1. Та якось капітан у великій тривозі зірвав із себе *тюрбан*, закричав страшним криком, став бити себе по обличчю, висмикувати бороду і впав у трюм. 2. За алмази купці дали мені цілу купу різних товарів та грошей — *диргемів* та *динарів*, — і я пішов далі разом із ними.

- 252** Прочитайте текст уголос, дотримуючись норм вимови. Доберіть до тексту заголовок. Впишіть виділені слова, поставте наголос у них. У разі потреби скористайтеся орфоепічним словником або словником наголосів. Поставте однокласникам та однокласницям два-три запитання за змістом тексту.

Словники — це *зібрання* слів, розташованих в алфавітному, гніздовому, тематичному чи іншому порядку, з обумовленою типом словника інформацією про кожну одиницю, залучену до його реєстру. Словники використовують як *довідники*, призначені для з'ясування значень описуваних одиниць чи їх перекладу на іншу мову, для наукового або науково-популярного викладу *відомостей* про предмети, явища, події. Словники відіграють надзвичайно важливу роль у духовній культурі народу (За В. Русанівським).

- 253** Прочитайте словникові статті. Визначте типи словників, з яких їх узято. Складіть речення з цими словами.

[ус'п'ішн'іс't'], -ності
[с'т'і], -істю

абетковий —
прикметник

абіде
алфавіт

- 254** Розгляньте обкладинки словників. Розкажіть, у яких життєвих ситуаціях доцільно використовувати їх.

- **255** Складіть словникові статті до орфоепічного, орфографічного словників та словника наголосів до поданих слів.

I група: успіх, упевненість;

II група: наполегливість, старанність.

- **256** **I** Спишіть текст, уставляючи потрібну букву. Поясніть написання слів. Чому, на вашу думку, упевненість назвали могутнім тренером? Чи завжди бути впевненим добре? Чим упевненість відрізняється від самовпевненості?

Уявіть, що (у, в)певн..ніст.. — це мален..кий могутній трен..р (у, в) вашій голові, який допомагає робити (у, в)се те, чого ви прагнете. Головне — діяти. Спробуйте щос.., зробіт.. щос.., створіт.. щось, долучіт..ся до чогос.., скажіт.. щось, буд..те кимос.. . Збагнули, у чому річ? (К. Кей, К. Шипмен).

- II** Напишіть есе «Упевненість, наполегливість, старанність — ключі до успіху».

- Що важливе для себе ви дізналися сьогодні? Чим корисна робота зі словниками? Якими словами ви збагатили себе на уроці? З особливостями наголошування яких слів ви ознайомилися?

- **257** **I** Випишіть з орфоепічного словника двадцять нових для вас слів. Поставте наголос. Складіть речення з п'ятьма словами.

- II** Запишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущені букви та апостроф. Звірте себе за словником.

Уд..в'ятьох, с..реда, зв..кати, потр..вожити, жн..ва, зне-нац..ка, (на) стеблин..ці, (у) мис..ці, ус..мішка, камін..чик, (у) жмен..ці, путивл..ський, уман..ський, різ..бяр, т..м'яний; духм..яний, медв..яний, зм..яклий, присв..ята, слов..яни, дзв..якнути, цв..ях, моркв..яний, мавп..ячий, з..ясувати, ім..я, скатер..ка, влас..ний, хвас..ливий, аген..ство, радіс..ний, зліс..ний, заїз..ний, контрас..ний, учас..ник, дириген..ський, щас..ливий.

- III** Напишіть есе «Словники — музеї слів» (С. Пушик).

РОЗДІЛ IV

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§34 ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

Мої плани на зиму

дійте, зберігаючи на губах усмішку, а всередині — відчуття власної сили і можливостей (І. Матійків).

Слово дня: планування, метя, спроба.

- 258** Прочитайте слова з рубрики «Слово дня». Що вони означають? Чи вживаєте ви їх у повсякденному мовленні?

Пригадуємо:

- 1 Що таке словосполучення і речення?
- 2 Як пов'язані слова у словосполученнях і реченнях?
- 3 Які сполучення слів не є словосполученнями?
- 4 Які речення виділяють за метою висловлювання?

Шукаємо відповіді на запитання:

Навіщо потрібно знати синтаксис і пунктуацію?

 Відповідно до запитання сформулюйте особисті цілі.

 259 Уявіть, що було б, якби слова «жили» в мові самі по собі, ніколи не об'єднуючись у речення. Висловіть припущення.

- 260** Прочитайте словосполучення, визначте в них головне й залежне слова. Складіть речення з двома словосполученнями.

Цікавий план, скласти план, складання плану, планувати разом, мої плани, плани на зиму, реальні плани, поділитися планом.

- 261** Складіть словосполучення за схемами.

іменник + іменник
займенник + іменник

іменник + прикметник
числівник + іменник

Сінтаксис — розділ мовознавства, що вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація — розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків і правила їх уживання.

262

I Прочитайте слова. Складіть із них речення, змінюючи, де треба, форми слів. Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи побудованих речень. Підкресліть слова, які ви змінювали, позначте в них змінну частину.

1. Планування, допомагати, розподілити, свій, час, і, сили, для, досягнення, поставлений, мета.

2. Необхідно, уявити, собі, кінцевий, мета, і, сформулювати, вона.

3. Треба, чітко, встановити, час, початок, і, завершення, робота.

II Чи доводилося вам планувати свій день? Якщо так, розкажіть про це. Чи вдалося зреалізувати свій план? Що цьому сприяло або навпаки — заважало?

263

Розгляньте таблицю. Чи вичерпну інформацію вона містить? Відповідь обґрунтуйте. У разі потреби доповніть.

Словосполучення		
1. Роль у мовленні	Називає предмет, дію, ознаку предмета або дії (більш точно, ніж слово)	
2. Будова	Головне залежне слово	
3. Зв'язок слів у словосполученні	1) <i>змістовий</i> (за допомогою питання) 2) <i>граматичний</i> : • за допомогою закінчення; • за допомогою закінчення і прийменника	

264

Прочитайте текст. Висловіть припущення, хто міг скласти такий план на літо. Розкажіть, чого нового ви навчилися влітку. Визначте тип речення за метою висловлювання.

Я вирішив цього літа нарешті навчитися свистіти, грати в настільний теніс, вставати о шостій ранку і кидати камінці

в озеро так, щоб вони стрибали по воді, як жабки, і тонули десь аж на середині озера (Т. Шило).

 265 Створіть візуальну карту уроку. Відведіть на ній місце відомому (тому, що ви знали до цього уроку) й новому (тому, що ви дізналися сьогодні). Упишіть у неї найважливіші слова уроку.

 Що корисного для себе дізналися на уроці? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які враження від роботи в парах? Які ідеї з'явилися під час уроку?

- **266**
- I** Складіть узагальнювальну схему «Речення».
 - II** Укладіть свій список цілей за такими рубриками: «Я хочу», «Я можу», «Моя ціль», «Для цього треба».
 - III** Укладіть свій план на зиму за такими рубриками: «Я навчусь», «Я дізнаюся», «Я позбудуся».

§ 35 Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово у словосполученні

Як приборкати негативні емоції

Словосполучення — це будівельний матеріал для речення,
але не саме речення (Ю. Карпенко).
Стирайте мінус — малюйте плюс (З інтернету).

Слово дня: емоція, гнів, приборкати.

267 Прочитайте епіграфи. Як ви їх розумієте? Чи є зв'язок між темою уроку й «словами дня»?

Пригадуємо:

- 1** Що таке словосполучення?
- 2** Що таке речення? Чим вони різняться?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Яку роль у мовленні відведено словосполученням і реченням?
- 2** Чому ця тема для вас актуальна?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 268 Прочитайте слова та словосполучення.

Мережа, павутина; *всесвітня мережа*; всесвітня павутина.

II Що точніше характеризує предмети, дії, ознаки — слово чи словосполучення? Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

 Словосполучення — це сполучення двох або більше слів, з яких одне є головним, а інші — залежними. Словосполучення повніше, ніж окреме слово, характеризує предмети, дії, ознаки. Наприклад: *емоції — позитивні емоції, приборкати емоції*. Складається словосполучення з головного й залежного слів.

Види словосполучень за способом вираження головного слова

Іменні	Дієслівні	Прислівникові
Якщо головне слово виражене іменником, прикметником, числівником або займенником: <i>шкільний музей, хтось із них, один зі спортсменів</i>	Якщо головне слово виражене дієсловом, дієприкметником, дієприслівником: <i>читати книжку, читаючи книжку, прочитана вчора</i>	Якщо головне слово виражене прислівником: <i>особливо весело, зовсім скоро</i>

Словосполученнями не бувають

● підмет і присудок, тобто граматична основа речення	<i>Усміхнувся ранок</i>
● рівноправні слова (коли немає головного й залежного)	<i>Сонце й вітер; читати й обговорювати</i>
● фразеологізми	<i>Бити байдики; витрішки продавати</i>
● якщо одне зі слів — службова частина мови або частина складеної форми слова	<i>Біля дороги; після уроку; найбільш вдалий</i>

269 Прочитайте текст на с. 105. Про кого чи про що в ньому йдеться? Відповідь обґрунтуйте. Які мовні одиниці допомогли вам це визначити? Висловіть припущення щодо ролі словосполучень у мові.

Ми знаємо їх із дитинства. Їхнє цвірінкання робить веселішим день. Ці маленькі сірі кульки є на кожному подвір'ї й не бояться людей.

- 270** **I** Прочитайте подані парами словосполучення. Що вони означають? Чи можна вважати подані пари словосполучень синонімічними? Чому?

Хвилинка щастя — хвилина щастя, поїхати до бабусі — поїздка до бабусі, наполегливо працювати — наполеглива праця, добирати кольори — добір кольорів, дідусева вудочка — вудочка дідуса.

- II** Виберіть пару словосполучень і з кожним складіть речення. Чи відрізнятимуться ці речення за змістом?

- ?** **271** **I** Прочитайте виразно текст. Випишіть із нього п'ять словосполучень. Поясніть свій вибір. Яку проблему порушують автори? Чи відчували ви гнів? Що може викликати у вас це почуття? На вашу думку, гніватися — це добре чи погано?

Гнів — це складне почуття. Через нього ми хочемо нищити речі й говорити образливі слова, про які пізніше шкодуємо. Коли ми озиремося на те, що говорили й робили, коли сердилися, то відчуваємо провину та шкодуємо, що не вчинили по-іншому.

Знайди трохи часу й поміркуй над тим, який гнів на вигляд, чим він пахне, як звучить, на що схожий... Напиши листа своєму гнівові: «Привіт, гніве! Мене звати... Якби ти мав колір, то був би... Я помічаю тебе найчастіше, коли... Я хотів би дізнатися про тебе трохи більше...» (С. Сновден, С. Рібер).

- II** Чи є різниця між «розсердитися» і «розгніватися»? У чому? Пригадайте, коли й чому ви гнівалися. Виконайте завдання, сформульоване в останньому абзаці тексту.

- !** Тема уроку корисна тим, що Найбільше зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки Найбільш несподіваним для мене було Я навчився / навчилася

- ?** **272** Прочитайте. Оберіть правильний варіант словосполучень, складіть із ними речення.

Зошит по математиці — зошит з математики, навчати англійській мові — навчати англійської мови, пробач мене — пробач мені, дякую вас — дякую вам, вирушити в далекий путь — вирушити в далеку путь.

273

- I Прочитайте словосполучення. Визначте вид за способом вираження головного слова. Підкресліть ті, що викликають у вас позитивні емоції. Чи є такі, що викликають сум, гнів, невдоволення, страх, розчарування? Складіть чотири речення із будь-якими словосполученнями.

Самотній вітряк, рахманна* земля, відсвіт зорі, високе сонце, чудернацьке* прізвисько, озерецько пшениці, зоряний вечір, передосінній туман, полотно неба, травний придолинок, вечірній оксамит*, пахоці луку, литий колос, коромисло веселки, роїлося зорями, прикриничний журавель, долоні вересня, степовий смуток, симфонії осокорів.

- II Як ви вважаєте, гнів — це негативна чи корисна емоція? Запишіть фразеологізми, що передають гнів, захоплення, сум. Складіть із цими фразеологізмами три речення.
- III Напишіть пораду людині, що часто гнівається, як приборкати свій гнів.

§ 36 Речення, його граматична основа (підмет і присудок)

Гідно приймай нові виклики

Слова в мові не хочуть бути самотніми і тому сполучаються в речення для якнайточнішого втілення думки (І. Вихованець).

Успіх — це здатність рухатися від однієї невдачі до іншої без втрати ентузіазму (В. Черчилль).

Слово дня: досягнення, можливість.

- 274 Прочитайте епіграфи. Як ви їх розумієте? Яким чином вони стосуються теми уроку? Чи є зв'язок між темою уроку й «словами дня»?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Зі скількох слів може складатися граматична основа?
- 2 Яку роль у нашому мовленні відіграє граматична основа?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 275 Ознайомтеся з поданою інформацією. Поставте за її змістом запитання однокласникам / однокласницям.

Речення — це слово або група слів, зв'язаних за змістом та граматично, які виражають закінчену думку.

ГО
(граматична основа)

підмет (хто? що?) означає предмет, про який говориться в реченні.

присудок (що підмет робить? що з ним робиться? який є підмет? хто він чи що він є?) } означає дію предмета чи що говориться про нього

За будовою

ПРОСТЕ

[_____]

ГО

СКЛАДНЕ

[_____], [_____] ...

ГО +

ГО + ...

Розповідне (повідомлення) ./!

Питальне (запитання) ?/?!

Спонукальне (наказ, порада, прохання) ./!

За метою висловлювання

Окличне

[_____]!

Неокличне

[_____]X

За інтонацією

Двоскладне

[_____]

Односкладне

[_____] або [_____]

За наявністю головних членів

Головні члени речення

Підмет — головний член речення, що означає особу чи предмет, про який ідеться в реченні, відповідає на питання: *хто? що?*

Найчастіше підмет виражено іменником або займенником у називному відмінку.

Невдачі трапляються з усіма. Ми маємо навчитися правильно реагувати на них.

Присудок — головний член речення, що означає дію, стан чи ознаку підмета, відповідає на питання: *що робить предмет? який він є? що з ним робиться? хто він такий? що він таке?*

Присудок найчастіше виражено дієсловом, рідше — іншими частинами мови.

Підвищуй власну самооцінку. Ти розумний, хоробий, сильний. Ти гарна, дотепна, охайна.

Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку, між ними ставимо тире: *Життя — це виклик*.

276 Запишіть речення, уставивши пропущені слова. У разі потреби скористайтеся довідкою. Визначте типи речень за метою висловлювання. Підкресліть граматичні основи. Визначте, до яких частин мови належать головні члени речення.

1. Велика мрія ... твою мотивацію в досягненні її. 2. Життя постійно ... нам вибір. 3. Рішучість життєво ... у твоїй подорожі до успіху. 4. Найвидатніші постаті в історії ... помилок, ... труднощі, ... невдач. 5. Успішні люди дуже Вони вперто ... до своєї мети. 6. Для досягнення успіху потрібен чітко продуманий 7. Перший крок до розв'язання проблеми — ... її.

Довідка: підвищувати, пропонувати, необхідний, припускати-ся, долати, зазнавати, наполегливий, прусуватися, план, визнання.

277 Оберіть кілька проблемних запитань. Дайте на них письмову розгорнуту відповідь, використовуючи прості речення. Використайте світлини.

1. Як вимити брудний посуд? 2. Куди подіти залишки їжі, непридатні для споживання? 3. Як правильно доглядати за взуттям? 4. Як доглядати за кімнатними квітами? 5. Як без лінійки провести пряму лінію?

I Прочитайте речення, роблячи паузу між підметом і присудком. Як цю паузу позначено на письмі? Визначте граматичну основу речень. Установіть, чим виражені підмети і присудки.

1. Прогулювати школу — не найкраща ідея (*К. Кей*).
2. Уявити чи намалювати успішного себе — чудовий початок.
3. Поставлена ціль — це твоя дорожня карта.
4. Упевненість у собі — це віра у свою здатність досягати успіху.
5. Невдачі — невід'ємна частина успіху (*За Д. Браун, Н. Кей*).

II Який афоризм подобається вам найбільше? Поясніть, як ви розумієте його значення. Розкажіть, що ви робите для подолання викликів.

Насамперед для себе я засвоїв / засвоїла Найбільше зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки Я навчився / навчилася

279 **I** Використовуючи знання з курсу інформатики, створіть хмару слів «Головні члени речення».

II Уявіть, що ви бачите море. Опишіть його за допомогою дієслів-присудків:

- коли світить яскраве сонце;
- під час дощу;
- під час бурі, шторму;
- вночі.

Довідка: блищить, голубіє, сріблиться, нуртує, чорніє, хвилюється.

III Складіть п'ять речень про те, як треба долати виклики. Підмет і присудок мають бути виражені іменниками.

§37 Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення)

Стань частиною команди

Планету населяють мільярди людей, і щоб залишити на ній добрий слід, нам потрібно навчитися ладнати з іншими (*Д. Браун*).

Слово дня: команда, взаємини, прихильність.

Прочитайте епіграф. Як ви розумієте слова «навчитися ладнати з іншими»? У який спосіб можна це зробити?

Пригадуємо:

- 1 Що називаємо граматичною основою речення?
- 2 Чим вона може бути виражена?
- 3 Яку роль у реченні відіграє граматична основа?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому особливості речень з одним головним членом?
- 2 Де найчастіше їх уживають?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 281** Запишіть подані в таблиці речення. Підкресліть головні члени. У яких із них є підмет і присудок, а в яких головний член речення виражений присудком?

Я легко визнаю свої помилки.	Легко визнаю свої помилки.
Багато сучасних лідерів цінують уміння працювати в команді.	Тут цінують уміння працювати в команді.
Перемога команди збагатила наш досвід.	Перемогою команди збагачено наш досвід.

 Речення, граматична основа яких складається тільки з одного головного члена, називаються односкладними. Наявність тільки одного головного члена в таких реченнях є особливістю їхньої структури. Другий головний член тут не потрібний або неможливий. У реченні *Мрію стати ідеальним командним гравцем* можливим є введення підмета *я*, однак це зайве. Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяються на два типи. До першого належать речення з головним членом у формі присудка, наприклад: 1. Потемніло. 2. Шила в мішку не сховаєш (Нар. творчість). До другої групи належать речення з головним членом у формі підмета: 1. Тиша. 2. Зоряне небо.

- 282** Визначте головний член односкладних речень. Якою частиною мови він виражений?

1. Без вірного друга велика туга. 2. У лиху годину пізнаєш надійну людину. 3. Де дружно, там і хлібно. 4. Нових друзів май, старих не забувай. 5. Згаяного часу і конем не доженеш. 6. Чесне діло роби сміло (*Нар. творчість*).

283 Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть у них граматичну основу. Поставте питання до підметів і присудків. Визначте, якими частинами мови вони виражені. Назвіть речення, у якому тільки один головний член.

1. Наше ж..ття наповнене контактами з іншими людьми. 2. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи. 3. Оцінкою себе за р..зультатами своєї діяльності. 4. Гарні р..зультати свідчать про твої пер..ваги. 5. Ворог твоїх вад — твій найкращий друг. 6. Усі люди мають пер..ваги і н..доліки. 7. Ти маєш знати свої н..доліки і вади (*І. Томан*).

? **284** **I** Прочитайте текст. Яку проблему порушено в ньому? У яких реченнях граматична основа представлена одним членом?

Нині важливо навчитися працювати в команді. Командна робота може сприяти поліпшенню результатів.

Для чіткої та зрозумілої передачі інформації важливе спілкування. Не менш важливим є вміння слухати співрозмовника.

Робота в команді має ґрунтуватися на повазі до всіх її членів. Ви не зобов'язані погоджуватися одне з одним. *Шукайте спільні рішення.* Під час командних обговорень не можна когось принижувати або знущатися. До кожного члена команди треба ставитися з повагою. Це допоможе уникнути непорозумінь (*З інтернету*).

II Чи доводилося вам працювати в команді? Поділіться враженнями про це. Які ще правила мають діяти в командній роботі?

285 Прочитайте текст. Визначте, які слова в тексті зайві. Використання яких речень допомогло вам удосконалити текст?

Я сьогодні прокинулася дуже рано. Поснідавши, я біжу швидко до школи. Я хочу швидше зустрітися з друзями. Я сьогодні добре підготувалася до уроків. Тому я не боюся, що мені доведеться відповідати.

! Чим збагатив мене урок? Чи досягнуто поставлених цілей? Що було найцікавішим, найдивовижнішим і найкориснішим? Яким учнем / ученицею я сьогодні був / була на уроці?

286

- I Складіть і запишіть п'ять односкладних речень, підкресліть граматичну основу.
- II Запишіть правила користування орфографічним словником. Використовуйте односкладні речення.
- III Побудуйте двоскладні й односкладні речення з поданими словосполученнями.

Працювати в команді, шукати можливості, прагнути вдосконалення, працювати над собою.

§ 38 Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні

Світ позитивних емоцій

*Щастя на боці тих, хто вміє радіти (Арістотель).
Радість — основа творчості (М. Гоголь).*

Слово дня: затишок, позитивний.

287

Які емоції називають позитивними? Чому вони важливі для людини? Що викликає у вас позитивні емоції? Як ви розумієте слово «затишок»? Що визначає його зміст? А коли на душі затишно? Налаштуйте себе емоційно на цей урок: «Я відчуваю радість...», «Я в передчутті...».

288

Пригадайте значення данського слова «хюге». Чи можна його вважати синонімом до слова «затишок»? Чому?

Пригадуємо:

- 1 Яке речення називають розповідним?
- 2 З якою метою його вживають у мовленні?
- 3 Що означають спонукальні речення? Коли їх доцільно використовувати?
- 4 Що вам відомо про питальне речення?
- 5 З якою інтонацією вимовляємо кожне з цих речень?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку комунікативну мету реалізують розповідне, питальне і спонукальне речення?
- 2 Наскільки ця тема корисна для вас? Чому так важливо вміти ставити запитання?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

289 Прочитайте речення. Визначте їх види за метою висловлювання. Поясніть, чим ці речення різняться. Поставте запитання до світлин. Дайте відповіді на запитання сьомого й восьмого речень.

1. У кожній оселі має бути хюґе-місце — приблизно це означає «затишний куточок» (*М. Вікінґ*). 2. Що означає в данській мові слово «хюґе»? 3. Виявилося, осінні трави збирають не для їжі, а щоб милуватися ними й використовувати як ліки, бо кожна з цих квіток має свою цілющу силу (*Т. Поставна*). 4. Якщо маєте змогу, організуйте для друзів і родини поїздку в гори. 5. Згідно з результатами досліджень, ми найщасливіші тоді, коли залучені до організованого дозвілля. 6. Затишне Різдво починається й закінчується друзями та родиною (*М. Вікінґ*). 7. Скільки днів на рік у Данії йде дощ? 8. Жителів якої країни називають «одержимими затишком»?

 Питальне речення — ключ до потрібної інформації. Ставити запитання — життєво важливе вміння. Якщо ви хочете бути носієм важливої, цікавої та нової інформації — учіться користуватися питальними реченнями.

Важливими життєвими запитаннями є такі: *Що тебе (вас) непокоїть? У тебе (вас) усе гаразд? Чим я можу допомогти?* Перш ніж робити негативні висновки, запитайте: *Я правильно тебе (вас) зрозумів/ зрозуміла?*

Запам'ятайте! Запитання ставимо, а не задаємо.

290 Розгляньте схему на с. 114. За її змістом підготуйте розповідь про комунікативні можливості речень. Поміркуйте, що ще можна передати за допомогою розповідних речень.

Комунікативні можливості речень

Розповідне

- 1) **інформує**: У моїй родині було цілком прийнятно говорити про почуття.
- 2) **пояснює**: Дитинство — легкий, барвистий і аж ніяк не швидкоплинний час життя.
- 3) **ділиться враженнями**: Сьогодні чарівний захід сонця.
- 4) **робить висновки**: Жити треба там, звідки не хочеться втікати в подорож.

Питальне

- 1) **цікавиться**: На що сьогодні схоже море?
- 2) **пізнає**: Яка мелодія чується в шумі хвиль?
- 3) **запитує**: Як мені повернутися до тиші?

Спонукальне

- 1) **висловлює прохання, наказ**: Розкажи, як минув для тебе цей день.
- 2) **радить**: Приймай життя як різнокольорові олівці Всесвіту.
- 3) **спонукає до дії**: Поринай у барви з головою, синку!
(З творів Е. Сафарлі)

- ?** **291** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Які емоції викликає у вас це свято? Які очікування і передчуття у вас напередодні Різдва? Які речення за метою висловлювання використовує письменниця? Чому? Напишіть, що для вас означає це свято.

Різдво для мене — це не просто біблійний сюжет, можливість замислитися над мудрістю Божого промислу, зануритися в його барвистість. Це набагато більше. Бо моему Різдву не одна тисяча літ. Воно з житніх нив та з тих країв, у яких сонце стозряче, небо підперезане перевеслами-веселками, українці — могутні велети із завишеними казками на руках сорочок та на крилятах рушників (*Дара Корній*).

- ?** **292** Складіть по три речення:

- розповідних, у яких розкажіть про те, що викликає у вас позитивні емоції;
- питальних, за допомогою яких дізнайтеся в однокласників та однокласниць, із чим пов'язані в них позитивні емоції;
- спонукальних, у яких спонукайте однокласників та однокласниць віддавати перевагу позитивним емоціям.

293

Прочитайте речення. До якого типу за метою висловлювання вони належать? Визначте комунікативну мету кожного речення. Які з них сприяють гармонійному спілкуванню, а які — ні? Чому?

Найбільш цікавими і корисними для мене були такі завдання Цей урок допоміг мені Під час спілкування я враховуватиму Своїм досягненням сьогодні я вважаю

294

I Прочитайте текст. Які речення за метою висловлювання в ньому переважають? Чим це зумовлено? За цим зразком підготуйте й напишіть розповідь про Україну та українців.

В усі часи Японія захоплювала мандрівників красою природи і мистецтвом жити не поспішаючи. Там досі вирощують рис і милуються сходом сонця. Там подовгу п'ють зелений чай і спостерігають за тим, як розпускається цвіт вишні, що потім стає подібним до пухнастих весняних хмар. Там уміють бачити красу й цінувати прості речі — як-от улюблене глиняне горнятко чи цікаву історію (*Т. Поставна*).

- II Напишіть шість порад своїм одноліткам, як покращити свій настрій. Використайте для цього спонукальні речення.
- III Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які ви одержали сьогодні на уроці. Яке з них найцінніше і найкорисніше для вас?

§39 Види речень за емоційним забарвленням: окличні й неокличні

Повага до людини, її гідності

Гідність — усвідомлення людиною своєї цінності (Зі словника).
Закон гідних — творити добро і не сваритися (Ліо-цзи).

Слово дня: стрімувати, сприяти.

- 295** Прочитайте речення. Визначте вид кожного з них за метою висловлювання. Що в них спільного? Який зміст ви вкладаєте у слово «гідність»? Гідна людина — яка вона? Які дії і вчинки свідчать про те, що в людини є гідність? Що стримує гідна людина і чому сприяє?

Дбайте про свою гідність... Саме з гідності «можна вивести» хоробрість, совість, чесність. Це захоплива робота для кожного з нас і це те, що може надати сенсу нашому існуванню (*М. Попович*). 2. Мати гідність — означає поважати себе, цінувати себе як неповторну духовну особистість (*З інтернету*). 3. Будь-яка дія, будь-які рішення набувають сенсу лише настільки, наскільки вони шанують гідність людини (*О. П'єрон*). 4. Найголовніше в житті людини — зберегти свою людську гідність всупереч усьому. Тому що людина без гідності — неповноцінна людина, а народ без гідності — це вже не народ (*А. Роговцева*).

Пригадуємо:

- 1 Які є типи речень за емоційним забарвленням?
- 2 Яке речення називають окличним?
- 3 Чим від нього відрізняється неокличне речення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які речення можуть бути окличними?
- 2 Які розділові знаки ставимо в кінці окличного речення?
- 3 Які емоції забарвлюють речення?
- 4 Коли окличні речення вживати недоцільно?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Мовознавці кажуть, що емоції сьогодні в моді. Вони охопили всі сфери спілкування: політичну, побутову й міжособистісну. Через емоції в мовленні людина виражає своє ставлення до всього, що її оточує. Важливо, щоб емоції були щирі, відповідали ситуації й не були надмірними. Емоцію можна передати словом, а можна — інтонаційно.

Емоційно забарвленими можуть бути розповідні, питальні й спонукальні речення. Тоді їх вимовляють із почуттям радості, захоплення, здивування, обурення, гніву, страху тощо.

296

Прочитайте виразно текст. Назвіть окличні речення. Чому в тексті вони доречні? Яка емоція їх забарвлює? Кому притаманна гідність — захисникам чи спостерігачам? Чому?

1. Люди, які бачать приниження інших, поділяються на дві категорії: спостерігачі й захисники. Помітивши, що хтось став жертвою булінгу, захисники закликають спинитися. Чи можеш ти захищати інших? Ти зможеш! Накажи їм спинитися! Підтримуй тих, кого образили, усміхайся тим, кому сумно, захищай тих, кого принижують. Запам'ятай: один у полі теж воїн! Будь гідною й доброю людиною! (Ш. Кумбс).

297

Виразно прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. Чим відрізняються інтонації окличних і неокличних речень? Поясніть розділові знаки. Дайте відповідь на запитання першого речення.

1. Яка книжка змушує вас забути про все на світі й просто зникнути між її рядками? (М. Вікінг). 2. У цей день було багато сміху, поцілунків і теплих слів. Усе це творило атмосферу любові й злагоди. 3. «Не використовуй такі жажливі слова!» — долинув голос Меґ. 4. «У когось є якась цікава історія?! У мене був такий похмурий день, що, мабуть, помру, якщо не почую чогось веселого!» — сказала Меґ. 5. Це все мій проклятий характер! Як не намагаюся опанувати себе, нічого не виходить. Стримуюся, стримуюся, а потім усе одно проривається! Що ж мені робити, мамо?! (Л.-М. Олкотт).

298

Підготуйте спільно перелік рис характеру і вчинків людини, якій притаманна гідність. Речень з якою емоцією уникає під час спілкування гідна людина?

299

Прочитайте виразно речення. Визначте емоції, що забарвлюють окличні речення. Яку роль вони відіграють у нашому житті?

1. Яка розкішна цьогоріч зима! Стільки снігу намело, багато морозу (зі стріх не капне) і багато сонця! (*Дара Корній*).
2. Я не тямив себе від щастя! (*Т. Поставна*). 3. «Вода?! Вода! — закричав Остап. — Дарино, вода!» 4. Як він красиво говорив про своє місто! І з кожною оповіддю росло відчуття, що вона таки мусить його побачити, цей легендарний Львів, мусить пройтися старими вуличками, вимощеними бруківкою, послухати, як доладно та мелодійно звучать дерев'яні сходи в старих кам'яницях, вдихнути аромату щойно змеленої кави на площі Ринок... (*Дара Корній*).

Сьогодні я маю такі досягнення: На уроці мене зацікавили... . Корисно було дізнатися про У мене є запитання... .

300

Уявіть наведені ситуації. Виберіть будь-яку з них та опишіть її детальніше. Текст закінчіть кількома реченнями, що передають ваші емоції.

I. Коли вечірнє сонце наполовину сховалося за морем і на поверхні води з'явилася сонячна доріжка.

II. Коли у вашій присутності ображають вашого однокласника / вашу однокласницю.

III. Коли вас по дорозі додому зненацька застала літня злива.

IV. Коли чемпіонат виграла ваша улюблена команда.

§40 ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

Дбаймо про власну безпеку!

Береженого Бог береже (Нар. творчість).

Пригадуємо:

- 1 Чим відрізняється речення від словосполучення?
- 2 Із чого складається речення?
- 3 Що називаємо граматичною основою?
- 4 Чому члени речення поділяють на головні й другорядні?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Навіщо потрібні другорядні члени речення?
- 2 Які частини мови конкретизують означення, додаток та обставини?
- 3 Як правильно визначити другорядні члени речення?

Цілевизначення: Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 301** Розгляньте схему. На які запитання вона дає відповідь? Назвіть у реченнях другорядні члени. Якою темою об'єднані речення? Підготуйтеся до діалогу з однокласниками / однокласницями, під час якого перевірте одне одного, як ви засвоїли інформацію.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

конкретизують, уточнюють, доповнюють зміст речення

Додаток

означає особу, явище або предмет, відповідає на питання всіх відмінків, крім називного: *Не підпалюйте суху траву на полях та лісових галявинах.*

Означення

вказує на ознаку предмета, відповідає на питання: який? чий? котрий?:
Не спускайтеся з крутих снігових схилів.

Обставина

конкретизує дієслово, указуючи місце, час, причину, мету, ступінь або спосіб дії, відповідає на питання: де? коли? куди? звідки? чому? з якою метою? як?:
Не грайтеся поблизу вогнища.

Щоб визначити в реченні другорядні члени, необхідно пам'ятати такі правила:

1) додаток залежить від члена речення, вираженого дієсловом або іменником (*Керівники (чого?) сайту карають (кого?) порушників баном*);

2) означення залежить від члена речення, вираженого іменником (*Боти навмисне створюють багато профілів під різними іменами. Іменами (якими?) різними*);

3) обставини конкретизують дію, а тому залежать від члена речення, вираженого дієсловом (*Є боти також (де?) у соціальних мережах*).

302

Прочитайте речення, уміщені в лівій і правій колонках. Чим вони відрізняються? У яких реченнях більше інформації? Завдяки чому?

Якщо співрозмовник у чаті ображає, одразу повідом.	Якщо співрозмовник у чаті ображає тебе, одразу повідом модератора або адміністратора.
Бан — це заборона входити на сайт.	Бан — це тимчасова або довічна заборона входити на сайт.
Тролі діють.	Тролі діють тихцем, послідовно й нахабно критикуючи й висміюючи когось (<i>За Т. Щербаченко</i>).

303

1 Прочитайте текст. Що ви з нього дізналися? Ця тема актуальна для вас? Доведіть свою думку. Які ще заходи безпеки ви знаєте? Підготуйте запитання за текстом і поставте їх одне одному.

Кожен комп'ютер ідентифікований* у мережі, оскільки має власну IP-адресу*. Він зберігає й передає без твого дозволу деякі дані, які ти вводиш, користуючись сервісами різних сайтів*. Це можуть бути ім'я, прізвище та по батькові, стать, вік, дата народження, електронна скринька, номери телефонів, а також відомості про захоплення та уподобання.

Система відстежує тривалість перебування в мережі й час, коли ти зазвичай туди заходиш, що шукаєш, як розраховуєшся за покупки, з ким спілкуєшся.

Якщо якийсь розвідник поставить за мету зібрати *про тебе* якомога більше інформації, це буде неважко...

Якщо хочеш зберегти недоторканими *таємниці свого* життя, доведеться навчитися «не залишати слідів»: ігнорувати *пропозицію* браузера* залишати *паролі*, не авторизуватися*, *постійно* чистити кеш-пам'ять*... (Т. Щербаченко).

- II Назвіть у тексті слова іншомовного походження. Поясніть значення слів, помічених зірочкою. У разі потреби зверніться до словника. Якими членами речення є виділені слова? Поясніть, як ви це визначили.

На які запитання ви одержали вичерпні відповіді? Що нового дізналися на уроці? Яка інформація для вас найкорисніша? Що ви сьогодні зарахуете до переліку своїх досягнень?

- 304 I Чи знаєте ви правила велобезпеки? Запишіть поради, як підготуватися до мандрівки велосипедом. Підкресліть другорядні члени відповідними лініями.

Перш ніж осідлати велосипед, Перевір, чи Якщо на велосипеді немає фари, Вибери відповідний одяг: Дотримуйся правил Не виїжджай Якщо треба повернути ліворуч, Перш ніж загальмувати Повтори дорожні знаки.

- II Дайте письмові відповіді на запитання. У реченнях підкресліть другорядні члени. Наскільки вони важливі?

1. Які місця в потязі найкращі з погляду безпеки? Чому?
2. Як правильно обрати пароль для електронної скриньки?
3. Чому не можна спалювати листя та сухе гілля? 4. Як правильно обійти потяг на вокзалі? 5. Яких сайтів варто уникати? 6. Що робити, якщо ваш комп'ютер «упіймав» вірус?

§41 Речення з однорідними членами (БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ І ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ А, АЛЕ, І)

Твої громадянські обов'язки

Україно, я — твоя дитина,
крапелька великого Дніпра! (Н. Рибальська).

Пригадуємо:

- 1 Які члени речення бувають однорідними?
- 2 Що вам про них відомо?
- 3 Чим поєднуються між собою однорідні члени речення?
- 4 Пригадайте рядки Державного Гімну України, де є однорідні члени.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 За якою ознакою члени речення називають однорідними?
- 2 З якою інтонацією промовляємо речення з однорідними членами?
- 3 Для чого потрібні однорідні члени речення?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- 305
- 1 Розгляньте схему. Яку інформацію вона містить? Що в ній відоме, а що — нове? Підготуйте розповідь про однорідні члени речення. У кожному з речень на с. 123 знайдіть однорідні члени. Визначте й обґрунтуйте свій вибір. Зверніть увагу, якими частинами мови виражені однорідні члени. Зробіть висновок.

Однорідні члени речення

1. Приймай своє рішення та аргументуй його. 2. Не лінуйся брати відповідальність за свої вчинки, за майбутнє своєї країни. 3. Активність, ініціативність і відповідальність — важливі риси громадянина і громадянки. 4. Наша країна потребує активної, цілеспрямованої, відповідальної і наполегливої молоді. 5. Свою відповідальність ми маємо реалізувати у школі, у родині й суспільстві.

II Чи поділяєте ви думки, висловлені в реченнях? Що означає слово «завзяття»? Кого ви можете назвати завзятою людиною? Завзяті громадяни корисні для суспільства? Чому?

306

Розгляньте схему. Про що запитують зображені діти? Прочитайте речення з однорідними членами. Скоротіть їх, вилучивши однорідні члени. Зробіть висновки, у яких дайте відповідь на поставлене запитання.

307

Запишіть речення, доповнивши їх однорідними членами.

1. З цієї книжки я дізнався / дізналася про життя моїх ровесників 2. Іноземцям, що приїжджають в Україну, я охоче розповім про 3. Над усе у своїй країні я люблю 4. Від серця кожної людини тягнеться ниточка до 5. Порятунком від жорстокості в суспільстві має стати

308

Підготуйте й запишіть запитання своїм однокласникам / однокласницям про їхні громадянські обов'язки. У відповідях на запитання мають бути однорідні члени речення.

 Мої досягнення сьогодні — це Мені важливо було дізнатися про У мене сьогодні ... настроїв, тому що Цікавим на уроці вважаю Сьогодні мені бракувало

 309 Дайте письмові відповіді за запитання, використовуючи в них однорідні члени речення.

- Які вчинки й дії людини свідчать про те, що вона небайдужа до своєї країни?
- Як зробити наші міста й села чистішими, охайнішими?
- Хто для вас є взірцем громадянської мужності?
- Яку розмову можна назвати щирою?
- Що б ви хотіли щодня бачити з вікна вашого будинку?

II Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках української літератури, п'ять речень з однорідними членами. Визначте, які члени речення є однорідними й обгрунтуйте.

III Відтворіть у малюнках вивчений сьогодні теоретичний матеріал. Доберіть два образи: «речення без однорідних членів» і «речення з однорідними членами». Чим вони відрізняються? Пофантазуйте, дібравши яскраві й переконливі образи. Усно поясніть свій вибір.

§ 42 КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Мандрівка країною

Світ — це книга. І хто не мандрував —
прочитав у ній лише одну сторінку (Августин Аврелій).

Слово дня: наплічник.

Пригадуємо:

- 1 Які члени речення називаємо однорідними?
- 2 Як вони поєднуються на письмі й у вимові?
- 3 Коли є потреба в однорідних членах речення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Коли між однорідними реченнями ставимо кому?
- 2 Чому розділові знаки мають значення?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 310 Прочитайте епіграф. Чи поділяєте ви думку автора? Що ви уявляєте, коли звучить слово «мандрівка»? Якого кольору це слово? А яке воно на смак і дотик? Чому? А які у вас відчуття, коли це слово входить у плани вашої родини під час канікул? Складіть три речення з однорідними членами відповідно до заданого змісту.

1. Скажіть, куди б ви хотіли помандрувати. От дуже-дуже хотіли б!

2. Які речі обов'язково мають бути в наплічнику під час мандрівки?

3. Чого найбільше ви очікуєте від омріяної подорожі?

 311 Розгляньте таблицю. Чи всі пункти правил вам зрозумілі? Перекажіть їх своїми словами. Для чого потрібно знати ці правила?

Кома між однорідними членами речення

Ставимо кому, якщо однорідні члени речення:

● не поєднані сполучниками: *Гори заворожують людей віковичним спокоєм, дивують своєю красою.*

● поєднані повторюваними сполучниками: *Карпати дивують і снігом посеред літа, і спеком після дощу.*

● поєднані сполучниками *i(ü), ta* в пари, кому ставимо між парами: *Гори вражають смарагдовою зеленню і квітучими деревами, зоряним небом і вранішнім щебетом птахів (За І. Мелікою).*

 II Чи доводилося вам мандрувати Карпатами? Якщо так — поділіться враженнями. У розповіді використайте однорідні члени речення.

 312 Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки між однорідними членами речення.

Збираєшся в похід? Ось кілька порад щодо підготовки.

Найважчі речі поклади в найбільше відділення наплічника. А ось бінокль, кишеньковий ліхтарик, лупу краще покласти в зовнішні кишені. Подбай про зручне взуття.

В'єтнамки й сандалії залиш для пляжу. У похід краще взяти пару розношених кросівок чи легких трекінгових черевиків. Одяг має бути легким і зручним. Не забудь узяти із собою сонцезахисні окуляри, кепку, панамку чи бандану (М. Лекрьо, С. Галле).

? **II** Чи поставала перед вами проблема — скільки й чого потрібно взяти з собою в похід? Складіть перелік необхідних речей для походу. Свій вибір обґрунтуйте. Усно розкажіть про це. Позмагайтеся, чий перелік виявиться найбільш продуманим.

313 Запишіть речення, поставивши пропущені розділові знаки. Усно обґрунтуйте їх.

1. На території Карпат ростуть сосна кедрова європейська сосна альпійська перстач золотистий арніка гірська. Також варто звернути увагу на шафран Гейфелів та підсніжник білосніжний у період їх цвітіння (З інтернету). 2. Співає соловейко так мелодійно чисто і без вагань! І світ відповідає на цю мелодію жовтавим променем сонця і переливами роси проблисками сонячного зайчика і серпанком туману (За В. Чорней). 3. Я слухав дідусеві слова і чекав липня, коли ми з ним сядемо в автобус і поїдемо за чотириста кілометрів на південь (Е. Сафарлі).

! Що ви хотіли б розповісти про цей урок своїм друзям, сестричці / братикові? Чи впоралися ви з поставленими цілями? Про які досягнення можна сьогодні звітувати перед собою?

! **314** **I** Якщо вам відома інформація про те, як під час мандрівки збудувати прихисток у лісі, горах чи на березі моря, розкажіть про це, використовуючи однорідні члени речення. Орієнтирами для вас можуть слугувати подані запитання.

Якщо ви не маєте намета, що може його замінити? Яким має бути прихисток мандрівника? Як не зашкодити природі, будуючи тимчасове житло? Чим накрити стіни хижки? Чим поліпшити тимчасове житло всередині?

II Якщо ви запланували мандрівку, а вдома у вас є тваринки й рослини, як ви подбаєте про них? Знайдіть необхідну інформацію і поділіться нею, підготувавши розповідь. Можна доповнити розповідь схемами, малюнками, колажем.

- III Якщо вас захоплює зоряне небо — це завдання для вас. Прочитайте текст. Чи була ця інформація для вас новою і цікавою? Підготуйте письмові відповіді на запитання тексту. Використайте однорідні члени речення.

Мандрівка — прекрасна нагода спостерігати за зірками. З давніх-давен люди захоплювалися ними й шукали способу їх пізнати. Сьогодні власні імена мають 88 сузір'їв. Давні греки давали їм імена богів чи міфічних героїв. Так, наприклад, назвали сузір'я Оріон та Андромеда.

А ти знаєш основні сузір'я в небі та їхні назви?

Яке сузір'я відшукати найлегше? Яку форму воно має? Де розташована Полярна зірка й куди вона вказує? Чи рухаються зоря? Що вам відомо про летючі зорі? (За Клеманс Рю де Люз).

§43 СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

У гармонії з природою

Не нашкодь красі, продовж тривалість її життя (Е. Сафарлі).

Слово дня: мальовничий, гармонійний.

Пригадуємо:

- 1 Що становить граматичну основу речення?
- 2 Скільки граматичних основ у простому реченні?
- 3 Яке речення називають складним?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як поєднуються частини складного речення на письмі та в усному мовленні?
- 2 Які відношення між частинами складного речення?
- 3 Які виражальні можливості має складне речення?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

315 Прочитайте правила на с. 128. Про що ви дізналися? Ця інформація для вас нова чи відома? Які правила ілюструють подані після них речення? У яких реченнях між частинами є залежність?

Речення з двома і більше граматичними основами називають складним.

Частини складного речення пов'язані між собою змістом та інтонацією або змістом і сполучниками.

Частини складного речення можуть бути:

- незалежні, рівноправні;
- залежні, коли від одного речення можна поставити питання до іншого.

1. Гуляє вітер, і співає симфонію дощ (*Ю. Григорук*). 2. Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить (*Н. Янушевич*). 3. Розсипле ранок перлами намисто, заструменіє сонце по гілках (*Н. Данилюк*).

316

- I Прочитайте речення. Визначте, які з них прості, а які — складні. Відповідь обґрунтуйте. Визначте, які речення з рівноправними частинами, а в яких між частинами є залежність? Які речення мають більші виражальні можливості — прості чи складні? Чому?

1. Полин снігів повзе до видноколу, лоскоче обрій запахом гірким (*В. Симоненко*). 2. Світанком свіжим привітався день, мороз на склі залишив телеграму... (*В. Юрчишин*). 3. Три дні над Осокорками лютувала скажена хуртовина, небо прорвалося снігами і сипало, й сипало безугавно (*І. Цюпа*). 4. Усю зиму мріяло поле про той день, коли з'явиться весна, привітається до нього сонцем і вітрами (*В. Оберемок*). 5. У заростях шемрав густий дощ, скапував із ялинової стріхи крупними опаловими намистинами (*М. Дочинець*). 6. Вуйко* показав мені гніздо ремеза*, схоже на м'яку рукавичку, бо він його ліпить із тополиного й вербового пуху. Якщо людина змерзне в лісі, то можна зігріти руки й ноги тими гніздами (*М. Дочинець*).

?

- II Як ви розумієте словосполучення «полин снігів»? Як «мороз на склі залишив телеграму»? Чому дощ «шемрав»? А коли дощ «періщить», «сіється», то який він? У якому з речень ідеться про гармонійне співіснування людини і природи? Поясніть.

317

Розгляньте схему. Відповідь на яке запитання вона містить? Прочитайте речення, визначте комунікативний намір (мету) мовця в кожному реченні. За таким зразком складіть два речення про гармонійні взаємини з природою, обравши один із намірів.

1. Розкажи мені щось цікаве, щоб я слухав і мав з того користь. 2. Люблю гортати старі книги, бо від них віє спокоєм. 3. Дай мені розуміння і сили прощати, щоб і я був прощений. 4. Люблю писати історії, у яких слова грають, як інструменти в оркестрі. 5. Якщо зробиш крок назад, застрагнеш у вчорашньому дні (*Із тв. М. Дочинця*).

318

Виберіть один із текстів. Прочитайте його, дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Розгулявся січень хугою**. Усеньку добу висвистував гучними вітрами. І в моє вікно почали стукати синички. Холодно їм, голодно. Годівниці замело снігом. І я згадала, що синички дуже полюбляють сало. Почепила кілька шматочків до виноградної лози і стала спостерігати. Пташки підлітали і ніяк не могли зачепитися, бо вітер хвацько** розгойдував ласощі.

Та згодом одна пташина, найкмітливіша, сіла на виноградну галузку, дзьобом підтягнула до себе тоненький мотузочок, схопила однією лапкою сало і стала з присвистом смакувати (*Є. Фроль*).

II. Він ріс у нашому дворі між каштанами й кленами. Ніхто не знав, чи його посадив хто, чи сам посіявся. Стояв горіх високий, стрункий, із розлогими вітами, на яких з-поміж пахучого** листя визирали ще дрібні кульки горішків.

Раптом я побачив, як до нього підкрався хлопець і здоровою палицею заходився гамселити** по гіллію. Так розбишака намагався збити недозрілі плоди. Дерево шелестіло, сипалося листя... Мені здавалося, що воно тихо стогне від болю й незахищеності.

Хлопець був старший за мене, та я вже не думав про це. Швидко кинувся до нього й вихопив із його рук палицю.

— Ти навіщо дерево нівечиш? — закричав я. — Невже не видно, що горіхи зелені? Поглянь, скільки гілок пооббивав...

— А ти хто такий?.. — витріщив очі бешкетник. — Воно що — твоє?.. (За В. Заблоцьким).

Запитання	Завдання
<ol style="list-style-type: none">1. Яку проблему порушено в тексті? Сформулюйте її.2. Охарактеризуйте вчинки людей, що є дійовими особами.3. Що, на вашу думку, означає «жити в гармонії з природою»?4. Чому це важливо?5. Поділіться власним досвідом гармонійної взаємодії з природою.	<ol style="list-style-type: none">1. Прочитайте вголос складні речення. Свій вибір обґрунтуйте.2. Випишіть три простих речення, поширте їх так, щоб утворилися складні.3. До слів, позначених двома зірочками, доберіть синоніми.4. Випишіть по два словосполучення з головним словом, вираженим іменником, і з головним словом — дієсловом.

 Сьогодні на уроці я мав / мала змогу повторити Мені цікаво було дізнатися Найбільший інтерес викликало завдання Своїми досягненнями я вважаю

- **319** **I** Кажуть, що трави і квіти можуть зробити наше життя кращим. А як саме? Розкажіть, використовуючи складні речення. На ваш вибір — усно чи письмова розповідь (5–7 речень).
- **II** Випишіть або складіть чотири складних речення про рослини, занесені до Червоної книги. Усно розкажіть, чому важливо їх оберігати.

§44 КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Стань своїм найкращим другом

Головне — пізнати себе, пізнати в собі справжню людину
(Г. Сковорода).

Ти хоробріший, ніж ти думаєш, сильніший, ніж тобі здається, та розумніший, ніж вважаєш (А. А. Мілн).

Пригадуємо:

- 1 Як відрізнити просте речення від складного?
- 2 Які комунікативні можливості відкриває перед нами складне речення?

- **320** Прочитайте текст. Висловіть своє ставлення до інформації, яку він містить. Чи є в тексті складне речення? Відповідь обґрунтуйте. Чи правильно вважати складним речення, у якому найбільше слів? Чому? Охарактеризуйте речення за емоційним забарвленням.

Чи хочеш ти досягти успіху? Авжеж! Коли ми чогось досягаємо, то відчуваємося просто чудово. Насправді немає нічого кращого за відчуття успішності від отримання добрих оцінок, від доведення справи до кінця або ж від процесу самовдосконалення (*Д. Браун, Н. Кей*).

- **II** Яке значення для розвитку людини має допитливість?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які розділові знаки ставимо між частинами складного речення?
- 2 Як поєднуємо частини складного речення?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **321** Прочитайте текст. Чи легко його сприйняти? Чому? Чи згодні ви з думкою дівчинки про те, що пунктуація ускладнює життя? Обґрунтуйте свою позицію.

Мені прийшла есемеска. Цікаво, від кого? Мабуть, від Поліни.

Сьогодні мені снилося що я кіт точніше кицька уявляєш марто пухнаста смугаста кицька я лежала в кошику і мурчала а потім мила лапкою шерсть щойно прокинулась і одразу пишу тобі цей сон хочеш щоб я тобі його розповіла заходь після школи)))

Есемеска справді від Поліни. Майже лист. Без ком і великих літер. Поліна каже, що пунктуація ускладнює життя. Я їй вірю (*Дз. Матіау*).

- Прості речення у складному поєднуємо так:
- в усному мовленні паузою;
 - на письмі комою.

Між частинами складного речення ставимо кому. Сполучники, що з'єднують частини складного речення: *і (ї), та, але, проте, зате, однак; що, щоб, бо, тому що* та інші.

Частини складного речення поєднують також займенники: *хто, що, який, чий, котрий* і прислівники: *де, коли, як, куди, звідки*.

Наприклад: *Успіху досягає лише той, хто працює над досягненням його (Д. Браун, Н. Кей).*

Життя постійно пропонує нам вибір, не сходить із правильного шляху (Д. Браун).

- 322** Виявляється, складне речення допомагає розвивати гнучке мислення, проганяти від себе негативні думки. Прочитайте речення в лівій і правій колонках. Відрізнити прості й складні речення. Якими з них краще користуватися у своїх думках?

У мене жахливо виходить.	Можливо, у мене виходить жахливо, але я працюю над собою.
Цей спосіб заважкий для мене.	Цей спосіб заважкий для мене, проте я знайду правильний підхід і впораюся.
Я з цим не впораюся нізащо.	Нехай сьогодні мені не впоратися з цим, зате я отримаю цінний урок на майбутнє.
Мені це не потрібно.	Сьогодні я ще не розумію важливості цих умінь, та завтра вони мені можуть знадобитися.

(За Д. Браун, Н. Кей)

- 323** Прочитайте речення. Відкладіть убік підручник і запишіть кожне з них із пам'яті. Усно поясніть, чим поєднані частини речення і які розділові знаки потрібно ставити.

1. Насправді вправи дуже важливі, тому що вони покращують пам'ять, допомагають краще вчитися. 2. Невдачі трапляються з кожним, важливо навчитися правильно на них реагувати. 3. Значно легше бути добрим / доброю до інших, коли ти добрий / добра до себе. 4. Поміркуй над тим, щоб насамперед ставати своїм найкращим другом (Д. Браун, Н. Кей).

Крім правил, я сьогодні засвоїла / засвоїв Дуже важливо було дізнатися Віднині я буду Своїм досягненням сьогодні я вважаю

324

I Дайте відповіді на запитання складними реченнями і запишіть їх.

1. Чому Ейнштейн вважав людину з великими мріями могутнішою за людину з великими знаннями? 2. Що й чому найбільше тебе захоплює? 3. Що ти робиш, коли зазнаєш невдачі? 4. Навіщо людині потрібна впевненість? 5. Як ти ставишся до себе і чому?

II Створіть візуалізацію досягнення вашої цілі. Наприклад, намалюйте гірську вершину і сходинок на неї. Кожна сходинок — то маленька ціль, яку треба ставити сьогодні й реалізовувати.

III Випишіть із поезій українських авторів п'ять складних речень. Усно поясніть, чим з'єднані частини речення.

§45 ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЯМОЮ МОВОЮ

Моральний компас людини

Найщасливіші ті люди, що безупинно шукують нагоди продемонструвати любов, доброту й прихильність оточенню (Б. Трейс).

Слово дня: чесноти.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 З яких частин складається речення з прямою мовою?
- 2 Коли нам потрібні такі речення?
- 3 Які розділові знаки ставимо в реченнях із прямою мовою?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі на цей урок.

Прямá мова — це передане дослівно чуже висловлення. Речення з прямою мовою складаються з двох частин: із прямої мови (ПМ) і слів автора (А), який передає чужу думку. У ситуації, коли необхідно передати дослівно те, що сказала інша людина, використовуємо речення з прямою мовою.

Розділові знаки в реченнях із прямою мовою

<p>Якщо речення починається словами автора (А), після них ставимо двокрапку, а пряму мову (ПМ) пишемо в лапках. У кінці прямої мови ставимо крапку, знак оклику або знак питання.</p>	<p>Професор мовив: «Якщо у вас не буде людяності — усе інше нічого не варте». А: «ПМ». А: «ПМ!» А: «ПМ?»</p>
<p>Якщо речення починається прямою мовою (ПМ), після неї ставимо кому, знак оклику або знак питання, а після них — тире. Слова автора (а) пишемо з малої літери.</p>	<p>«Вдячність додає душі благородства», — любила говорити моя бабуся (М. Дочинець). «ПМ», — а. «ПМ!» — а. «ПМ?» — а.</p>
<p>Якщо слова автора (а) розташовані всередині прямої мови (ПМ), то перед ними ставимо кому, знак оклику або знак питання, а після них, перед продовженням ПМ — кому або крапку і тире.</p>	<p>«З тобою все буде добре, — пообіцяла дівчинка котикові. — Я заберу тебе додому!» (Н. Гейман). «ПМ! — а. — ПМ». «ПМ, — а, — пм».</p>

Запам'ятайте! Пряму мову пишемо завжди в лапках і вимовляємо підвищеним тоном, а слова автора — зниженим, прискорено.

Крапку або кому після прямої мови пишемо за лапками, а знак оклику і знак питання — перед лапками.

325 Запишіть речення. Усно поясніть розділові знаки. У разі потреби використайте таблицю.

1. «Дідусь каже, — спокійно вела далі Чійо, — що потрібно цінувати зустрічі з людьми» (За Т. Поставною). 2. «Ми потрапляємо в такі ситуації, коли правда нелегка, але чесність була і є найліпшою стратегією», — писала мені моя бабуся (За Е. Сафарлі). 3. Пан Карло засміявся: «Люди, які вміють долати своє «не хочу», багато досягають у житті» (Дз. Матіяш). 4. «Перепрошую, я можу допомогти Вам», — втрутився в розмову Іван (З. Петрикович). 5. «Як я можу бути певна, що ви дотримаєте слова?» — запитала Кораліна (Н. Гейман).

326 Подані речення використайте як пряму мову, додавши до них слова автора.

1. Без щирості людська душа холодне. 2. Про чесноти людини судять за її вчинками. 3. У канадському метро зламався турнікет, і в цей час не було поряд працівників. Пасажири на вході залишали гроші. 4. Це жахливо, коли людина втрачає довіру. 5. Для кожного / кожної з нас важливо жити в оточенні небайдужих людей.

327 Прочитайте текст. Перед яким вибором постав спортсмен Абель Мутай? Як ви оцінюєте його рішення? Якими чеснотами наділений спортсмен? Доберіть прикметники, що характеризують його вчинок.

На змаганнях з бігу кенійський спортсмен Абель Мутай зупинився за декілька метрів від фінішу, вважаючи, що подолав відстань. Іспанський спортсмен Іван Фернандес, який біг за ним, зрозумів, що відбувається, і почав кричати кенійцеві, щоб він біг далі, але той не розумів іспанської мови. Тоді іспанський спортсмен буквально доштовхав його до перемоги.

«Так чому ж ти дозволив кенійцеві перемогти?» — запитав журналіст іспанця після змагань. «Я не давав йому перемогти, він переміг», — відповів Іван. Журналіст наполягав: «Ти міг виграти замість нього!» Іван подивився на нього і відповів: «А яка була б цінність моєї перемоги?! Чого варта була б ця медаль? Що про це подумала б моя мама?» (З інтернету).

II Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Як ви розумієте зміст останнього речення? Висловіть припущення (сформулюйте гіпотезу), використовуючи таку конструкцію: «Усе могло статися інакше, якби...»

Що я сьогодні засвоїв / засвоїла для себе? Чи був для мене цей урок ще однією сходинкою до грамотності?

328 У продуктовому магазині касирка помилково дала значно більшу суму решти Макарові. Помітивши це, хлопчик нічого не сказав продавчині, а вирішив на цю суму купити мамі подарунк. Чи правильно вчинив хлопчик? Якою мала бути розмова хлопчика і продавчині? Складіть такі речення і запишіть.

II Складіть і запишіть п'ять речень із прямою мовою, у яких має бути пропозиція, відмова на пропозицію, схвалення вчинку, прохання, інформація про цікаву подію.

§46 ДІАЛОГ. ТИРЕ ПРИ ДІАЛОЗІ

Прояви людської доброти

Доброта — це фундамент для здорового мозку (Р. Девідсон).
Доброта — це думки, почуття і переконання, які асоціюються з діями, що приносять користь іншим людям (Д. Фесслер).

Чи знаєте ви, що...

- 13 листопада в багатьох країнах світу відзначають Всесвітній день доброти?
- 17 лютого відзначають День спонтанного прояву доброти? (За задумом ініціаторів, цього дня людям слід намагатися бути добрішими — безмежно і безкорисливо.)
- при Каліфорнійському університеті (Лос-Анджелес) є Інститут доброти імені Бедарі?
- доброта є невід'ємним складником людяності?

Слово дня: добродій, добродійність, добродійність.

 329 Прочитайте епіграфи. Поставте одне одному запитання і дайте на них відповіді. У разі потреби використайте подані запитання.

- Які слова ми називаємо «добримими»?
- Що притаманне добрій людині? Наведіть приклади проявів доброти.
- Де вам доводилося чути слова «добродійність» і «доброчинність»?
- Наскільки важлива доброта?

Запам'ятайте! Доброта — це не прояв слабкості. Доброта — це форма інтелекту: що людина добріша — то вона розумніша.

Пригадуємо:

- 1 Що називають діалогом?
- 2 Чим він відрізняється від монологу?
- 3 З яких частин складається діалог?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які розділові знаки ставимо при діалозі?

2 Як правильно будувати діалог?

3 Коли діалог називають *продуктивним, вдалим, гармонійним*?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 330 Поміркуйте й назвіть сфери, де діалог необхідний.

 Діалог — це:

- різновид прямої мови;
- розмова двох осіб.

Діалог складається з реплік. Кожну репліку пишемо з нового рядка і з великої букви.

Перед репліками ставимо тире.

Якщо репліку супроводжують слова автора, то ставимо ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

331 Прочитайте текст. Перекажіть його зміст від імені бабусі. Як ви назвете вчинок дівчинки? Складіть і запишіть діалог, а саме — телефонну розмову. Поясніть розділові знаки.

У мене є брошка, нічого особливого, можна сказати, непримітна. Одного разу в метро до мене підсідає незнайома бабуся і просить продати їй прикрасу. Я відмовилася, але вона попросила подумати, дала свій номер телефону й мовила, що придбає за будь-яку суму. Удома я запитала у своєї бабусі про походження брошки. Вона сказала, що колись давно їй хтось подарував цю річ. Мені стало цікаво, і я зателефонувала незнайомій бабусі. Виявилось, що це брошка її мами, яку та продала 60 років тому, щоб прогодувати сім'ю. Ми зустрілися, жінка показала старі світлини. Я просто віддала їй ту брошку (*З інтернету*).

 Що мене сьогодні вразило? Які думки змусили мене задуматися? Що важливого було для мене? Моїми досягненнями є

 332 I Складіть і запишіть діалог однолітків, один з яких хоче навчитися бути добрим.

II Підготуйте спільний проєкт «Акт доброти». Розробіть кілька пропозицій і запишіть їх. Усно презентуйте. У разі потреби використовуйте ідеї, подані на с. 138.

- У нашій школі має бути так: поруч із річчю, яку хтось загубив, а ти знайшов, залишаєш записку «Твоя річ належить тільки тобі. Ти вчиниш так само».
- Нашу школу ми оголошуємо територією доброти: першокласника / першокласницю, що заблукав / заблукала і плаче, ти заспокоїш і відведеш до його / її класу.

§ 47 ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА

Наші вірні друзі

Знаю, нелегко крапку зробити комою, шибку промерзлу вибавити теплом... (Н. Данилюк).

Слово дня: випестити, ка́посний.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що називаємо пунктуаційною помилкою?
- 2 Чи варто зважати на пунктуаційні помилки?
- 3 Як ви розумієте слова поетеси Наталії Данилюк?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 333 Розгляньте схему. Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які вона містить. Доберіть власні приклади на підтвердження думки.

Навіщо потрібно знати пунктуацію?

Розділові знаки відділяють частини тексту, об'єднують змістом.

Розділові знаки вказують на емоційне ставлення мовця до того, що він говорить.

Роль інтонації в усному мовленні на письмі виконують розділові знаки.

Розділові знаки допомагають розпізнати наш намір: запитати, поінформувати чи спонукати до чогось.

Розділові знаки по-різному маркують наше мовлення і чуже, передане дослівно.

Розділові знаки вказують на важливі слова в реченні.

334 Прочитайте речення. Чи можна в них замінити крапку на знак оклику чи знак питання і навпаки? Чому?

1. Найперша функція собаки в домі — бути другом. 2. Чи можна вважати розмір дорослого собаки найважливішим критерієм під час вибору породи домашнього улюбленця? 3. Найпопулярніший собака в США й Великій Британії — лабрадор-ретривер. 4. Тер'ери зазвичай енергійні, важко піддаються дресуванню, але дуже чутливі. 5. Що мають на увазі, коли цуценя називають капосним? 6. На початку ХХІ століття ми тільки й чули про доберманів, боксерів та колі (М. Ларкін, М. Стокман).

Що таке пунктуаційна помилка?

Якщо я пропустив розділовий знак — це помилка?

Так!

Якщо я замість одного розділового знака поставила інший — це помилка?

Так!

Пунктуаційна помилка — це порушення правил уживання розділових знаків. Помилкою вважаємо пропущений знак або знак, не підтверджений правилом.

335 Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. Запишіть, розставляючи розділові знаки. Усно поясніть.

1. Бостон-тер'єру майже не потрібен догляд за шерстю але він дуже любить фізичні вправи 2. Шерсть у басенджі* коротка й густа за нею дуже легко доглядати 3. Друзі Домашні улюбленці це не лише турботи а й незабутні щасливі моменти життя гарний настрій і навички спілкування 4. Ти повинен знати що з собаками треба правильно поводитися Коли собака сидить поблизу спокійно проходить поруч тоді він тебе не зачепить сказав дідусь (З інтернету).

336 Прочитайте текст. Які розділові знаки можна замінити, а які — ні? Чому? Додайте кілька порад тим, хто вперше вирішив завести собаку.

Поява вдома цуценяти — це важлива подія в житті родини. Кожен хоче його потримати на руках, погладити. Робіть це обережно, адже цуценя вперше потрапило в незнайоме місце, його щойно забрали від мами, сестер і братів...

Дайте йому оглянути все, обнюхати, запропонуйте їжу, дозвольте побігати в саду...

Дотримуйтеся режиму харчування, до якого цуценя звикло. Зміни в раціоні робіть поступово. Поставте воду так, щоб вона була доступною для тваринки постійно (*М. Паркін, М. Стокман*).

 337 Запропонуйте способи розв'язання проблеми: ваша родина збралася в подорож Україною, і у вас є домашній улюбленець. Як бути: забрати з собою (які ризики необхідно врахувати) чи передати тимчасово друзям / родичам (на що звернути увагу)? Чи є інші варіанти? Сформулюйте й запишіть найкращий, на вашу думку, спосіб розв'язання проблеми. Обґрунтуйте. Доберіть максимальну кількість порад. Правильно розставте розділові знаки.

 Що найважливіше я засвоїв / засвоїла сьогодні? Про які досягнення я можу звітувати перед собою? Чому ця тема важлива?

 338 **I** Дайте письмові відповіді на запитання. Поясніть розділові знаки.

1. Які критерії були важливі для вас під час вибору породи домашнього улюбленця? 2. Що впливає на здоров'я і поведінку собаки? 3. Чому важливо знати, у якому віці цуценя забрали від матері? 4. Які іграшки безпечні для цуценяти? 5. Якого догляду потребують домашні собаки? 6. Яких собак називають чистокровними?

II Розкажіть про вашого домашнього улюбленця або тваринку, яку ви хотіли б мати, використовуючи в розповіді речення з однорідними членами. Поясніть інтонацію і розділові знаки.

III Що вам відомо про такі проблеми в нашому суспільстві: зростання кількості притулків для тварин; зграї безпритульних собак у містах і селах; викинуті на смітник цуценята / кошенята? Напишіть есе, у якому висловіть своє ставлення до цих проблем і пропозиції щодо розв'язання їх.

§ 48 НАПИСАННЯ ЕСЕ З ВИКОРИСТАННЯМ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Умій захистити себе

Зберігайте позитивне налаштування і мотивацію навіть тоді, коли тягар здається невідомим (Н. Вуйчич).

Слово дня: збиткуватися, знущатися, корітися, зазіхати, кепкувати, кривдити, неподобство, ремствувати.

- **339** Прочитайте епіграф. До чого закликає і в чому переконує автор? Що вам відомо про Ніка Вуйчича? Як захистити себе від жорстокості? Прочитайте «слова дня». Які з них називають негативні дії? Що відчуває людина, на яку ці дії спрямовано? Чи потрібно коритися тим, хто виявляє агресію?

Пригадуємо:

- 1 Що вам відомо про есе?
- 2 Які есе ви писали в початкових класах?
- 3 Чи вважаєте себе обізнаними в написанні есе?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке есе? Які є види його?
- 2 Що є особливістю формального есе?
- 3 Що називають вільним есе?
- 4 Чому важливо вміти писати есе?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

- **340** Поміркуймо, де «живуть» есе поза межами підручника й уроку. Уявімо, що вони існують у наших головах. Адже в результаті систематичного вправлення в есе ми звикаємо розмірковувати над усім, що діється довкола. Це дуже корисно, тому що зважаючи все корисне, позитивне і негативне, неприємне, ми формуємо власну думку, ставлення до себе, до інших людей, до подій і явищ. Так поступово ми стаємо особистостями.

 Запровадив слово «есé» (із фр. — «спроба, нарис») французький філософ і письменник Мішель де Монтень, назвавши так короткі тексти-роздуми про себе і світ.

Есе поділяють на дві групи: *формальні* й *вільні*. Особливістю формального есе є чітко визначена будова (наявність тези, аргументів і висновків). Вільне есе — це невеликий текст, у якому автор/авторка на власний розсуд викладає свою позицію, погляд, ставлення. Важливо вміти писати різні есе, адже вони розвивають ваше мислення, привертають увагу до проблем, формують власну думку, ставлення до всього, що вас оточує.

ТЕМА	Чому так важливо бути впевненим / впевненою?
<p>ТЕЗА</p> <ul style="list-style-type: none"> ● це твоя чітка позиція, твоє ставлення до проблеми; ● основна думка твору; ● дає відповідь на запитання теми 	<p>Упевненість — ключ до успіху</p>
<p>АРГУМЕНТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● пояснення «чому»; ● факти; ● цитати 	<p>По-перше, впевненість — це віра у свою здатність виконувати завдання, розв'язувати проблеми й досягати успіху.</p> <p>По-друге, це вміння потрібне для того, щоб продовжити роботу над собою, щоб виділитися з натовпу й засяяти.</p>
	<p>Впевнена людина завжди собі каже: «Я це зможу!», «Я не здамся!», «Я не зупинюся!», «Я сконцентрую всі свої зусилля», «Я вірю в себе!»</p> <p>Впевненість не народжується в тобі. Ти маєш над цим працювати. Крок за кроком формуй її в собі: зверни увагу на свою поставу, вираз обличчя, говори чітко й голосно, борися зі своїми страхами, гідно приймай нові виклики.</p>
<p>ВИСНОВКИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ● підсумовує все сказане попередньо 	<p>Можна зробити висновок, що впевнена людина — здебільшого успішна. Численні маленькі перемоги помножать твою впевненість і неодмінно складуться у великі успіхи.</p>

341 Розгляньте таблицю на с. 142. Пригадайте структуру формального есе. Чи достатньо наведено аргументів? Чи переконливі вони?

342 Прочитайте речення. Чи погоджуєтеся ви з такими думками? Що вам відомо про булінг? Яке ваше ставлення до такої поведінки? Які поради ви вважаєте корисними? Що ви порадили б дітям, які зіткнулися із цькуванням? А що — тим, чия поведінка у поводженні з однолітками жорстока?

1. Позбудься страху! Для цього треба всього лишень розробити план зменшення його, а потім і усунення. 2. Булінг страшенно пригнічує і може неабияк підірвати твою впевненість у собі й самооцінку. 3. Люди-агресори часто знущаються над іншими, тому що заздрять їм або самі не почувуються в безпеці. 4. Ніколи не замовчуй проблему, говори про неї вголос і донеси це до якомога більшої кількості людей — батьків, учителів, друзів. 5. Не варто дозволяти кривдникам «сідати тобі на голову». *Зберігай впевненість. Ти заслуговуєш на повагу й доброту.* 6. Упевнено дивися кривдникові в очі. Те, як ти реагуєш на слова кривдника, навіть важливіше за те, що ти говориш (*Д. Браун, Н. Кей*).

II Назвіть складні речення. З виділених речень утворіть складне.

343 Напишіть есе на тему «Умій захищати себе».

343 Чи корисним для вас був цей урок? Чим він вас збагатив? Що б ви хотіли обговорити додатково?

344 Напишіть есе на одну з тем:

- «Як боротися зі стресом?»
- «Як відрізнити справжніх друзів / подруг від удаваних?»
- «Джерела моїх позитивних емоцій»

§ 49 Узагальнення відомостей ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

Книжка — невід'ємний складник нашого життя

Є злочини гірші, ніж спалювати книжки.
Наприклад — не читати їх (Р. Бредбері).

Слово дня: хист, смак.

344 Визначте особисті цілі для цього уроку.

345 Складіть і запишіть по три словосполучення зі «словами дня». Що вам відомо про «читацький смак», «хист до читання»?

346 Запишіть речення. Знайдіть із-поміж них прості, речення з одним головним членом і складні.

1. Книжку читають не очима, а розумом. 2. У книжці шукай не букви, а думки. 3. Книжка дає крила (*Нар. творчість*). 4. Книжки — найбільш мовчазні й найвірніші друзі; вони — найдоступніші й наймудріші порадики і найтерплячіші вчителі (*Ч.-У. Еліот*). 5. Багатьох життєвих цілей я досяг тому, що мав змогу багато читати (*Б. Гейтс*). 6. Книжка звеличує душу, уселяє в неї мужність і благородні поривання (*Ж. Лабрюєр*). 7. Багато читаючи, людина стає мудрою (*Дж. Бруно*).

 347 **I** Прочитайте текст. Чи знали ви раніше про таке свято? Пригадайте, хто і коли дарував вам книжки. Які саме? А кому подарували книжку ви? Охарактеризуйте речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

14 лютого святкуємо Міжнародний день дарування книжок. Подаруй книжку бібліотеці, другові / подружці, рідній людині чи незнайомцеві / незнайомці! Зізнайся у своїх почуттях оригінально!

Міжнародний день дарування книг (International Book Giving Day) — це добровільна ініціатива, яку започаткувала у 2012 році американка Еммі Бродмур. Мета її — підвищити інтерес і доступ до книжок і бібліотек, поширення культури читання (*З інтернету*).

II Складіть програму святкування Міжнародного дня дарування книжок у вашій школі. Запропонуйте цікаві заходи, проєкти чи ідеї.

348 Продовжте речення таким чином, щоб утворилося складне. Чим відрізняються прості й складні речення?

1. Люблю гортати старі книжки, 2. Люблю читати казки, тому що 3. Читаймо книжки, щоб 4. Читання — найкращий спосіб порозумнішати, 5. Користь від кожної прочитаної книжки полягає в тому, що 6. Читання розвиває здатність співчувати, стимулює нашу фантазію, тому

- I** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Як класифікує читачів письменник Мирослав Дочинець? Яким є ставлення письменника до слова і до читачів? До якого типу ви віднесли б себе як читача / читачку?

«Не шкода тобі тратити сили і час на дописи у фейсбуці? — запитує мене один дуже поважний чоловік. — Навіщо сипати бісер казна перед ким?»

«Тому, що це — бісер українського слова», — відповідаю я.

І взагалі, немає читачів поганих і хороших. Якщо вони читачі, то всі дуже різні. Давні хасиди, приміром, так їх класифікували: читач-губка, читач-лійка, читач-цідилко, читач-сито. Губка вбирає в себе все підряд. У лійку з одного боку все прочитане вливається, а з другого — витікає. Цідилко пропускає крізь себе чисту рідину, а затримує осад. Сито ж відсіює половику, залишаючи найкраще зерно.

Добре, коли є що вбирати, вливати, цідити, просіювати... (М. Дочинець).

- II** Прочитайте речення з прямою мовою. Поясніть розділові знаки. Переробіть речення з прямою мовою, записавши їх як діалог. Що зміниться в оформленні тексту?

Назвіть емоції, що переважали на уроці. Як ви оціните свою роботу? Що вас сьогодні здивувало? Чи змінилося ваше ставлення до книжки? Про які досягнення ви можете звітувати?

- I** Напишіть есе на одну з тем:

- «Книжка в моєму житті»
- «Мої читацькі смаки»

- II** Прочитайте й запишіть текст, у якому письменник переконує читачів та читачок, наскільки важлива література. Позначте цифрами: 1 — просте речення; 2 — складне речення; 3 — речення з однорідними членами. А які можливості, на вашу думку, ще має література? Підготуйте усно відповідь.

Література вам може показати інший світ. Вона може взяти вас туди, де ви ніколи не були. Одного разу відвідавши інші світи, ви ніколи не зможете бути цілком задоволені світом, у якому вирости. Незадоволення — це гарна річ. Невдоволені люди можуть змінювати й поліпшувати свої світи, робити їх кращими, робити їх іншими (Н. Гейман).

РОЗДІЛ V. ІНФОРМАЦІЯ

§50 Повторення вивченого в 1–4 класах. ІНФОРМАЦІЯ

Виклики сьогодення

Ми самі повинні стати тими змінами, які хочемо побачити
у світі (М. Ганді).

Щодня підкидай у душу, як у шлунок, слово або вислів (Г. Сковорода).

Слово дня: блукати, користуватися.

Пригадуємо:

- 1 Як ви розумієте суть слова *інформація*?
- 2 За допомогою яких органів людина здобуває інформацію про світ?
- 3 Що вам відомо з попередніх класів про інформацію?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому для людини так важливо бути поінформованою?
- 2 Яку інформацію ви найчастіше шукаєте?
- 3 Як не заблукати в пошуку інформації?
- 4 Якби вам довелося намалювати слово *інформація*, як би ви це зробили?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 351 Уважно розгляньте зміст таблиці. Ця інформація відома чи нова для вас? Наведіть приклади кожної форми подання інформації.

Форми подання	Сприйняття	Інформація
Текстова	Візуальне	Текст, цифрові дані, графіки, діаграми, піктограми, дорожні знаки, малюнки, світлини
Числова		
Графічна		
Жести, міміка		
Звукова	Слухове	Мовлення, музика, сигнали
Тактильна	За допомогою дотику	Яка на дотик кора дерева, чай у чашці

Форми подання	Сприйняття	Інформація
Нюхова	Органами нюху	Аромат осіннього саду, конвалії, дощу
Смакова	Органами смаку	Лимон, полуниця
Мультимедійна	Комбіноване	Відеофільм

352 Поділіться досвідом, як ви шукаєте необхідну інформацію. Які кроки для цього робите? Наприклад, якщо перед поїздкою до столиці (чи іншого міста) вам потрібно дізнатися, яка там буде погода, яким видом транспорту дістатися до пункту призначення тощо.

Інформація — це надані кимось чи здобуті самостійно відомості про осіб, предмети, факти, події, явища та процеси тощо.

Інформації притаманні такі характеристики: цінність, достовірність, повнота, актуальність, доступність, об'єктивність.

353 Прочитайте уривок тексту. Про що в ньому йдеться? Охарактеризуйте інформацію за критеріями доступності й повноти. Чи актуальна ця проблема для нашого суспільства? Що про неї думаєте ви?

Нині ліси вкривають 30 % території суші, але щорічно ця площа скорочується. Дерева є природними поглиначами вуглекислого газу, утворюють свіжий кисень, а також допомагають регулювати температуру та кількість опадів (З інтернету).

354 **I** Розгляньте інформацію. Визначте форму подання її. Подайте цю інформацію графічно. Яка форма полегшує сприйняття?

Лісові пожежі в Україні

II Чи важлива ця інформація? Висловіть припущення щодо зменшення лісових пожеж в Україні. У разі потреби використайте один із початків.

- Лісових пожеж в Україні було б значно менше, якби ...
- Кількість лісових пожеж в Україні скоротиться, якщо ...

? 355 I Прочитайте текст. Яку проблему порушує автор? Чи можна вважати цю інформацію цінною для вас, актуальною і доступною? Обґрунтуйте відповідь. У якому реченні висловлено основну думку? Наскільки вона обґрунтована? Назвіть аргументи, які автор використовує, щоб переконати читачів дбати про океани. Випишіть ключові слова.

Хоч де б ми жили, океани життєво необхідні для нас.

Вони регулюють погоду, очищають повітря, дають майже половину кисню, яким дихає все живе. Океани поглинають вуглекислий газ, який є одним із чинників глобального потепління.

Океани дають нам їжу. Близько 90 млн тонн риби виловлюють у них щороку.

Океани — це середовище проживання китів, дельфінів, черепах, видр, морських котиків, риби, акул, скатів, планктону, лобстерів, крабів, медуз, водоростей, трав — сотень видів живих організмів.

Океани — це велетенські розважальні й оздоровчі майданчики. Ми маємо дбати про них.

У 2018 році в Індонезії знайшли мертвого кита. У його шлунку було понад 1000 шматочків пластику, зокрема: 115 пластикових стаканчиків, 4 пластикові пляшки, 25 пластикових пакетів, 2 капці, 1 нейлоновий мішок (*М. Дорі*).

II Яку форму подання інформації тут застосовано? Поміркуйте й запишіть кілька речень, у яких висловіть пропозиції щодо збереження океанів. Перетворіть текстову інформацію в малюнкову чи графічну.

👍 Чим збагатив мене цей урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями і вміннями збагатився / збагатилася?

🏠 356 I Чи доводилося вам бути в музеї? Пригадайте улюблений музей і розкажіть, як у ньому подано інформацію.

II Опишіть інформацію, розміщену в межах вашої школи. Які форми подання переважають і чому?

- III Пригадайте, які дорожні знаки ви знаєте. Розкажіть про форми подання інформації для водіїв і пішоходів.
- IV Прочитайте цитату. Поділіться, які три запахи наймиліші / найсмачніші для вас. Із чим вони асоціюються, про що вам нагадують, яку інформацію містять?

Три найсмачніші запахи? Для мене це запах гарячої кави, свіжої випічки і сторінок нової книги (Н. Ясмінська).

§51 ВИДИ ІНФОРМАЦІЇ. ТЕКСТОВА ІНФОРМАЦІЯ

Цінність інформації

Людина, наче губка: усотує інформацію, рухи, різновиди тембрів голосу...
І щоденно людина уявно розбухає від цього. Її вуха, наче дві лійки,
у які вливають до мозку те, що їй стосується й зовсім не стосується,
що їй цікаво й ніяк не цікаво... (С. Черній).

Слово дня: дріб'язковий, достем'яний.

Пригадуємо:

- 1 Які є форми подання інформації?
- 2 Яка з них найбільш комфортна? Чому?
- 3 Назвіть основні характеристики інформації.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку інформацію називають текстовою?
- 2 У чому переваги текстової інформації?
- 3 За якої умови текстову інформацію можна вважати цінною?
- 4 Де переважає текстова інформація?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 357 Прочитайте епіграф. Як ви розумієте його зміст? Чи згодні з думкою письменника? Чи вмієте зосереджувати увагу на важливій інформації? Як убезпечити себе від перенасичення дріб'язковою інформацією?

358 Прочитайте «слова дня». Яким чином вони пов'язані з темою уроку? Доберіть слова, з якими ці прикметники можуть поєднуватися, а також антоніми до них.

359 I Сформулюйте й запишіть запитання, на які є відповідь у поданій схемі.

Інформацію, подану у формі письмового тексту, називають **текстовою**.

Цінною є грамотно оформлена достовірна інформація, яка приносить користь людині в досягненні певної мети.

Переваги текстової інформації полягають у тому, що її зручно створювати, обробляти і зберігати в комп'ютері.

Текстову інформацію містять друковані твори, офіційні документи.

II Побудуйте діалог, у якому використайте складені вами запитання і відповіді.

360 I Вивчіть подану інформацію. Визначте форму подання. Чи актуальна вона? Чому? Перетворіть цю інформацію на текст. Коли, на вашу думку, доцільніше використовувати кожен з форм подання інформації?

ЗДАЙ 1 БАТАРЕЙКУ — ВРЯТУЙ:

ШЛЯХИ

ЗДАЙ — ЗБЕРЕЖИ — РОЗКАЖИ

II Чи збігається інформація з вашими цінностями? Розкажіть про власний досвід утилізування екологічно небезпечних відходів. Чому про це треба розповідати іншим?

361 I Оберіть одну з попередніх тем, яку ви вивчали з української мови. Подайте інформацію різними способами. Висловіть пораду авторкам підручника, як краще подавати новий матеріал для вас.

II Побудуйте діалог, у якому один зі співрозмовників / одна зі співрозмовниць просить надати інформацію, а другий / друга — надає (інформує).

§52 ГРАФІЧНА ТА ЧИСЛОВА ІНФОРМАЦІЯ

Вирушай у мандри

Ми живемо у світі слів, значення і походження яких часто не знаємо, бо просто не цікавимося, не замислюємося над цим. Розраховуємося словами, наче монетами, не цікавлячись, що на них зображено (М. Титаренко).

Слово дня: вряді-годді.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Де переважає графічна і числова інформація?
- 2 Яку інформацію першою сприймає дитина?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 362 **1** Розгляньте подану схему. Про що в ній ідеться? За змістом схеми підготуйте діалог «Графічна інформація довкола нас». Розкажіть про зображення, які щодня вас про щось інформують. Доберіть приклади на підтвердження названих функцій графічних зображень.

Зразок. *Графічна інформація оточує нас змалечку. Спочатку це іграшки, що імітують тварин, птахів, машини тощо. Потім нам показують малюнки із зображенням предметів, рослин тощо.*

Оточує нас змалечку.

Допомагає пізнавати світ.

Розширює межі нашого довкілля.

Інформує про все.

Впливає на емоції й почуття.

Розкажіть, про що інформують нас:

- дорожні знаки;
- логотип;
- малюнки в абетці;
- світлини в енциклопедії;
- зображення хмари з краплинками;
- смайлики;
- гірлянди на вулицях.

II Знайдіть спільно відповідь на запитання, яку інформацію першою сприймає дитина.

? 363 Обговоріть запропоновані ситуації, укажіть, яка інформація в них буде доцільніша — текстова чи графічна.

● Мандруючи Закарпаттям, ви вирішуєте спробувати місцевих страв. Офіціантка пропонує бограч, банош і токан, а ви чуєте вперше ці назви.

● Ви зібралися йти по гриби, однак не маєте досвіду збирання, ніколи не бачили місцевих грибів. Звертаєтеся по інструктаж до досвідченого грибника.

● Ви дізналися, що в Карпатах росте червона рута, оспівана у відомій пісні, й хотіли б знайти її. Усе, що вам про неї відомо, — це червоний колір квітки. Яка інформація місцевих жителів вас задовольнить?

? 364 I Прочитайте текст. Назвіть три ключових слова. Яку проблему порушує письменниця?

Мої студенти замість слів уживають смайли — у соцмережах, у листуванні й навіть у художніх текстах. «Смайлами — значно простіше», — кажуть вони мені... Тому мова смайликів така популярна: клікнув на круглянець із відповідною гримасою — і маєш. Лайкнув — і ніби висловився (*М. Титаренко*).

II Висловіть своє ставлення до смайликів. Коли вони доречні? Чи доцільно під час спілкування в соцмережах словесні коментарі замінювати смайлами?

Числова інформація про кожного з вас з'являється в перші хвилини вашого життя, коли лікарі повідомляють рідним: «Хлопчик / дівчинка, 3 кг 200 г, 52 см — і час народження». Суспільство розвивається, життя стрімко змінюється — і вже важко уявити його без коду на вхідних дверях у під'їзд, пін-коду банківської картки тощо. Усе це — числова інформація.

? 365 Розгляньте схему. Доберіть до неї назву. Запишіть усі запитання, на які схема дає відповідь. Кожен пункт проілюструйте прикладами.

366 Прочитайте текст. Що пропонують авторки? Який спосіб подання інформації, на їхню думку, ефективніший для розв'язання задач? Чому?

До всіх задач малюйте на чернетці схему, смішну та кольорову. На ній обов'язково позначте всі відомі, указані в завданні.

Якщо в задачі йдеться про дроби, намалюйте прямокутник або коло, поділене на стільки частин, скільки показує знаменник дробу. А потім напишіть на всіх частинах значення дробів.

Якщо вам трапилася задача на рух, обов'язково намалюйте рисунок: позначте на ньому відстань і стрілками зобразіть рух об'єктів.

Якщо для розв'язання задачі потрібно скласти рівняння, намалюйте терези. Права та ліва шальки терезів — це ліва і права частини рівняння (*Г. Годована, Н. Годована*).

Цінним на уроці для мене було Своїм досягненням я вважаю На уроці переважали такі емоції: Сьогодні я збагатився / збагатилася

367 **I** Запишіть перелік графічної (або числової) інформації, яку ви одержали протягом дня. Усно розкажіть про це, розшифруючи її.

II Чи добре ви знаєте дорожні знаки? Якщо так, поміркуйте, які знаки ще варто додати. Запропонуйте свій варіант і презентуйте його у класі.

III Оберіть будь-які три міста України. Дізнайтеся, які в них герби. Розшифруйте значення їх (письмово).

IV Запишіть якомога повніший перелік числової інформації про себе. Чому не можна надавати таку інформацію стороннім?

§53 ЗВУКОВА ТА МУЛЬТИМЕДІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

Магія звуків

*Музика надихає весь світ, сприяє польоту уяви.
Музика оживляє і звеселяє все, що існує. Її можна назвати втіленням
усього прекрасного й піднесеного (Платон).*

Слово дня: захоплення, натхнення.

- ?** **368** Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви його розумієте. Висловіть припущення про те, що було б, якби у світі зникла музика. Які дієслова передають стан вашої душі, коли звучить улюблена музика? Що означає для вас слово «захоплення»? Складіть із ним речення.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Яку інформацію називають звуковою?
- 2 Про що і як інформують нас звуки природи?
- 3 Де звукова інформація необхідна?
- 4 У чому особливості мультимедійної інформації?

- ?** Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

І Звукова інформація — та, в основі якої є звукові коливання. Людина народжується і зростає у світі звуків. Якусь частину цієї інформації створила природа (наприклад, звуки грому означають наближення грози), а решту — людина (дзвінок у школі інформує про початок чи закінчення уроку). Немовлята розпізнають маму за її голосом. Ми, не бачачи пташки, розпізнаємо горобця за цвіріньканням, горлицю — за воркотанням, сороку — за скрекотанням, гусей — за гел'готанням, крижня — за кряканням тощо.

- ?** **369** **I** Послухайте один із музичних творів:

- Ф. Шопен, Вальс № 10
- Ф. Шопен, Весняний вальс
- П. Чайковський, Хвороба ляльки

II Які картини постали у вашій уяві? Яку інформацію ви сприйняли від автора? Розкажіть про емоції, викликані музикою.

370 Прочитайте текст. Яку думку висловлює автор? Які докази підтверджують її? Чи перевіряли ви на собі магію звуків природи? Чи справді звукотерапія важлива? Що вам іще відомо про це? Які звуки позитивно впливають на вас?

Можливо, ви чули про таке поняття, як *звукотерапія*, і про те, яким неймовірним чином звуки можуть впливати на людину? За їх допомогою можна впливати на настрій, розумову діяльність і навіть зцілювати хвороби.

Окреме місце у звукотерапії належать звукам природи. Слухаючи шум дощу, дзюрчання струмка, спів птахів або муркотіння кошеняти, людина відволікається від обтяжливих думок, відчуває умиротворення і заряджається позитивною енергією. Під ці звуки дуже добре засинати, але і короткі прослуховування протягом дня справлять прекрасний терапевтичний ефект (*Із сайту «Екологія. Право. Людина»*).

ЩО ТАКЕ МУЛЬТИМЕДІЙНА ІНФОРМАЦІЯ?

371 Мультимедіа — це подання інформації за допомогою комбінування різних форм представлення інформації, наприклад аудіо, тексту, зображень, анімації, інтерактивності та відео.

371 Словами й фарбами можна намалювати будь-яку картину, а що можна «намалювати» музикою?

371 Чим цей урок збагатив мене? Яка інформація на уроці була для мене новою і корисною?

372

- I Напишіть есе «Розмаїття звуків природи».
- II Виберіть один із параграфів, уміщену в ньому інформацію подайте за допомогою медіа. Вибір обґрунтуйте.

§ 54 ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Пошукові програми

За такої кількості новин — як вчасно зрозуміти, чи тебе часом не обманюють? А коли сумніваєшся — як перевірити?
(За М. Кафтан).

Слово дня: фейк, побрехеньки.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є джерела інформації?
- 2 Чи є серед них надійні? Як це перевірити?
- 3 Що таке фейки і хто їх вигадує?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

У наш час немає потреби запам'ятовувати всю інформацію, адже знайти її можна швидко й легко. Сьогодні інформація оновлюється щохвилини, щосекунди і нагромаджується з блискавичною швидкістю, тому дуже важливо вміти розібратися в цьому потоці, розпізнавати надійні джерела й правдиву, достовірну інформацію.

Якщо в замітці, статті чи у відеосюжеті вжито фрази «як повідомляють ЗМІ», «у соцмережах активно обговорюють», «як стало відомо», «щойно ми дізналися», — джерела інформації сумнівні.

Надійні джерела інформації — це офіційні документи, наукові статті, монографії, авторські дописи, що містять докази, аргументи тощо.

Фейками називають новини, події чи журналістські матеріали, які спеціально створили для того, щоб дезінформувати.

373 Прочитайте подану інформацію. Підтвердіть правдивість її або спростуйте.

1. Європейська асоціація метрополітенів опублікувала рейтинг найкращих метро європейських міст за різними номінаціями. У номінації «Обслуговування» перемогла львівська підземка.

2. Експерт назвав місце під Києвом, де найчастіше з'являються НЛО.

3. Компанія LEGO® анонсувала надходження у продаж конструктора, який є точною копією будинку сім'ї Маккалістерів із культового фільму «Сам удома». Дизайн конструктора розробив український шанувальник фільму — 28-річний Олексій Сторожук з Вінниці, який наразі мешкає у США (*А. Стець*).

374 Прочитайте інформацію. Визначте її цінність, достовірність та актуальність.

1. На вихідних, 31 жовтня, в Україні переведуть годинники на літній час.

2. Учень Львівського фізико-математичного ліцею Юрій Сагайдак здобув золоту медаль на міжнародному конкурсі наукових винаходів. Конкурс відбувався 12–17 жовтня у столиці Хорватії місті Загреб (*О. Гринько*).

375 Прочитайте інформацію. Доведіть актуальність і достовірність її.

В Україні запрацював Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Він боротиметься з фейками в українському інформаційному середовищі.

 Урок збагатив мене цінним досвідом ... , важливими вміннями Своїми досягненнями вважаю

 376 I Прочитайте інформацію. Визначте, чи правдива вона.

1. Всесвітнім гімном Геловіну-2021 стала українська пісня «Ходить гарбуз по городу».

2. Наймасштабніший збій у мережі «Фейсбук» стався через те, що її засновник Марк Цукерберг заснув на клавіатурі.

3. Два українські фільми — «Земля блакитна, ніби апельсин» Ірини Цілик та «Мати апостолів» Зази Буадзе — отримали нагороди на двох іспанських кінофестивалях (*З інтернету*).

II Підготуйте для учнів / учениць початкових класів вашої школи цікаву розповідь про джерела інформації.

РОЗДІЛ VI. ТЕКСТ

§55 Повторення вивченого в 1–4 класах. ТЕКСТ

Самооцінка важлива

Ти маєш вірити в себе, навіть коли більше ніхто не вірить (С. Вільямс).

Слово дня: заздалегідь, ненастанно, самооцінка.

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Назвіть основні ознаки тексту.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чи кожен групу речень можна вважати текстом?
- 2 Як правильно дібрати заголовок до тексту?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Кожна людина ще з дитинства, навіть не підозрюючи того, живе у світі текстів. І ви слово *текст* чули задовго до того, як дізналися, що воно означає.

377 Прочитайте записане в лівій і правій колонках. У якій із них розміщено текст? Як ви розпізнали?

Самооцінка та впевненість у собі — різні речі. Впевненість у собі — це позитивне оцінювання наших рис, можливостей. Самооцінка — це психологічне й емоційне самовідчуття. Мати високу самооцінку — означає цінувати себе та знати, що ти заслуговуєш у житті найкращого (Д. Браун, Н. Кей).

Самооцінку можна підвищувати різними способами. На схилах гори ще лежав сніг. З Русланом завжди було цікаво. Канікули от-от розпочнуться! Дівчинка все ще не могла придумати гарне ім'я для третього кошеняти.

378 Розгляньте схему. Що вам відомо про ознаки тексту? Підготуйте розповідь про те, як ви розумієте кожную ознаку.

1. наявність основної думки

2. тематичний зв'язок між реченнями

3. інформативність

4. завершеність

379 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Хтось може здаватися дуже впевненим у собі, та водночас мати низьку самооцінку, бо думає про себе погано. Якщо це схоже на тебе, не хвилюйся. Ти можеш підвищити власну самооцінку, але над цим потрібно попрацювати.

Скажи собі вголос: «Я гідний / гідна! Я важливий / важлива! Я заслуговую найкращого!»

Беди активний спосіб життя, регулярно виконуй фізичні вправи. Добре харчуйся, достатньо відпочивай і спи — це важливо для твого здоров'я, а ти заслуговуєш на добре здоров'я.

Стася до себе добре. Щодня роби щось, що приносить тобі задоволення. Думай про себе позитивно. Усвідом, що ти маєш значення. Ти робиш світ кращим своєю присутністю в ньому.

Створи коло спілкування. Поміркуй, з якими людьми ти почувашся комфортно, і якомога частіше спілкуйся з ними. Тримайся подалі від людей, що викликають у тебе тривогу, з якими тобі незатишно.

Залишайся вірним / вірною своїм цінностям. Не зраджуй себе і те, у що віриш (За Д. Браун, Н. Кей).

Запитання	Завдання
1. Про що йдеться в тексті? 2. Для кого цей текст корисний? 3. Що в ньому вам відоме, а що — нове? 4. З якими порадами автори звертаються до читачів? 5. А як до себе ставитеся ви? 6. Яких порад ви дотримуетеся, а яких — ні? 7. Що, на вашу думку, означає «залишатися вірним своїм цінностям»?	1. Назвіть наявні ознаки тексту, обґрунтуйте відповідь. 2. Напишіть анотацію до тексту (2–3 речення). 3. Доберіть заголовок. 4. Сформулюйте тему й основну думку. 5. Випишіть слова, до яких можна дібрати антоніми й синоніми. Усно доберіть. 6. Зробіть висновки з прочитаного

380

- I Прочитайте речення. Чи можна в такій послідовності вважати їх текстом? Чому? Зберіть до купи «розсипаний» текст. Прочитайте його вголос. На які ознаки ви орієнтувалися, об'єднуючи речення в текст?

— Серед моїх друзів багато людей з інвалідністю. І це їм не заважає рухатися. Вони долають гірські вершини, займаються спортом, навіть танцюють — на візках!

— А в тебе? — сльїнула поглядом жінка.

— У вас цікаве життя...

— Їм пощастило, — похмуро мовила Ярина.

— Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь — ні. Треба й самій докласти зусиль. Ти ж маєш мету, правда?

— Чому?

— Ну... Я ж не можу ходити.

— У мене? — невпевнено перепитала дівчина. — Таке собі...

(За О. Радущинською)

- II Чи можна вважати Ярину впевненою в собі? Чому? Яка в неї самооцінка? Наскільки важливо підвищувати самооцінку? Що ви порадите дівчинці?

- I Прочитайте речення. Чи можна вважати їх текстом? Відповідь обґрунтуйте. Якої інформації вам бракує? Додайте її.

Спочатку вона переймалася тим, що про неї думають і як її сприймають інші. Вона часто нишком плакала, а трохи згодом навчилася не звертати на це уваги, хоч не раз доводилося проганяти смуток і прикрощі за допомогою скрипки і музики (О. Сайко).

- II Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Запитання і завдання:

- 1 Наскільки важливо для людини, що про неї думають інші?
- 2 Чи можна вважати, що в дівчинки висока самооцінка? Чому?
- 3 Як вона тамувала біль і смуток?
- 4 Чи доводилося вам потрапляти в таку ситуацію?
- 5 Підготуйте поради для дівчинки. Використайте рубрику «Слово дня».

На уроці я зрозумів / зрозуміла Для мене сьогодні було важливо Цікаво й корисно для мене було виконати (дізнатися, усвідомити ...), що Моїм досягненням можна вважати

- 382 I Доберіть цікавий текст і запишіть його. Усно визначте тему та основну думку. Підготуйте анотацію, яка зацікавила б ваших однокласників та однокласниць.
- II Підготуйте презентацію теми «Текст», розмістивши все, що ви сьогодні пригадали.
- III Підготуйте колаж «Текст у моєму житті».

§56 ТЕМА, ПІДТЕМА (МІКРОТЕМА) ТЕКСТУ

Інновації XXI століття

Дій! Інакше сьогодні знову нічого не зміниться (С.-Є. Лец).
 Невдача — це наш засіб досягти успіху. Якщо тебе не спіткала невдача, то ти недостатньо інноваційна людина (І. Маск).

Слово дня: винахід, технологія, мікротема, робототехніка.

383

Прочитайте вголос. Доведіть, що перед вами текст. Про що в ньому йдеться? Чи можна вважати, що всі речення поєднані однією темою? Чому в тексті кілька абзаців? Визначте основну думку тексту. Запропонуйте заголовок до нього. Про що йдеться в кожному з абзаців?

Світ у XXI столітті дуже динамічний та непередбачуваний. Спробуємо розібратися, які з винаходів, зроблених після 2000 року, є найбільш перспективними.

3D-друк активно використовують у механіці й техніці, медицині й робототехніці, авіабудуванні й машинобудуванні, екології й будівництві, космічних технологіях тощо. Порівняно з тривалим процесом традиційного виготовлення зразкової моделі, надрукована модель значно заощаджує час та ресурси.

Нові функції сьогодні виконує квадрокоптер — зонд, роботизована відеокамера, транспортний засіб. У майбутньому дрони можуть виконувати кур'єрські доставки в межах міст. Також дрони можуть служити «очима» патрульних служб чи осередків захисту довкілля. Ще один напрям діяльності, який може розгорнутися в майбутньому, — наземні та підводні дрони (*З інтернету*).

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чим відрізняються тема й підтема?
- 2 Що спільного між словами: *мікроорганізм, мікрорайон, мікротема*?
- 3 Чому підтему називають мікротемою?
- 4 Що таке основна думка тексту?
- 5 Що означає «зрозуміти текст»?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

Тема тексту — це його зміст, те, про що (або про кого) в ньому йдеться. Кожен текст можна поділити на менші змістові частини, що становлять окремі абзаци. У них автор/авторка розкриває окремі деталі загальної теми, які називають *підтемами*.

Зрозуміти текст — означає зрозуміти його *основну думку*, те головне, що хоче сказати автор/авторка. З темою та основною думкою тісно пов'язаний заголовок. Тема може бути відображена в заголовку або в одному з речень тексту.

384

Визначте сновну думку тексту. Які, на вашу думку, сучасні винаходи здатні змінити світ?

Усе, що людина може уявити, вона здатна створити. На кожному з етапів розвитку людства були особистості, які мріяли, творили, досліджували. Завдяки їм ми отримали колесо, папір, алфавіт та й, зрештою, все, чим користуємося (А. Шкула).

385

Запишіть текст, уставляючи потрібні букви й поділяючи його на абзаци. Розкажіть, чим ви керувалися під час виокремлення абзців. Скільки підтем (мікротем) можна виділити в цьому тексті?

Сучасні технології швидко (і, й)дуть (у, в)перед, роблячи кадри фантастичних фільмів справою найближчого майбутнього. Рукавичка, здатна переводити мову жестів на звуки, здобула першість на конкурсі Microsoft Imagine Cup ще (у, в) 2012 році. У 2015 році українські (у, в)чені-волонтери створили унікальний кровоспинний засіб «Кровоспас», який конче необхідний військовим (З інтернету).

Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати?

386

- I Створіть колаж «Винаходи українців».
- II Складіть дві-три словникові статті до тлумачного словника «Сучасні винаходи».
- III Напишіть есе «Винаходи, що змінюють світ».

§57 КЛЮЧОВІ СЛОВА

Бережімо ліс і кожне дерево

І так душі відрадно, аж до сліз, коли мене в таку погоду днину
за плечі обіймає ніжно ліс, до серця горне, мов малу дитину!.. (Л. Злобіна).

Слово дня: чудернацький.

387

- I Прочитайте текст. Які слова, на вашу думку, є найголовнішими в тексті? Як визначити їх?

Уранці зробила нотатку про море: воно було спокійним, у тумані, колір води важко визначити — дещо між синім

і сірим. Сьогодні воно схоже на жінку-художницю, яка завмерла перед акварельним аркушем — вона ось-ось зробить сімнадцятий начерк, сподіваючись, що бажаний образ не вислизне...

До речі, знаєш, яка мелодія мені вчора почулася в шумі хвиль? Північний вітер, знущаючись, ганяв їх, але ближче до берега хвилі стримували міць, немов не хотіли налякати мешканців міста... Мелодія Елтона Джона... (Е. Сафарлі).

- II Зробіть нотатку про вранішнє сонце, про травневу грозу чи серпневе небо. З якою мелодією асоціюється у вашій уяві набридливий осінній дощ? А легенький літній вітерець?

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Що таке основна думка тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які слова називаємо ключовими?
- 2 У яких життєвих ситуаціях ми користуємося ключовими словами?
- 3 Що треба зробити, щоб швидко знайти інформацію в пошукових системах?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Ключові слова — це окремі слова чи словосполучення, що визначають тему і зміст тексту.

388 Запишіть слова і словосполучення, що допоможуть знайти в інтернеті відомості про текст.

389 Сформулюйте визначення понять, скориставшись ключовими словами. Запишіть визначення.

- Передача інформації, засоби зв'язку, будь-яка форма.
- Розділ мовознавства, звуковий склад, мова.
- Сукупність поглядів, людина, світ, сенс життя.

? **390** Спрогнозуйте, про що йдеться в тексті, за ключовими словами. Поділіться своїми думками з однокласниками / однокласницями (усно).

Вирубка лісів, вплив на довкілля, паводок, наслідки, екологія.

391 Прочитайте текст. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення. Визначте основну думку тексту. Випишіть ключові слова. Розкажіть про свою улюблену пору року (усно).

Довго я не любив осені. У нас із нею були вельми неприємні стосунки. Надто вже набридливою бачилася вона мені, надто вже тиснула — приходиться у самісінький розпал веселоців, коли здається, що літо ніколи не скінчиться...

Тоді я відчайдушно любив літо, жодна інша пора не здавалася такою доброю і близькою. Тоді я інакше дивився на життя...

Тепер, коли я люблю всі пори року, мене більше не лякає перший жовтий листочок на склі моєї автівки. Так, літо — найочікуваніший сезон, і він завжди прослизає теплим золотавим піском крізь пальці. Проте неодмінно повернеться, і сонячне проміння здолає хмари. А щодо настроїв, то я навчився їх усі приймати (*Е. Сафарлі*).

392 Прочитайте текст, уставляючи на місці пропусків потрібні назви птахів. Запропонуйте заголовок до тексту. Скільки підтем (мікротем) у тексті? Випишіть ключові слова. Яка назва пташки є омонімом? Складіть із цим словом словосполучення, запишіть їх. Розкажіть, які картини постають у вашій уяві під час читання чи слухання тексту.

Ще ховаються по байраках сірі брили злежаного снігу, вночі морозець притрушує білою пудрою зелене листя осоки на болоті, а вже красується золотими сережками ліщина і на пригрітих сонцем галявинах випинаються молодими соковитими стрілами трави.

У таку пору я поспішаю до лісу. Поспішаю в гості до самої весни.

Ніколи ліс не пахне так солодко і терпко, як у цю вранішню годину. Сльозяться крихітні струмки, шукають дорогу до річечки. Ліс живе передчуттям зеленої повені листя і трав. Він посвітлів, виграє новими кольорами, звуками.

Чуєте: з вільшника долинає голосна пісня: «при-йди-кум, чай-пить, чай-пить». Чи відомо вам, хто ж це запрошує випити чаю? Та це ж ... ! Він зовсім недавно повернувся з далекої Африки і тепер прагне повідомити про це ніжними трелями. ... підтримують і ... , і Вони також радіють, повернувшись до рідного лісу.

А хто це й досі не йме віри, що настала весна? Хто це сидить на сосновій гілці і все перепитує: «Чи це так? Чи це так?» ... ! А хто їй відповідає: «Так, так, так»? ... !

«Угу, угу», — підтакує Здається, пернате населення лісу шаленіє від п'яного повітря, світла, тепла (З книжки «Дванадцять місяців»).

Довідка: дрізд, зяблик, шпак, синиця, вівсянка, дятел, горлиця.

 Чи на всі запитання, поставлені на початку уроку, ви знайшли відповіді? Яка інформація здивувала вас найбільше? Назвіть ключові слова уроку.

- **393**
- I** Опрацюйте параграф із підручника з етики, выпишіть із нього ключові слова.
 - II** Складіть пам'ятку «Правила користування Google» (3–4 поради).
 - III** Напишіть есе «Ключі тексту» (про ключові слова).

§58 ПЕРВИННІ І ВТОРИННІ ТЕКСТИ

Ощадливе поводження з грошима

Витрачання чужих грошей викликає звикання. Немає легшого заняття, ніж витратити чужі гроші. Але потім вони закінчуються, і ви мусите йти та просити ще (Дж. Фрайд, Д. Хенссон Хайнемаєр).

Кожен текст є новою тканиною, хоч і зітканою зі старих текстів, старих цитат (Р. Барт).

Слово дня: гробші, заощадження, фінанси.

- 394** **I** Прочитайте текст. Визначте його основну думку й підтеми (мікротеми). Закрийте підручник і перекажіть текст письмово.

Гроші вважають одним із найдавніших і найзагадковіших винаходів людства за всю історію його розвитку. Гроші пройшли складний шлях від край простих форм до їхніх сучасних видів.

У Київській Русі ще за часів Володимира Великого почали карбувати золоті та срібні монети. На таких монетах обов'язково зображували князя, а з іншого боку — княжий

герб, тризуб. Ці гроші згодом стали називати гривнями. Тож наші сучасні гривні мають довгу й цікаву історію! (З інтернету).

- II Порівняйте тексти — уміщений у підручнику і записаний вами. Назвіть їхні спільні ознаки. Чим різняться тексти?

Пригадуємо:

- 1 Що таке текст?
- 2 Що таке тема тексту?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке первинні і вторинні тексти?
- 2 Чим відрізняються первинні і вторинні тексти?
- 3 У яких життєвих ситуаціях створюють первинні тексти?

Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 395 Висловіть припущення: який із двох текстів (уміщений у підручнику чи записаний вами) можна назвати первинним, а який — вторинним? Відповідь обґрунтуйте. Зверте свої міркування з поданими нижче відомостями. Пригадайте життєві ситуації, у яких ми використовуємо вторинні тексти.

Вторинний текст — текст, створений на базі іншого, первинного тексту з певною метою. Створення вторинного тексту відбувається на основі перероблення (скорочення, розгортання, переказування тощо) первинного.

До вторинних текстів належать *переказ (докладний, стислий), конспект, тези* тощо.

Якість створення вторинного тексту залежить від того, наскільки уважно ви прочитали (прослухали) первинний.

- 396 I Ознайомтеся зі статистичними відомостями, що є результатом п'ятирічного дослідження щоденних звичок, які відрізняють багатих людей від бідних. Про що, на вашу думку, свідчить така статистика? Складіть текст «Звички багатих людей».

● 63 % багатих витрачають менше однієї години на день на використання інтернету в розважальних цілях порівняно з 26 % бідних.

- 63 % багатих і лише 5 % бідних слухають аудіокниги під час поїздки на роботу й назад.
- 67 % багатих людей дивляться телевизор одну годину на день або менше порівняно з 23 % бідних людей.
- 79 % багатих людей вважають, що вони несуть відповідальність за свій фінансовий стан порівняно з 18 % бідних людей (*З інтернету*).

II Розкажіть, звідки в дорослих беруться гроші. Пригадайте, де і коли ми використовуємо гроші. На вашу думку, чи потрібно заощаджувати гроші? Чому? Як саме? Розкажіть, що можна купити за гроші, а що ні.

 Яка інформація зацікавила вас найбільше? Які завдання виявилися легкими? Над чим треба ще попрацювати?

 397 I Випишіть із тлумачного словника значення слів із рубрики «Слово дня».

II Складіть текст на основі висловлення *«Занадто багато людей, які витрачають гроші, яких вони не заробили, на речі, які їм не потрібні, тільки для того, щоб вразити людей, які їм не подобаються»* (Вілл Роджерс).

III Складіть текст на основі висловлення *«Якщо ти купуєш те, що тобі не потрібне, то незабаром будеш продавати те, що тобі необхідне»* (Бенджамін Франклін).

§59 Розповідь. Побудова розповіді

Захопливі мрії

Якщо ви мрієте про щось — значить, ви можете це здійснити (В. Дісней).

Слово дня: мрія, візуалізація.

398 Прочитайте текст, визначте його основну думку. Про кого йдеться в тексті? Що треба зробити, щоб стати в чомусь найкращим? Пригадайте, що вам відомо про типи мовлення. Визначте, яке з наведених висловлень характеризує текст. Відповідь обґрунтуйте. Випишіть із тексту дієслова, визначте їхній час. З якою, на вашу думку, метою автори використали саме цей час дієслова?

То була величезна мрія.

Стати у своїй країні найкращим у чомусь — непросте завдання, та я була рішуче налаштована. Я наполегливо тре-

нувалася попри страшенну втому, попри бажання залишитися вдома, що часом мене охоплювали. Я йшла на тренування в холод і дощ. Я вставала рано-вранці, щоби тренування вписалося у шкільний розклад. За два роки я таки отримала спортивний костюм збірної Великої Британії й неймовірно пишалася своїм досягненням! (Д. Браун, Н. Кей).

Типи мовлення

<ul style="list-style-type: none"> ● Події розгортаються в часі (початок дії — розвиток — кінець); з'ясовано: <i>що сталося? що відбувається?</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● Запропоновано характеристику особи, предмета, явища: загальна характеристика — суттєві ознаки, деталі; з'ясовано: <i>який? яка? яке? які?</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ● Пояснено причини дій, ознак, доведено думку (теза — доказ — висновок, що впливає з доказів); з'ясовано: <i>чому?</i>
розповідь	опис	роздум

Пригадуємо:

- 1 Що таке типи мовлення?
- 2 Що таке тема розповіді?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета розповіді?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують розповіді?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Розповідь — повідомлення про певні події, що відбуваються в часі. Загальна структура розповіді така: початок (зав'язка), розвиток та кінець події (розв'язка). Розповідати можна від третьої особи (авторська розповідь) або ж від першої особи. У цьому випадку автора названо займенником я. У текстах-розповідях активно застосовують дієслова минулого часу (*побачив, приїшов, усміхнулася* тощо).

Для надання тексту емоційності використовують і дієслова теперішнього часу: *Заходжу, дивлюся, а там — ...* У текстах різні типи мовлення можуть поєднуватися, оскільки доводиться з'ясовувати: *що відбувається? яке воно? чому?*

Розповідь як тип мовлення застосовують у таких жанрах, як повідомлення, спогади, листи, оповідання, оголошення, інструкції тощо.

- 399** **I** Прочитайте. Про що йдеться в тексті? Визначте тип мовлення. Сформулюйте визначення візуалізації за змістом тексту.

«Це ж як мрії, — здивовано зауважила я. — Мама завжди каже, щоб я не мріяла наяву».

«Це називається візуалізацією. Усі люди, які щось здобули в житті, починали з мрій, раз у раз уявляючи, як то буде, коли вони врешті досягнуть мети. Звичайно, не можна обмежуватися лише мріями. Ймовірно, твоя мама саме це й мала на увазі» (В. Шефер).

- II** Прокоментуйте епіграф до уроку.

- ?** **400** Про що йдеться в тексті? Схарактеризуйте, які частини мови використано і з якою метою. Визначте тип мовлення. Чи є в тексті елементи інших типів мовлення? Знайдіть частини тексту-розповіді. Запропонуйте заголовки до кожної з частин. Перекажіть текст. Зіставте обидва тексти. Що між ними спільного? Розкажіть, що для вас є приводом для радості.

Ліза йшла похнюплена. До зарплати далеко їй не видно, а їй стільки всього хочеться: і нові туфельки, яскраво-червоні, і стильний клатч, і чашки для чаю. Але зарплату затримують, тут хоч би грошей на батон із маслом вистачило. Смутна Ліза зітхнула й підвела голову. Навпроти неї йшла дівчинка й тримала в руці цілісіньку в'язку кольорових кульок! На сіро-асфальтовому фоні міста вони так і вигравали веселковими барвами. Перехожі озиралися і мимоволі всміхалися. Не змогла встояти перед такими чарами й Ліза. Усміхнувшись, вона подумала, що навіть якщо в тебе немає нічого, кольорові повітряні кульки — уже привід для радості! (За Славою Світовою).

- !** Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

- !** **401** **I** Створіть колаж або схему «Розповідь як тип мовлення».
II Напишіть есе «Моя мрія».

- III Одного разу відомий американський письменник Ернест Гемінгвей уклав парі, що зможе написати найкоротшу зворушливу розповідь. І виграв суперечку, створивши такий текст:

«Продаються дитячі черевички. Неношені» («For sale: baby shoes, never worn»).

З того часу багато хто намагається повторити його експеримент і скласти цілу історію з п'яти-шести слів, здатну зачепити і здивувати (може бути на слово більше або менше). Спробуйте скласти подібну стислу розповідь.

§60 Розповідь про себе

Цілеспрямованість починається з цілі

Я хочу, щоб ваша мета була більшою за життя, яскравою, наче веселка, — щоб бути вартою справжнього вас (Б. Шер).

Слово дня: ціль, цілеспрямованість, рішення.

- **402** Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Чи переконала авторка вас у тому, що поставлення цілі не є марнуванням часу? Спробуйте і ви. Сформулюйте свою мету, накресліть сходи до її реалізації та заповніть їх, конкретизувавши кожен крок. Пам'ятайте: ключові слова цього процесу — «робити правильно», «знаю, чого хочу», «вірю в зміни». Запишіть ключові слова в зошити.

Я вважала поставлення цілі марнуванням часу, аж поки не навчилася робити це правильно. Я знала, чого хочу — виграти всі золоті медалі, які тільки можливо! Я не вірила, що щось зміниться, якщо я запишу свою мету. Та як же я помилялася! Поставлення цілі справді допомогло мені зосередитися, і я просувалася вперед набагато швидше (Д. Браун, Н. Кей).

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає мета розповіді?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують розповіді?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 На які види поділяють розповіді?
- 2 Що таке розповідь про себе? У яких життєвих ситуаціях ми використовуємо її?

- Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **403** Прочитайте текст. Сформулюйте два–три запитання для однокласників / однокласниць за змістом тексту.

Чи помічали ви, яке прохання більшість із нас ставить у глухий кут? «Розкажіть про себе».

Фахівці радять: розповідь має бути цікавою і не дуже довгою, від 3 до 5 хвилин. Основну інформацію про себе давайте стисло, чітко й зрозуміло.

Важливо, щоб вона була місткою, що представляє сильні сторони вас як особистості або вашого проекту, і досить короткою, оскільки градус уваги слухачів швидко піде на спад. Якщо ви не знаєте, з чого почати, як презентувати себе, для початку можна просто скласти список своїх переваг.

Будьте щирими, розповідаючи про себе. Голлівудська актриса Одрі Хепберн сказала: «Будьте самим собою — щиро, чесно і цілком. Ніхто не впорається із цим краще за вас». Це працює! Люди відчувають нещирість і, навпаки, відкриваються у відповідь на ваші справжні, щирі почуття (З *інтернету*).

- **404** Уявіть, що ви потрапили до чарівної крамниці, де можна придбати різні якості характеру. Які якості ви хотіли б придбати для себе? Розкажіть про це однокласникам / однокласницям.

- 405** Послухайте розповідь про себе відомого українського поета Василя Симоненка в електронному додатку до підручника. Що ви знаєте про цього митця? Що нового дізналися з відео?

- 406** Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Яку проблему порушено в ньому? Чому, на вашу думку, дівчинці важко знайти відповідь на запитання? Поділіться враженнями, якою ви уявляєте Софію Амундсен.

Відчинивши хвіртку до свого садка, Софія заглянула в поштову скриньку. Сьогодні там лежав тільки маленький лист, і він був адресований Софії.

Дівчина одразу розірвала конверт. Єдине, що Софія там побачила, це маленьку записку, у якій було занотовано: «Хто ти є?»

І більш нічого. Ані привітання, ані підпису, лише три слова, написані від руки, та великий знак питання.

Хто ти є?

Якби ж то вона знала. Звичайно, вона — Софія Амундсен, але хто це?

Вона зістрибнула на підлогу й пішла до ванної кімнати, не випускаючи дивного листа з рук, стала перед дзеркалом, пильно вдивляючись собі в очі.

— Я — Софія Амундсен, — сказала вона. Дівчинка в дзеркалі відповіла на те лише гримасою. Хоч би що не робила Софія, дівчинка робила те саме...

Софія притиснула вказівний палець до носа свого відображення і сказала:

— Ти — це я.

Та не почувши відповіді, подумки перефразувала речення і мовила:

— Я — це ти.

Чи не смішно, що вона не знає, хто вона така? (За Ю. Г'ордером).

407 Висловіть припущення, з якою метою створено цей текст. Для кого? Продовжте розповідь, скориставшись поданими початками речень.

«Підпишіться на мій канал, ставте лайки і дивіться наступне відео!» — вам доводилося чути ці слова? Де? Отож щоб ваше відео дивилися, потрібно вміти розповісти про себе. А розповідь зазвичай починається так:

- Привіт усім! Мене звати ...
- Найважливішим у житті для мене є ...
- Моя родзинка полягає в тому ...
- Моє життєве гасло — ...
- Я піклююся про ...
- Своє дозвілля присвячую ...

408 Чого ви навчилися під час уроку? Які завдання виявилися складними для вас? А які — легкими?

408 **1** Створіть колаж «Знайомтеся: це — я». Усе про ВАС. Ви можете малювати, вирізати картинки чи світлини і приклеювати невеликі предмети, які розкажуть класові, що робить вас ВАМИ.

Довідка: Хто я? Де я живу? Моя сім'я. Мій найкращий друг / подруга. Улюблена домашня тварина. Коли я виросту... Захоплення. Найгірша подія в моєму житті. Найсмійніша подія в моєму житті (За М. Мак-Доналд).

- II Уявіть, що ви презентуєте власний відеоканал. Складіть текст розповіді про себе і свій канал.
- III Напишіть есе «Цілеспрямованість починається з цілі».

§61 Опис. Побудова опису

Мандрівка — найкраще дозвілля

Подорожуючи світом, пізнаєш інших. Подорожуючи Батьківщиною, пізнаєш себе (з інтернету).

Слово дня: ковилá, типчáк, інтер'єр, інкрустація, орнамент, вітраж.

- 409** Розгляньте світлини і змоделюйте ситуацію: ви були з класом на екскурсії і хочете описати своїм рідним ті місця, що відвідали. Який тип мовлення для цього оберете? Чому?

- 410** Прочитайте текст. Які слова допомагають вам «побачити» степ? До яких частин мови вони належать? У яких ситуаціях доречно використовувати подібні тексти? Доведіть, що наведений текст є описом. Розкажіть про свої враження від степу.

Чудовий і дивний херсонський степ. На зеленому килимі мерехтять і переливаються сріблясті хвилі ковили, серед яких темніють острівці типчака. Наче коштовні камені, спалахують у цьому різнотрав'ї іриси, червоні й жовті тюльпани та безліч інших квітів.

Ідеш-пливеш безкраїм запашним морем, а над головою — синє небо і тремтливо-радісні дзвіночки жайворів (З книжки «Асканія-Нова»).

Пригадуємо:

- 1 Що таке типи мовлення?
- 2 Який тип мовлення називають описом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета опису?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують описи?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Опис — тип тексту, у якому характеризують ознаки предмета. Тексти-описи відповідають на запитання: *який? яка? яке? які?* В описах перераховують основні ознаки предмета чи явища: колір, розмір, форма тощо.

Види опису		
Опис предмета, тварини, людини	Опис місця	Опис стану (довкілля або людини)
Структура опису		
Вступ (зачин)	вказують, про що йтиметься в тексті	
Основна частина	описують матеріал, з якого виготовлений предмет, його розміри, колір, призначення	
Кінцівка (висновки)	автор описує своє ставлення до предмета	

411 Про що йдеться в тексті? Схарактеризуйте, які частини мови використано і з якою метою. Визначте тип мовлення. На вашу думку, у яких ситуаціях використовують подібні тексти і з якою метою?

Відносно невеликий і компактний будинок Верховної Ради сприймаємо монументально і велично. В інтер'єрах споруди автор проекту Володимир Заболотний використав мотиви декоративно-прикладного мистецтва. Їх ми бачимо в інкрустаціях і художніх розписах, у скульптурно-орнаментальному ліпленні. Стелі сходових приміщень прикрашено чудовим українським геометричним орнаментом.

Найяскравіше враження справляє велика зала засідань. Її стеля — величезний плафон із різноколірного скла. А велетенська люстра в центрі ніби вітражного плафона схожа на фантастичний соняшник (За О. Силіним).

- 412** I Прочитайте текст. Як, на вашу думку, автор ставиться до дівчини? Що на це вказує? Знайдіть опис. Визначте його вид. Як у тексті передано деталі? Які частини мови використано? У яких життєвих ситуаціях використовують опис людини?

Інга має красиве світле волосся. Воно таке густе, що коли мама не заплітає дочці коси, то воно золотим водоспадом лється по плечах. А як заплітає, то коси виходять ого-го! Візьміть свою руку трохи вище зап'ястка — отакі завтовшки в неї коси!

Личко в Інги ледь видовжене й біле, носик акуратний, з невеличкою горбинкою.

Очі в Інги сині-сині, кольору вечірнього чистого неба. Великі очі, обрамлені пухнастими віями.

Ви коли-небудь пробували словами описати хмари? А вітер? А кішку, що сидить на паркані й спостерігає за вами? А задушливу спеку? Або те, як палає горло й пекельно хочеться пити після цукрової вати? Цього всього нас учить Інга. Так, саме «малювати», каже вона, а не описувати (За Дж. Бату).

- II Чи погоджуєтеся ви з думкою, що словами можна «малювати»? Складіть опис хмар або вітру.

- Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати?

- **413** I Створіть колаж або схему «Опис як тип мовлення».
- II Опишіть свою улюблену іграшку.
- III Опишіть свій улюблений куточок природи.

§ 62 ОПИС ТВАРИНИ

З любов'ю до тих, кого приручили

Ти назавжди береш відповідальність за того, кого приручив
(А. де Сент-Екзюпері).

Прочитайте оголошення. Визначте тип мовлення. Чи допоможе такий опис знайти загублену тварину? Які деталі треба уточнити? Для чого, на вашу думку, використали речення про те, що сумують діти? Розкажіть, як ви розумієте епіграф.

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає мета опису?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують описи?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як скласти точний опис?
- 2 Для чого необхідно спостерігати за твариною?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 415 Порівняйте тексти. Що в них спільного, а що відмінного? Схарактеризуйте мовні засоби, використані для опису тварин. Який із текстів, на вашу думку, належить до наукового стилю, а який — до художнього? Відповідь обґрунтуйте.

I. Як одспіває хурделицями зима, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку — він-бо справді як той жучок, що живе на колосках, — рудий та криволапий. У Кузьки неоднакові вуха. Як у Данила на шапці: одне стримить угору, друге — вниз. У Кузьки теж: одне нашорошене, друге опало і теліпається, як неживе, як ганчір'яне (*Григор Тютюнник*).

II. Доберман — собака середнього розміру, міцної, м'язистої статури. Завдяки елегантним лініям свого тіла, гордій поставі

і рішучій поведінці він відповідає ідеальному портрету собаки.

Характер добермана доброзичливий і спокійний, він дуже відданий сім'ї і любить дітей (*З інтернету*).

416 Відгадайте загадки. Що допомогло вам це зробити? Чи можна вважати тексти загадок описом? Складіть загадку про тварину.

1. Не баранчик і не кіт, носить шубу цілий рік. Шуба сіра — це для літа, а зимою — інша свита. 2. Хвостик, як нитка, сама, як калитка*, а очі, як насінинки. 3. Величезний на зріст, пишним віялом хвіст, до колін борода. Що за горда хода!

417 Прочитайте текст. Пригадайте з уроків української літератури, про кого йдеться в тексті. Відповідь обґрунтуйте. Яку роль у художньому тексті відіграє опис?

Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами*, не то їжовими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне та важке, мов довбня або здоровий ступернак*, і також колюче (*І. Франко*).

418 Розгляньте уважно світлини. Виберіть тварину й опишіть її.

419 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

— А мені до вподоби така примовка: «Не той старець, що з порожньою торбою, а той, у кого замість душі дупло». Хіба ти не багатий цією річкою, лісом, птаством, яке тобі за так дано? Ще й який багатий! Бо душу маєш. А скільки тепер таких людей, що, окрім горобця, більше пташки не бачили. Чи якщо й побачить, то не скаже, як вона зветься. По телевізору впізнає папугу, колібрі, а який із себе, приміром, голубий рибалочка, то не питає.

— Голубий рибалочка?

— Еге, пташина така. Виходить, і ти не бачив. Тепер вона рідко до нас залітає. Зверху і справді голуба, наче в синьці скупана. А дзьоб тонкий і довгий, як у кулика. І то тим дзьобом так спритно хапає дрібну рибку на воді, що й не запримітиш коли. Того й рибалочкою зветься.

— А я нещодавно щигликове гніздо бачив, — похвалився Степан. — На нього теж не часто натрапиш.

— Гніздо? — зрадів дядько. — Добра прикмета. Знаєш, як у нас ще називають щиглика? Мальованець.

— Він і справді, як розмальований. У намисті червоному. А крила жовтенькі (В. Шкляр).

Запитання і завдання:

1 Як ви розумієте вислів *Не той старець, що з порожньою торбою, а той, у кого замість душі дупло*?

2 Чи знаєте ви пташок, про яких ідеться в тексті?

3 Яку роль тут відіграє опис птаха?

4 Перекажіть із тексту ту частину, де описано кожну пташку. Чи достатньо такого опису, щоб уявити пташку?

Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

420

I Створіть колаж або схему «Опис тварини».

II Опишіть свою улюблену дику тварину.

III Знайдіть в інтернеті світлину щиглика й опишіть його.

§63 Роздум. Побудова роздуму

Що таке успіх?

Успіх починається з мрії — крихітної ідеї, яка з часом розквітає у щось прекрасне. Мрій нестримно! (Д. Браун, Н. Кей).

Слово дня: успіх, мрія, захват.

421

Прочитайте епіграф. Висловіть згоду або незгоду з думкою авторів. Чи любите ви мріяти? Розкажіть, як часто це робите. Які мрії у вас викликають захват?

Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Яку проблему порушують автори? Визначте тип мовлення кожного тексту.

I. Успішна людина впевнена у своїх діях, знаннях. Вона чітко знає, що їй потрібно і як цього досягти. Зазвичай вона спокійна, ніколи не втрачає рівноваги, зосереджена на чомусь. Ніколи не метушиться, завжди уважна до інших.

II. Запорукою успіху є активна робота над собою. Людина, яка хоче бути успішною, багато читає, не витрачає години дорогоцінного часу на соцмережі. Крім того, активно займається спортом, щоб бути завжди в гарній фізичній формі.

III. Кожна людина має вибір. Бездіяльність — це вибір, слабка дія — це вибір, ефективна дія — вибір. Ми завжди вибираємо свої реакції на все, що відбувається в нашому житті. Тому не варто скаржитися, що світ несправедливий до вас. Почніть працювати над собою — і ви станете успішною людиною (*З учнівських творів*).

Пригадуємо:

- 1 Що таке тип мовлення?
- 2 Які типи мовлення ви знаєте?
- 3 Що називають роздумом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 У чому полягає мета роздуму?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовують міркування?
- 3 Що таке успіх? Яку людину можна назвати успішною?
- 4 Як стати успішною людиною?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Роздум — думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений у результаті міркувань, спостережень або розгляду певних фактів.

Твір-роздум — твір, у якому визначено причини та наслідки дій або подій, обговорено проблему та сформульовано відповідні висновки.

1. Теза

2. Доказ

3. Висновки

Обов'язкові елементи роздуму:

- проблемна думка;
- аргументування її

423 Прочитайте текст, визначте тип мовлення. Чи поділяєте ви думку авторів? Розкажіть про своє розуміння успіху.

У кожного своє розуміння успіху. Для когось успіх — це здобути добру освіту та отримати роботу своєї мрії. Успіх — це також подорожування світом, створення сім'ї. Це — почуватися щасливим / щасливою або робити щасливими інших людей.

Є мільйони способів досягати успіху. Успіхом можна вважати будь-що, і твоє розуміння успіху може різко відрізнитися від сприймання його твоїми друзями. Важливо мати власну думку щодо визначення успіху і способу, у який ти плануєш його досягти.

Хай яким буде твоє мірило успіху, воно вказуватиме на справжню особистість. Будь самотутнім, чесним і знай, що ти унікальна людина (*Д. Браун, Н. Кей*).

424 Поєднайте слова обох груп так, щоб вони утворили словосполучення, які характеризують розумові дії або вчинки людей. Запишіть словосполучення.

- Міркувати, осмислювати, думати, розуміти, підтримувати.
- Про інших, проблему, позицію, іншу людину, про щось, когось.

? **425** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Визначте тип мовлення. Чи уявляли ви колись свій успіх? Якщо так, поділіться враженнями від цього з однокласниками / однокласницями. У яких ситуаціях, на вашу думку, використовують подібні тексти і з якою метою?

Уявити чи намалювати успішного / успішну себе — чудовий початок. Це називається візуалізацією. Коли ти візуалізуєш свій успіх, то підвищуєш імовірність настання його. Коли ми уявляємо, як досягаємо цілей, ми починаємо вірити, що це можливо. Не хвилюйся, якщо в тебе не одразу вийде візуалізація. Це вміння приходить до всіх, із практикою.

Не переживай, якщо тобі важко уявити свою історію успіху. Не переймайся щодо своєї невизначеності в тому, чого саме ти очікуєш від майбутнього. Якщо ти працюєш над тим, щоб розкрити найкраще в собі, і над тим, що робить тебе тобою, ти значно легше знайдеш шлях до успіху (Д. Браун, *H. Кей*).

Схема	План	Роздум
Теза	Уявити чи намалювати успішного / успішну себе — чудовий початок	
Аргументи	Коли ми уявляємо досягнення цілей, ми починаємо вірити, що це можливо	
Висновок	Якщо ти працюєш над собою, ти легше знайдеш шлях до успіху	
Напишіть роздум «Старанність — ключ до успіху»		

 Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати?

426 **I** Створіть колаж або схему «Роздум як тип мовлення».

II Складіть роздум «Як стати успішним / успішною?».

III Напишіть есе «Успіх — це не те, що бачиш в інших, а те, що хочеш бачити в собі» (*І. Огнєва*).

§64 РОЗДУМ НА ТЕМУ ЕКОЛОГІЇ

Дивовижний природи світ

Охорона довкілля — це не лише справа збереження унікальної природи, а й питання існування суспільства, життя людей (*Маргарет Мід*).

Слово дня: екологія, аномалія.

427 Визначте тип мовлення, який доцільно використовувати під час написання творів:

- «Краса весняного лісу»
- «Як ми гуляли в лісі»
- «Що означає для мене ліс?»

- 428** Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Перекажіть своїми словами, які погляди на ліс зіставляє автор. Що означає «ліс — вода жива»? Продовжте речення «Для мене ліс — це...»

Для тебе ліс — масив зелений,
Великий топливний ресурс,
А знаєш, що цей ліс для мене,
Сказати тобі я не берусь.
Для тебе ліс — це тінь зелена,
Це тільки дошки і дрова.
Для мене ліс — це світу велич,
Для мене ліс — вода жива.

І. Коваленко

Пригадуємо:

- 1 Який тип мовлення називають роздумом?
- 2 Яку структуру має роздум?
- 3 Назвіть обов'язкові елементи роздуму.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 З чого доцільно починати роздум?
- 2 Як правильно сформулювати тезу?
- 3 Для чого необхідно вміти доводити, обґрунтовувати, переконувати?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 429** 1 Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

I. Знаєш, чому важливо сортувати сміття? Тоді легше відправляти його на перероблення. У деяких містах мешканці навіть платять штраф, якщо покладуть пластик у контейнер для скла і навпаки.

У світі вже є міста, які називають «безвідходними». Це не означає, що там немає сміття, просто влада й мешканці спільно намагаються зменшити його, не використовуючи одноразові предмети, роблячи добрива із харчових відходів та даючи друге життя деяким предметам (*І. Озимок, А. Іваненко*).

II. А без краси то стане як повсюди?

Дерева змерзнуть і не буде цвіту...

Та аномалія така по всьому світу.

Десь тоне лід, який лежав віками;

То смерчі враз проносяться над нами;

То засуха така, що гине все живе;
Десь від дощів хатина вже пливе...
А винна в тому хаосі людина,
Яка цей світ так знищує невпинно.
Тому природа і забунтувала,
На Землю аномалії послала.
Бо якось мусить тих людей навчити,
Що треба мудро в цьому світі жити.

Н. Красоткіна

Запитання і завдання:

- 1 Розкажіть, яку проблему порушено в обох текстах?
- 2 Які екологічні проблеми гостро стоять сьогодні перед нами?
- 3 До яких наслідків це призводить?
- 4 Що може зробити кожен / кожна з нас для розв'язання цих проблем?

II Виберіть твердження, з якими ви погоджуєтесь. Чи є твердження, з якими ви не погоджуєтесь? Чому? Доберіть аргументи для підтвердження своєї думки.

1. Усі проблеми, пов'язані з довкіллям, стосуються кожного з нас.

2. Звичайна обгортка від цукерки може завдати великої шкоди екології.

3. Важкі метали з викинутих батарейок, ртуть із побутових приладів, потрапляючи в землю, отруюють ґрунтові води.

4. Дим від сміття, що палає, вкрай згубний для здоров'я людини.

5. Краще те сміття спалити, воно швидко перегорить і не буде отруювати довкілля.

6. Нічого не зміниться, якщо я викину пластикову пляшку, від однієї пляшки великої шкоди не буде.

430 Поясніть значення слова «екологія». Напишіть роздум «Екологія — основа життя сучасної людини».

 Що нового ви дізналися під час уроку? Що вас найбільше стурбувало? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим вам треба ще попрацювати?

- **431**
- I Створіть колаж або плакат, метою якого є заклик до збереження довкілля. Улаштуйте в школі виставку таких плакатів.
 - II Складіть кілька порад для себе і своїх рідних «Бережімо довкілля!».
 - III Напишіть роздум «Як зробити моє місто / село безвідходним?».

§65 Читання. Види читання. МЕТА ЧИТАННЯ

Життєво важлива звичка — читати щодня

Книжки мають особливу чарівність, вони дають нам насолоду: вони розмовляють з нами, дають добрі поради, стають живими друзями (Ф. Петрарка).

Слово дня: читання, розкодування, уподобання, смаколік.

- 432** Прочитайте епіграф. Про які функції читання ідеться? Чи є зв'язок між темою уроку і «словами дня»?

Пригадуємо:

- 1 Що таке читання?
- 2 Яку роль у житті людини відіграє читання?
- 3 У яких ситуаціях ми читаємо вголос, а в яких життєвих — мовчки?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означає дружити з книжкою?
- 2 Як навчитися швидко й ефективно читати?
- 3 Для чого потрібно визначати мету читання?
- 4 У чому полягає користь від читання вголос?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- **433** Уявімо суспільство, у якому люди не вміють читати. Які труднощі й проблеми їх очікують? Уявімо людей, які вміють читати, але не читають. У чому вони себе обмежують?

 Читання — процес розкодування графічних символів (букв, розділових знаків), результатом якого стає розуміння змісту.

- **434** Опрацюйте схему на с. 186. Сформулюйте і запишіть запитання, відповіді на які містить схема. Доберіть власні приклади на підтвердження думки.

435 Зберіть «розсіпані» прислів'я, запишіть їх. Поясніть, як ви розумієте їх. У якому з них ідеться про читання з метою отримання інформації?

1. Хто, той, багато, знає, багато, читає.
2. Книжки, нудьги, читати, не знати.
3. Книжку, свято, купити, зробити, собі.
4. Пізнати, книжки, хочеш, світ, читай.
5. Зірку, книжка, за, яскравіша, хороша.
6. Розуму, дає, крила, книжка.
7. Приносить, весела, радість, книжка.
8. Без, життя, весна, без, книжок, квітів.

? **436** **I** Прочитайте текст уголос. Чи траплялися під час читання труднощі з наголошуванням слів? Запишіть ці слова, поставте в них наголос. Висловіть припущення, розвиткові яких умінь сприяє читання вголос. Які слова і з якою метою вжито в переносному значенні?

Читання — це корисно. Підтвердженням цього слугують сотні історій успішних людей, у яких є спільна пристрасть — любов до книжок. Щоб читання справді приносило плоди і допомагало навчитися нового, потрібно перестати бездумно ковзати очима по рядках і змінити сам підхід до читання.

Передусім ви повинні зрозуміти, навіщо читаєте. Ваша мета має стати вам дороговказом. Вона буде спрямовувати вас до корисної інформації, сприяти розвиткові читацьких уподобань (З інтернету).

II За змістом тексту сформулюйте дві-три поради для однокласників / однокласниць щодо того, як навчитися читати ефективно.

437

- I Прочитайте текст мовчки. Якщо в ньому є нові для вас слова, випишіть їх. Пригадайте, у яких джерелах можна знайти інформацію про значення цих слів.

Читати й писати людство навчилася якихось 5000 років тому, натомість бігати, полювати, спілкуватися із собі подібними за допомогою звуків і жестів — уже сотні тисячоліть.

Робота мозку під час читання розгортається в кілька етапів. Що краще розвинена навичка читання, то швидше ми розкодуємо і розуміємо текст. Однак прискорення руху нейронів* у мозку — то ще не головна вигода. Найціннішими вважають терапевтичні показники читання. Кора головного мозку блискавично задіює наш чуттєвий досвід, тому коли людина читає про погоню — її пульс може пришвидшуватися, а коли про смаколики — у роті набігає слина (*За Ю. Джугастрянською*).

- II Сформулюйте два-три запитання, на які можна знайти відповідь у тексті.

438

- Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци. Визначте основну думку. Які факти наведено для підтвердження її? Висловіть своє ставлення щодо порушеної проблеми.

Електронна книжка має ряд переваг над паперовою. Але читання — це навантаження для очей. І навіть від найсучасніших електронних дисплеїв очі втомлюються швидше, ніж від традиційних книжок, надрукованих на якісному папері. Не рятують нічний режим і можливість регулювати підсвічування. На думку психологів, читання друкованої книги завжди вдумливіше й ефективніше. Ми звикли до швидкого читання з екрана — погляд перестрибує з рядка на рядок, шукає найважливіше, пропускаючи навіть абзаци (*З інтернету*).

Чим збагатив мене цей урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями і вміннями я збагатився / збагатилася?

439

- I Прочитайте мовчки сторінку тексту з художнього твору, який ви вивчаєте на уроках літератури. Зафіксуйте час, коли ви почали й завершили читання. Визначте, скільки в тексті частин і запишіть основну думку.

- II Прочитайте параграф із підручника з інформатики. Здобуті відомості подайте як план, схему, таблицю, карту пам'яті тощо.

- III Візьміть у домашній або шкільній бібліотеці книжку. Запишіть прізвище автора / авторки (авторів), назву, рік і місце видання, кількість сторінок. Ознайомтеся зі змістом, передмовою. Сформулюйте мету читання цієї книжки.

§ 66 ЧИТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ. КРИТИЧНЕ ЧИТАННЯ

Що таке академічна доброчесність?

Випадкова зустріч із гарною книжкою може назавжди змінити долю людини (М. Прєво).
Чеснота краще, ніж багатство і почесні (Г. Кониський).

Слово дня: доброчесність, плагіат, місія.

Пригадуємо:

- 1 Для чого потрібно визначати мету читання?
- 2 У яких ситуаціях ми використовуємо читання з метою отримання інформації?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означає читати вдумливо?
- 2 Що таке критичне читання? Чи важливе для нас уміння критичного читання? Чому?
- 3 Які запитання називають прихованими?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 Готуючись до уроків, виконуючи домашні завдання, вам доводиться читати задля отримання інформації. Це потребує осмислення прочитаного. Щоб навчитися осмислювати прочитане, необхідно:

I. Формувати вміння прогнозувати, передбачати. З цією метою перед читанням тексту, який треба усвідомити, зрозуміти, запам'ятати, намагайтеся:

- осмислити заголовок, пригадати, що ви знаєте про автора чи авторку тексту / книжки;

- проаналізувати зовнішні відомості книжки (обсяг, оформлення);
- спробувати передбачити зміст, структуру і смисл тексту.

II. Активно мислити, а саме:

- виявляти у змісті тексту приховані запитання;
- міркувати, як самим відповісти на запитання, що виникають, або шукати в тексті відповіді на них;
- виділяти (підкреслювати, записувати) головне, суттєве, важке, невідоме, незрозуміле.

440

Зіставте назви книжок, зображених на світлинах. Визначте за заголовками, кому вони призначені — учнівству чи фахівцям.

441

Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Під час читання виділіть слова, словосполучення, речення, що є найбільш важливими для розуміння основної думки тексту. Знайдіть у тексті запитання (питальні речення). З якою метою їх використали?

Слово «плагіат» давно вже ввійшло до лексики сучасної людини. І сьогодні нам здається, що ми знаємо про нього все. Але чи справді це так?

Чи знаєш ти, що списування домашніх завдань — це теж плагіат?

Ти знаходиш цікаву інформацію та ділишся нею в соціальних мережах. У цьому немає нічого поганого, якщо ти використаєш її у своєму пості й отримаєш «уподобайки». У школі зовсім інша ситуація: вчителі запитують, звідки інформація, яку ти використав / використала у рефераті чи проекті, це твоя думка чи ідеї інших авторів. Якщо ти будеш використовувати чужі думки без покликань, списувати й видавати їх за свої — це вже плагіат, що може призвести до незадовільних оцінок, низьких балів (За «Довідником з академічної доброчесності для школярів»).

II Чи допомогли вам уміщені в тексті запитання краще зрозуміти його зміст? Сформулюйте ще одне запитання, яке можна було б увести в текст.

III Розкажіть про плагіат молодшим братові чи сестрі, знайомим дітям. Намагайтеся пояснити так, щоб вони зрозуміли.

442

I Використовуючи заголовок тексту, сформулюйте два-три запитання, відповіді на які, на вашу думку, є в тексті. Прочитайте текст уважно. Сформулюйте одне-два положення, якими можна розширити шкільний кодекс доброчесності.

ШКІЛЬНИЙ КОДЕКС ДОБРОЧЕСНОСТІ

Ти — учень / учениця, частина великої учнівської корпорації.

Твоя місія — навчатися, здобувати вміння та навички, які знадобляться тобі в майбутньому і допоможуть розвитку твоєї країни.

Етичні кодекси старі як світ. Для багатьох груп людей — державних службовців, лікарів — кодекс є точкою відліку, основою, на якій будується професія.

Це розлогі набори принципів, завдання яких — інформувати. Вони призначені не для «поганих» людей, а для тих, які хочуть діяти етично.

У навчанні ти маєш дотримуватися кодексу доброчесності:

1. Навчайся старанно та сумлінно.
2. Розвивай свої здібності.
3. Дотримуйся здорового способу життя.
4. Поважай інших, їхні ідеї, думки та переконання.
5. Поважай власність інших (інтелектуальну, зокрема).

(За «Довідником з академічної доброчесності для школярів»).

II Чи вдалося вам під час читання отримати відповіді на свої запитання? Розкажіть, яка інформація виявилася для вас відомою, а яка — новою. Що для вас виявилось цікавим і неочікуваним?

III Випишіть із кожного абзацу ключові слова, що допоможуть відтворити зміст. Використовуючи їх, перекажіть текст.

Цінним на уроці для мене було Своїм досягненням я вважаю На уроці переважали такі емоції:

443

I Доберіть п'ять запитань для гри «Що? Де? Коли?» за змістом параграфа підручника з історії або інформатики.

- II Виберіть текст із підручника з природничих наук і подайте його в іншому форматі (на ваш вибір): план, схема, таблиця, карта пам'яті тощо.
- III Складіть пам'ятку «Як правильно читати з метою отримання інформації».

§ 67 ЧИТАННЯ З МЕТОЮ НАБУТТЯ ЧУТТЄВОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ

Відчуй красу слова

Слова — то кольорові камінці. Мало їх назбирати, треба навчитися зі слів узори викладати (І. Вільде).

Слово дня: чуттєвий, естетичний, насолода.

Пригадуємо:

- 1 У чому полягає роль читання в житті людини?
- 2 Як ви ознайомлюєтеся із книжкою перед тим, як починаєте її читати? На що звертаєте увагу передовсім?
- 3 Які запитання у вас виникають у процесі попереднього осмислення тексту, запланованого для читання?
- 4 Що ви вважаєте найважливішим під час ознайомлення з текстом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що відбувалося б у світі, якби не було книжок?
- 2 Що таке чуттєвий та емоційний досвід?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

- 444 Поясніть, як ви розумієте епіграф. Що треба робити, аби навчитися «зі слів викладати узори»?
- 445 Прочитайте тексти вголос. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

І. Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, і я вже чомусь не сумніваюсь, що й саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» — і ввижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від

очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук — і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори разом узяті.

А слово «осінь» — жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спершу вони світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск (Є. Гуцало).

II. Сірий — то колір загадок,
У сірому час дримає,
І мудрості давній спадок
Туманні шати вдягає.
В серпанку світи загадкові,
У снах відлітаєш у вирій.
В дорогу тобі колискові
Муркоче котичок сірий.

Сашко Лірник

Запитання і завдання:

- 1 Які відчуття викликало читання текстів?
- 2 Що їх об'єднує?
- 3 У чому полягають особливості виразного читання поетичного тексту?
- 4 Чи мають слова кольори?
- 5 Як ви розумієте вислів «малювати словами»?
- 6 Складіть власний текст (3–4 речення) «Якого кольору слова?».
- 7 Розкажіть, які емоції ви переживали під час виконання справи (радість, інтерес, цікавість, здивування тощо).

446 Складіть із поданими словами словосполучення і запишіть їх.

Блакитний, жовтий, зелений, білий, білосніжний.

447 Прочитайте текст. Розкажіть, що ви з нього «побачили», «почули». Поясніть, як ви розумієте вислів «море в мені».

МОЄ МОРЕ

Мало хто про це знає, але в мене є море. Безкрайне і дуже глибоке. Моє море прозоре, іноді воно буває солоне, але зазви-

чай воно солодке. Саме так. Хоча солодких морів у природі не буває. Існують моря кольорові — чорне, жовте, червоне, біле. Чи моря мертві. А моє море — живе. І солодке. Коли я лягаю спати, воно тихенько шумить на вушко, огортає морським шумом, заколисує до сну. Іноді моє море штормить, вирує і б'є хвилями. Хлине потоками сліз. Отоді воно дуже солоне. І тоді мені солоно. Але так буває дуже рідко. Загалом воно мирне й спокійне. І дуже тепле. Море. У мені (*Слава Світова*).

II Ознайомтеся зі словниковою статтею «море» в географічному словнику. Яку інформацію вона містить? Використовуючи матеріали словникової статті, запишіть словосполучення, за допомогою яких можна схарактеризувати море.

448 I Прочитайте виразно вірш. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. Як ви розумієте значення висловів «слова лікують і вбивають», «слова мовчать»? Доберіть п'ять слів, які «душу зігрівають».

Якого кольору слова,
Коли сміються, коли плачуть?
Зелені, може, як трава?
Холодні, теплі чи гарячі?
Якого кольору слова,
Коли мовчать, коли говорять?
Ті, де заховані дива,
Де радість, посмішка і горе.
Великий зміст в усіх словах.
Вони лікують і вбивають.
Вони наводять часом жах,
А в холод душу зігрівають.

Ольга Дриль

II Доведіть або спростуйте думку, що художній текст може бути джерелом естетичної насолоди.

Чи корисним для вас був цей урок? Чим він вас збагатив? Схарактеризуйте свій настрій упродовж уроку. За які досягнення ви можете похвалити себе сьогодні?

449 Напишіть есе на одну з тем:

- «Якого кольору слова?»
- «Книжка — джерело естетичної насолоди»
- «Світ моєї уяви»

§ 68 ЖАНРИ МОВЛЕННЯ.

Роль жанрів у житті людини

Жити в гармонії зі світом

Душевний спокій настає, коли ваше життя протікає в гармонії з істинними принципами та цінностями (С. Кові).

Слово дня: гармонія, довкблишній.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке «жанри мовлення»?
- 2 Яку роль жанри мовлення виконують у нашому житті? Навіщо їх потрібно знати?
- 3 Як знання мовленнєвих жанрів допомагають нам стати гарними мовцями?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

450 Прочитайте епіграф. Розкажіть, як ви його розумієте. Що означає «жити в гармонії зі світом»?

? **451** Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір мовця. На що спрямовані ці наміри — на добре чи погане? Як реагувати в таких ситуаціях?

1. «Вибачте, — похопилася Кіра. — Останнім часом я стала нестримана на язик». 2. «Мені дуже шкода, що я вас розчарувала, — тихо озвалася Кіра. — Я нікому не бажала зла». 3. «Не витріщайся на мене так, ніби я несповна розуму!» — гнівно вигукнула Кіра. 4. «Як добре, що ти приїхала, — щебетала Сенді. — Я певна, ми гарно проведемо час і зможемо багато чого довідатися одна від одної». 5. Дай мені спокій! Хіба тобі не досить, що ти перемогла? Хочеш іще мене помучити? 6. «Зараз вихлюпну тобі повну склянку холодної води в обличчя», — почула вона суворий голос. 7. Кіро, уставай хутчіше! Унизу перед будинком спить поранений песик! (Б. Шефер).

Розгляньте схему. Чи доводилося вам опинитися хоч в одній зі згаданих ситуацій? Що ви робили? У яких ситуаціях ви почуваете невпевнено, розгублено?

Як діяти?

Вам на допомогу придуть жанри мовлення: **комплімент, порада, прохання, співчуття** тощо

Чи готові ви до них?

Прочитайте інформацію про жанри мовлення. Доберіть і запишіть запитання, відповіді на які тут є. Підготуйте діалог, під час якого використайте всі запитання. Про що ви ще хотіли б дізнатися на цьому уроці?

Мовленнєві жанри — це зразки мовної поведінки в різних ситуаціях спілкування.

Знання **мовленнєвих жанрів** допоможуть правильно організувати ваше мовлення, грамотно будувати спілкування, бути бажаними співрозмовниками. Кожен жанр має свій «сценарій».

Мовленнєві жанри підкажуть вам, як зберегти чи покращити стосунки, гідно поводитися, почуватися впевнено й комфортно.

Наприклад, у ситуації, коли ви посварилися, не варто уникати розмови, втрачати друзів. Попросіть прощення, поясніть свою поведінку — і ви обов'язково порозумієтеся.

 Що нового я довідався / довідалася? Що я навчився / навчилася сьогодні робити? Де й навіщо мені знадобляться ці знання і вміння? Які труднощі виникали під час роботи на уроці? Чи вдалося ці труднощі подолати? Чи задоволений / задоволена я своїми досягненнями?

 454 Виберіть один із текстів. Проаналізуйте ситуацію. Назвіть проблему. Запишіть свій план розв'язання її.

I. Даремно я хвилювався. Песик одужав дуже швидко. Однак постала інша серйозна проблема: ми ж не знали, звідки він узявся, хто був його господарем. Чи можна залишити його в себе? А що, як мої батьки не захочуть тримати собаку? (Б. Шефер).

II. На перерві я притьомо вискочила надвір, хотіла побути сама. Але Моніка наздогнала мене.

— Що з тобою? — вона здавалася ображеною. — Захворіла чи, може, щось загубила? Посварилася з батьками? Не сумуй! Усе владнається!

— Пальцем в небо, — урвала я товаришку, бо інакше вона не замовкла б довіку. Має таку ваду — надто багато говорить. Надто багато... І не вміє зберігати таємниць (Б. Шефер).

§69 КОМПЛІМЕНТ, ЛЕСТОЦІ, ПОХВАЛА

Повага до людської гідності

*Слів бережися солодких, наче ворожих стріл (М. Довгалевський).
Я здатен прожити два місяці на доброму компліменті (Марк Твен).*

Слово дня: вітончений, захват, запопадати, підлабузник.

 455 Прочитайте епіграфи. Поясніть їх. Чи поділяєте ви думки авторів? Яке слово ви б назвали мудрим і теплим? Чи маєте ви звичку робити комплімент? Чи може комплімент змінити настрій людини? Зробіть одне одному компліменти.

 Комплімент — дуже простий, доступний і надійний спосіб зробити добро іншій людині, подарувати їй радість, допомогти повірити в себе, підтримати, коли вона розгублена. Коли людині роблять комплімент — це означає, що її помічають, що вона важлива й цікава для когось.

Лєстощі — лицемірне, нещире, догідливе вихваляння.
Похвалá — добрий, позитивний відгук про когось чи що-небудь.

456 Прочитайте речення. Які з висловлень є справді компліментом?

1. Мені не подобається, як ви говорите. Надто емоційно.
2. Ви викликали в мене бажання читати книжки.
3. З Вами завжди цікаво спілкуватися, хоч і весь день поспіль.
4. Я ніколи не вважав вірші корисними для мене, та коли їх читаете вголос Ви, усі слова ніби оживають.
5. Ти надто добра, а цим усі користуються.
6. Я ще не знала такої чуйної і доброї людини, як ти.
7. Я ще не зустрічав людини з таким почуттям гумору, як у тебе!
8. Ти моя найкраща подруга, я завжди рада тебе бачити.
9. У тебе такий нещасний вигляд! Що сталося?

457 Прочитайте діалог. Про що в ньому йдеться? Як має відреагувати людина на такі компліменти? Запропонуйте свої варіанти.

Кирило урочисто обійняв товариша.

— Ти — ювелір у музиці! Кожна твоя нота — різьба по золоту.

— Ні, він — маляр, художник! Яка палітра фарб і відтінків! Миколо, дорогий, ти мусиш працювати тут, у Києві! (І. Роздобудько).

458 Прочитайте компліменти. Який із компліментів потрібно відреагувати? Чому? Запропонуйте свої варіанти реакції на кожен комплімент.

1. «Спасибі! Ти справжня подруга, умієш заспокоїти!» — зітхнула Кіра (Б. Шефер).
2. Ти найприємніша людина, яку лише можна собі уявити! (Б. Шефер).
3. «Слухай, а я не знав, що ти так класно граєш!» — сказав Віктор, усміхнувшись (О. Сайко).
4. Знаєш, Павчику, ти справжній друг! Чуєш? Справжній! (О. Сайко).
5. Мені бракуватиме тебе й твоїх друзів. Дуже бракуватиме... Ви подарували мені незабутні спогади (Б. Шефер).
6. Дякую! Ти, мабуть, хороша людина! (О. Чупа).
7. Нарешті озвався тато: «Знаменито, Кіро! Я пишаюся тобою!» (Б. Шефер).
8. «Ти розумниця. За два тижні вже чудово розумітимеш нашу мову. А до конкурсу вільно заговориш англійською» (Б. Шефер).

Зробіть собі комплімент за цей урок. За що варто сказати про себе добре слово?

- I Кому з літературних героїв ви хотіли б зробити компліменти? Запишіть 2-3 компліменти і бажану реакцію на кожен ваш комплімент.
- II Запишіть по 2 компліменти кожному членові вашої родини. Висловіть їх обов'язково.
- III Виберіть трьох однокласників / однокласниць, яким би ви хотіли зробити компліменти. Запишіть по 1-2 компліменти кожному / кожній.

§ 70 ПРОХАННЯ, УМОВЛЯННЯ, БЛАГАННЯ, ПРОПОЗИЦІЯ

Гідна поведінка людини

Є особлива форма бідності, коли в людини мало гідності (В. Дзекан).

Слово дня: запевнити.

- 460 Який зміст ви вкладаєте у слово «гідність»? Які дії, вчинки, звички свідчать про гідну поведінку людини? Назвіть літературного чи казкового героя, який поводить себе гідно.
- 461 Визначте, до якої групи слів за значенням належать іменники «прохання», «умовляння», «благання», «клянчення», «пропозиція». Що в них спільного і чим ці слова різняться? До якої дії не вдається людина, що має гідність? Розгляньте таблицю. Доберіть до кожного жанру визначення його змісту. Яке значення для прохання має вміння запевнити?

Жанри мовлення	Визначення
Прохання	Наполегливе, невідступне, ласкаве прохання
Умовляння	Настирливе й жалібне прохання, домагання, випрошування чого-небудь у когось
Благання	Ввічливе звертання до когось із метою домогтися чогось, спонукати когось зробити, виконати щось
Клянчення	Те, що пропонується чийсь-небудь увазі, виноситися на обговорення, розгляд
Пропозиція	Намагання переконати когось-небудь, схилиючи до певної дії, вчинку

462 Прочитайте речення. Визначте комунікативний намір мовців (прохання, умовляння, благання, клянчення чи пропозиція). Обґрунтуйте свій вибір. На яке прохання ви відгукнулися б? Хто з мовців найкраще обґрунтував свої бажання?

1. Мамо, купи мені цю іграшку, купи, купи, купи, купи!!! У Вероніки є точнісінько така, і я хочу! Купи-и-и-и!!!
2. Дідусю, благаю, візьми мене з собою в похід на Говерлу! Я ще там ніколи не був!
3. Тату, можна я не буду пристібатися паском безпеки?! Я ж не маленький! Ну дозволь! Дозволь! Глянь, не всі навіть дорослі пристебнуті!
4. «Дмитрику, цього року так рясно вродили в нашому садку яблука! Допоможи мені зібрати врожай! Мені самій не впоратися!» — мовила бабуся.
5. Ти маєш хист і бажання малювати, Софійко, а спробуй-но створити власний мультфільм!

Увага! Розрізняйте слова *прошу́* і *прóшу*. *Прошу́* (що роблю?) — це форма першої особи однини дієслова «просити» (звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось). *Прóшу* — етикетне слово, що виконує ту саму функцію, що й «будь ласка», а саме — чемне звертання під час прохання або згоди на що-небудь.

Наприклад: 1. *Уклінно прошу́ вашої підтримки.* 2. *У відповідь на «Дякую!» ми говоримо «Прóшу!».*

463 Оберіть для себе ролі й відповідно до них напишіть діалог, в основі якого — прохання.

- Онук / онучка звертається з проханням до бабусі / дідуся.
- Незнайомий чоловік / жінка звертається з проханням до перехожого.
- Міський голова звертається з проханням до містян.
- Тренер / тренерка звертається з пропозицією до дітей.

464 Прочитайте діалог. Охарактеризуйте мовців. Як ви відреагували б на прохання дівчинки з порушенням зору? Які жанри використали співрозмовники? Висловіть припущення, за якої умови Артемові не довелося б просити вибачення. Перебудуйте діалог так, ніби ви — один / одна з учасників його.

- Така тепла весна, а як воно навколо? — спитала вона.
- Як це? — не зрозумів Артем.

— Розкажи, як воно тут, коли весна? Я ще не зовсім знаю цей двір.

— Та як, як... Хіба сама не бачиш? — знову буркнув.

— Не бачу... — промовила, винувато всміхнувшись і дивлячись кудись повз нього.

— Вибач, — сказав ледь чути.

— Нічого... ти ж не знав, — відказала просто й знову всміхнулася (О. Сайко).

 465 За відведений час пригадайте якомога більше казкових / літературних персонажів, що зверталися до когось із проханням. Запишіть, як вони це робили. Що ви їм порадили б?

 Що ви хотіли б обговорити додатково? Які ідеї виникали у вас упродовж уроку? Якщо успіхи навіть незначні, похваліть себе.

- **466**
- I Зверніться письмово з проханням до святого Миколая.
 - II Підготуйте розповідь у вигляді коміксів для молодших братика чи сестрички про те, як правильно висловити прохання.
 - III Уявіть, що напередодні нового навчального року вам випала нагода звернутися з проханням до спонсорів школи / спортивної секції. Про що ви їх попросили б? Напишіть текст такого прохання.

§71 ЗАПРОШЕННЯ

Розмаїтий світ мистецтва

Мистецтво — це як дерево, що росте із землі до сонця, піднімається вгору як символ радості (Р. Мар'їм).

Слово дня: надихати, натхненний, натхненник.

Пригадуємо:

- 1 Пригадайте приємні миті життя, пов'язані із запрошенням. Поділіться своїми відчуттями і враженнями.
- 2 Які події асоціюються у вас зі словом «запрошення»? Чи вмієте ви запрошувати? Як це зробити правильно?
- 3 Як ви розумієте значення слова «натхнення»? Коли ви відчували його? Чи асоціюється у вас натхнення з мистецтвом?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що називають запрошенням?
- 2 Кого, куди і як правильно запрошувати?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Запрошення — коротке повідомлення про якусь подію і прохання взяти в ній участь. Запрошення може бути усне або письмове. Слова *запросити* і *просити*, *прохання* мають однаковий корінь. Це дає підстави вважати запрошення різновидом прохання.

467 Розгляньте подану інформацію. Що вам відоме, а що — нове? Яких помилок припустилися діти? Відредагуйте їхні запрошення, розподіліть між собою ролі й озвучте свої варіанти.

Я хотіла б запросити тебе...

І що тобі заважає?

Друзі! У мене сьогодні день народження. запрошую вас на святкування! Щоб обов'язково були!

- Кого запрошую?
- З якої нагоди?
- Коли і куди?

Правила гарного тону

- Запрошуючи, зверніться до людини на ім'я.
- Чітко називайте подію, день, час і місце.
- Запрошуйте заздалегідь, щоб людина могла спланувати й ніщо їй не завадило.
- У запрошенні не слід наказувати.
- Якщо з певних причин ви не можете прийти, попередьте про це відразу.

468 Прочитайте текст. Проаналізуйте запрошення, з яким звернулася Олеся до Артема. Як запросили б хлопчика ви? Про що дівчинка не знала?

Уже біля дверей Олеся повернулася і гукнула йому:
— А ти заходь у гості! Сьогодні о сьомій! Мама пиріг спече!

— Прийду обов'язково! — радісно прийняв запрошення Артем (О. Сайко).

 469 Розподіліть між собою ролі (адресанта й адресата запрошення). Підготуйте діалог, в основі якого має бути запрошення і відповідь на запрошення. Використайте подані етикетні формули.

- Дякую за запрошення, мені приємно. Обов'язково прийду. Радо приймаю твоє запрошення! Дуже зворушена / зворушений твоїм запрошенням, обов'язково прийду. Дякую, я пам'ятаю і прийду неодмінно! Запрошення приймаю і обіцяю бути!
- Дякую, але я не зможу бути. Мені приємно, однак у цей день я не зможу прийти. Мені шкода, але я не зможу бути. Дякую щиро тобі, однак ми з родиною від'їжджаємо у цей день. Мені прикро відмовити тобі, але так складаються обставини, що я не зможу бути.

 Чим збагатив мене цей урок? Які емоції сьогодні переважали? Наскільки важливе для людини вміння запрошувати?

 470 I Оберіть адресата, підготуйте текст і підготуйте оригінальне запрошення для однієї з подій:

- на виставку картин відомого художника;
- на день народження;
- на конкурс, у якому ви берете участь.

II Про яке запрошення ви мрієте? Підготуйте й напишіть текст його. Дотримуйтеся всіх порад.

III Складіть і запишіть діалог, в основі якого має бути запрошення на виставку квітів, собак, роботів-динозаврів тощо, а також інформація, яка зацікавила б і мотивувала б людину прийняти ваше запрошення.

§72 Згода. Відмова

Гармонія у стосунках

Які б не були короткі слова «так» і «ні», усе ж вони потребують серйозних роздумів (Піфагор).

Слово дня: гара́зд, звісно.

Пригадуємо:

- 1 Пригадайте з власного досвіду, чи доводилося вам відмовляти у відповідь на прохання чи запрошення. Як ви це робили? Чи мали сумніви?
- 2 Чи легко відмовляти? Чи вмієте ви відмовляти не ображаючи?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке згода і відмова? З якими мовленнєвими жанрами вони пов'язані?
- 2 З яких частин складається текст згоди і відмови? За яких умов на прохання (пропозицію, запрошення) треба відповідати лише відмовою?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

471 Прочитайте епіграф до уроку. Чому слова «так» і «ні» потребують серйозних роздумів?

472 Опрацюйте схему. Сформулюйте й запишіть запитання, на які тут є відповіді. Про що ще ви хотіли б дізнатися?

Кожне прохання чи запрошення обов'язково передбачає відповідь. Це може бути згода або відмова.

Згода — позитивна, ствердна відповідь, завжди бажана, сприяє гарним стосункам.

Структура згоди:

- звертання;
- подяка (якщо це запрошення);
- підтвердження згоди

Денісе, дякую за запрошення!
Радю приймаю його!

Олю, я допоможу тобі, звісно!

Добре, мамо, я повернуся вчасно.

Відмова — негативна відповідь, спричинена неможливістю або небажанням виконати прохання.

Структура відмови:

- звертання;
- подяка (якщо це запрошення);
- висловлення незгоди;
- обґрунтування

Денісе, дякую за запрошення. На жаль, я не зможу прийти, ми з родиною від'їжджаємо.

Олю, я не можу тебе підтримати, бо це неправильно — завдавати болю іншій людині.

Пробач, мамо, але ця сукня мені не личить. Я доберу вбрання на свій смак.

Той, хто звертається з проханням, має бути готовим до обох варіантів відповіді. І кожному з них має прийняти гідно, з розумінням. Тоді добрі стосунки буде збережено. Не ображайтеся у разі відмови, шукайте порозуміння.

Увага! Уникайте чужого «Да!», висловлюючи згоду. Використовуйте формули «Добре!», «Гаразд!», «Так!», «Авжеж!», «Згода!», «Погоджуюсь!», «Звичайно!», «Безперечно!» тощо.

473 Прочитайте формули відмови. Складіть та озвучте діалог, в основі якого має бути прохання (пропозиція чи запрошення) та одна з пропонуванних формул. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Пробач, але якщо я погоджуся, то це означатиме, що я порушу свої життєві принципи. 2. Я не можу тобі допомогти з цим, тому що 3. Приємно, що ти звернувся / звернулася з цим проханням до мене, але, на жаль, сьогодні це неможливо. 4. Ні, я не братиму в цьому участь і не проси! 5. Ні, я не можу, бо не вважаю це правильним 6. Перепрошую, та я маю тобі відмовити, оскільки 7. Моя відповідь «ні». 8. Я залюбки допоміг би / допомогла б, але сьогодні маю інші плани. 9. Я подумав / подумала і відмовляю тобі, оскільки 10. Вибач, я залюбки допоміг би / допомогла б тобі, але наразі це неможливо. 11. Приємно, що ти про мене пам'ятаєш, але в мене є вагомі причини відмовити.

Жанри «згода» і «відмова» потрібно знати, щоб Ці знання важливі передусім для Головне, що я засвоїв / засвоїла на уроці — це Свою діяльність на уроці оцінюю

474 Прочитайте описані ситуації. Виберіть одну з них і складіть на основі її діалог, у якому має бути прохання чи пропозиція і згода або відмова.

- До тебе на вулиці підійшов незнайомий підліток і попросив твій мобільний, щоб зателефонувати у важливій справі.
- Біля магазину до тебе підійшла незнайома людина й попросила грошей.

- Однокласники / однокласниці попросили тебе напередодні Дня захисту дітей узяти участь в акції «Подаруй книжку».
- Приятелі запропонували тобі зробити екстремальні світлини на даху багатоповерхового будинку.
- Знайомі волонтери запропонували тобі підготувати привітання з Днем захисників і захисниць України військовослужбовцям, що перебувають на лікуванні.

§73 ВИБАЧЕННЯ

Бути творцем своєї долі

Так само, як залізо іржавіє, якщо ним не користуватися, так і наш розум псується, якщо його не використовувати (Леонардо да Вінчі).

Слово дня: завдава́ти, пере́проси́ти, нео́дмінно, негара́зди.

Пригадуємо:

- 1 Чи доводилося вам просити вибачення? Чи легко було це зробити? Що ви відчували тоді?
- 2 Чи у вас просили вибачення? Чи завжди ви зважали на це й вибачали? Що відчували в ту мить?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що означає вибачення? У чому полягає важливість цього жанру?
- 2 Вибачення — це ознака сили чи слабкості?
- 3 Як правильно просити вибачення?

? **475** Прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання. Поміркуйте над тим, як можна «змінити світ». Якими справами?

Іноді ми мимохіть засмучуємо тих, хто нас оточує. Усі часом помиляються і кажуть іншим прикрі слова. Героїня книжки Крістіни де Вітте «Посібник із виживання для дівчат» уклала список справ, які потрібно зробити, щоб змінити світ на краще. У переліку зазначено таке:

- візьми собі тваринку з притулку;
- поділися їжею з бездомною людиною;
- завжди кажи «будь ласка» і «дякую»;

- підтримай мрію іншої людини;
- зроби якусь добру справу просто так;
- позбирай сміття на вулиці;
- вітайся;
- пробачай;
- будь собою!

Як ви вважаєте, чому в цьому переліку є «пробачай»?

Прохання вибачити провину, образу, негідний вчинок тощо називають вибаченням.

Вибачення просить сильна людина, здатна проаналізувати ситуацію. Важливість вибачення полягає в тому, що вдається зберегти добрі стосунки, і люди знаходять порозуміння.

Увага! Уникайте таких формул, як «я вибачаюся» (означає, що ви самі себе вибачаєте), «вибачайте» (звучить як наказ, категорично).

476

Прочитайте речення. Перекажіть їх у довільній послідовності. Що означає просити вибачення «у правильний спосіб»? Поясніть зміст останнього речення.

1. Просити вибачення — це чудовий спосіб виправити ситуацію. Тоді ображені відчувають утіху і пробачають, а ти демонструєш, що вмієш брати відповідальність за свої вчинки (*Ш. Кумбс*). 2. «Пробач» — просте слово, але сказати його найважче. 3. Ми легко перепрошуємо за дрібниці — коли налетіли на когось у транспорті, перечепилися через візок у супермаркеті, неправильно порахували решту. Але коли йдеться про щось серйозне і про найважливіших для нас людей, перепрошення ніби застряє в горлі. 4. Небажання просити вибачення чи робити це у правильний спосіб може завдати шкоди стосункам (*Дж. Борр*). 5. Помилитися — людське, прощати — божественне (*С. Маєр*).

477

Прочитайте речення. Проаналізуйте, чи дотримано послідовності у вибаченнях.

1. «Мені шкода, що я тебе образив, — так само пошепки сказав хлопчик. — Ти... — він добрав відповідного слова, — справжня героїня!» (*Б. Шефер*). 2. Дідусю, ми не знали, що

сюди не можна. Ми навіть татові з мамою нічого не сказали. Будь ласка, пробачте нам. Ми підемо геть і більше ніколи сюди не вернемося! Чесно-чесно! (А. Бачинський). 3. Пробач мені, мамо, інакше не можу. Пробач, що так серце ночами тривожить... (О. Дриль).

478 Прочитайте репліки. Чи доцільні вони під час вибачення? Чому?

1. Ну досить уже сердитися, Даринко! Ну пробач, якщо я тебе образила. 2. Якщо ти вважаєш, що я тебе образив, — вибач! 3. Вибачай! Я не хотіла тебе образити, чесне слово! 4. Мені прикро, що тобі здалося, нібито я тебе образила. 5. Пробач, що я сказав Максимові вчора неправду. Розумію, що тепер тобі доведеться через мене скасовувати своє тренування з плавання. Я мав про це подумати. Запевняю, що таке більше не повториться! Мені справді прикро.

479 З якими емоціями у вас асоціюється слово «вибачення»? Які ідеї виникали упродовж уроку? Назвіть головне, що ви усвідомили для себе. Якщо сьогодні є успіхи навіть незначні, похваліть себе!

479 Прочитайте текст. Дайте оцінку вчинкові дівчинки. Порадьте, що і як саме їй потрібно зробити, щоб залагодити конфлікт.

Того вечора, щойно переступивши поріг своєї кімнати, Лада побачила на своїй шафці мобільний. Це було неймовірно! Вона заклякла і якийсь час сиділа, дивлячись на нього, а тоді зайшлася плачем. Яка вона дурепа! Неуважна дурепа! Виявилось, що телефон крізь роздерту кишеню просто потрапив у підкладку куртки. Ладина мама взяла куртку випрати і знайшла його.

І як вона могла подумати таке про Арсена? Піддатися намовам Тані! Засумніватися в його чесності! І хто вона після цього?! (О. Сайко).

II Прочитайте діалог. Проаналізуйте його. Чи потрібно пробачати? Перебудуйте діалог так, щоб дівчатка порозумілися.

— Пробач мені, будь ласка, Джо. Мені дуже-дуже шкода, що я так вчинила.

— Ніколи не пробачу! — похмуро буркнула сестра (Л.-М. Олкотт).

§74 Подяка

Слово звеличує!

Вдячність — ознака благородства душі (Езон).
Поки не навчимося дякувати, щастя не здобудемо (Е. Сафарлі).

Слово дня: піклува́тися, притама́нний.

Пригадуємо:

- 1 Чи вважаєте ви себе вдячною людиною? Чому?
- 2 Які дії свідчать про вдячність людини?
- 3 Чи часто дякують вам люди? Як ви сприймаєте подяку?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке подяка? Яке значення для кожного з нас має вдячність?
- 2 Як правильно висловити подяку?
- 3 Які риси притаманні вдячній людині? Про що вона піклується?

 480 Прочитайте епіграфи. Зробіть висновки з прочитаного. Чому давна такого значення надають вдячності?

Подяка — це	● висловлення вдячності за послугу, допомогу, зроблене добро тощо
	● визнання важливості когось / чогось у вашому житті
	● духовна плата за те, що знайшло відгук у вашому серці
	● емоція, що створює позитивну атмосферу, різновид гарної поведінки

Чи знаєте ви, що 11 січня світ відзначає найввічливіше свято — Всесвітній день подяки?

Чи відомо вам, що вдячність іще в давні часи визнано однією з найвищих чеснот, матір'ю всіх чеснот?

481 Розгляньте схему на с. 209. Запам'ятайте складники тексту подяки. Кому ви хотіли б сьогодні висловити свою вдячність? Зробіть це письмово.

Звертання (кому адресовано подяку)

Друзе! Єгоре! Мамо! Дідусю! Пані Раїсо! Полінко! Надіє Павлівно! Назаре Олександровичу! Пане професоре!

Власне подяка

Дякую тобі за допомогу! Щиро дякую за підтримку! Я дуже вдячна тобі за привітання. Безмежно вдячна Вам за розуміння. Спасибі за те, що дотримав слова. Дякую за те, що повірили в мене.

- Звичка дякувати змушує зосереджувати увагу на позитивному.
- Вдячність починається з того, що ти помічаєш доброту.
- Подяку не обов'язково спрямовувати на людину, яка зробила щось конкретне. Дякуйте просто так батькам, родині, друзям, собі і життю загалом.

(За Є. Морі)

 Який з епіграфів найбільше передає суть жанру подяки? Чим цей урок вас здивував? Як використаєте знання та вміння, здобуті сьогодні, поза межами уроку?

- **482**
- I** Пригадайте улюблений художній твір. Хто з героїв / героїнь, на вашу думку, своїми діями і вчинками заслуговує доброго слова? Напишіть текст подяки від свого імені чи від імені іншого літературного героя / героїні.
 - II** Випишіть сім фразеологізмів про вдячність. Запам'ятайте їх і використовуйте у своєму мовленні.
 - III** Створіть колаж, присвячений темі цього уроку.

§75 ПРИВІТАННЯ

Стати самим собою

Моя мама казала мені: «Якщо обереш шлях військового — станеш генералом, якщо обереш шлях монаха — станеш Папою». Натомість я обрав шлях художника — і став Пікассо (П. Пікассо).

Слово дня: зізнати, віншувати.

Пригадуємо:

- 1** Коли, кого і з чим ви вперше привітали? Як ви це зробили?
- 2** З якими подіями прийнято вітати у вашій родині? Чи легко вам це вдається?
- 3** Яка подія для вас найважливіша?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке привітання?
- 2 З яких частин складається текст привітання?
- 3 Яка мета привітання? Як її досягти?
- 4 Яких помилок припускаються в тексті привітань?

Привітання — висловлення, звернене до певної людини з нагоди свята, важливої події у її житті, побажання усіяких гараздів.

483

Прочитайте зміст таблиці. Перекажіть його довільно. Про що ви дізналися вперше? Чи важливо це знати кожній людині?

Щоб привітання досягло мети	Не потрібно
<ul style="list-style-type: none">• говоріть / пишіть щиро;• ретельно добирайте епітети: <i>«Моя дороженька бабуся»</i>, але <i>«Дорога Інно Захарівно»</i>;• уникайте фамільярності: <i>«Шановна Олено Іванівно»</i>, а не <i>«...Оленочко Іванівно»</i>, <i>«...Любове Петрівно»</i>, а не <i>«Любо Петрівно»</i> чи <i>«Петрівно»</i>;• не пишіть / не говоріть <i>«я б хотів / хотіла привітати Вас»</i>, <i>«хочу побажати Вам»</i>, бо <i>«хотіти»</i> — означає <i>«планувати»</i>;• обов'язково уважно прочитайте написане; пам'ятайте: грамотне письмо — вияв поваги до адресата й можливість продемонструвати власну культуру	<ul style="list-style-type: none">• вітати несвоечасно;• привертати увагу в побажаннях до віку, статусу;• вітати людину з неактуальним для неї святом;• вітаючи в соцмережах, приєднуватися до чужих привітань

484

Прочитайте речення з текстів привітань. Відредагуйте їх. Усно поясніть.

1. Дорога Ангеліно! Хочу сьогодні привітати тебе з днем народження. 2. Люба бабуся! У день твого народження я бажаю тобі, зважаючи на твій вік, насамперед здоров'я. 3. Привіт! Я телефоную, щоб привітати тебе з Різдом Христовим! 4. Дороженька наша Інночко Петрівно! Прийміть від нашого колективу вітання з Міжнародним днем учителя! 5. Владе, я хочу тобі побажати в році новому кращих успіхів, ніж у старому, нових друзів і багато подарунків!

- **485** Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Яку проблему намагаються розв'язати дівчатка? Чи правильно вони це роблять? Підготуйте для них поради, як правильно привітати Поліну.

Я запитую в Капітоліні, що ж нам подарувати Поліні...

— У мене вдома багато варення.

— Я не знаю, чи Поліна любить варення. Музика для Поліни — це найкращий подарунок. Вона зранку обов'язково слухає якусь мелодію.

— А ви вже для неї щось записали?

— Різну музику. Сучасну й давню. Едіт Піаф та Цезарію Евору. Гурт «Древо». Багато класичної: Бах, Гендель, Вівальді...

— О-о-о. Нікого не знаю, крім Баха. Запишіть їй «Океан Ельзи».

— Поліна не фанатка «Океану Ельзи», наскільки я знаю.

— Шкода, бо я — велика фанатка цього гурту. Ну тоді запишіть саундтрек із фільму «Хористи». Це мій улюблений фільм... (За Дз. Матіаш).

- Чим збагатили ви свій мовленнєвий досвід на уроці? За що ви сьогодні себе можете похвалити?

- **486**
- I** Випишіть з інтернету зразки привітань, у яких допущено помилки. Відредагуйте, усно прокоментуйте всі недоліки.
 - II** Напишіть привітання сестрі / братові з днем народження.
 - III** Доберіть і запишіть побажання в день народження: бабусі; другові / подрузці; учителю / учительці. Чим відрізняться тексти привітань?

§76 СМС-ПОВІДОМЛЕННЯ

Лексичні засоби привабливості співрозмовників / співрозмовниць

Словам довіряй тим, що, як кристаль, убрали в себе простоту, чистоту, ясність і твердість (М. Дочинець).

Слово дня: зволікати, затягтий, зглянутися, мерщій.

Пригадуємо:

- 1 Чи користуєтеся ви для спілкування смс-повідомленнями? Чому?
- 2 Розкажіть про переваги цього виду повідомлення.
- 3 Прочитайте епіграф. Поясніть, як ви його розумієте. Чи має значення добір слова для написання смс-повідомлення?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке смс-повідомлення? Звідки походить назва «смс»?
- 2 Які особливості й можливості має цей жанр мовлення? Які функції може виконувати?
- 3 Яких порад варто дотримуватися під час написання смс-повідомлення?

 487 Вам доводилося чути: «Надішли це мені в есемесці!», «Я читала твою есемеску!»? Якщо «так», отже, ви пишете й одержуєте смс-повідомлення. Розкажіть, у яких ситуаціях і чому ви вдаєтесь до цього жанру мовлення.

 Смс-повідомлення — коротка інформація, надіслана телефоном.

Назва «смс» походить від аббревіатури SMS, утвореної від словосполучення Short Message Service, тобто «служба коротких повідомлень».

Перше у світі смс-повідомлення («Щасливого Різдва!») відправив у 1992 році співробітник компанії Vodafone Нейл Папуорт.

488 Прочитайте перелік можливостей, які надає смс-повідомлення. Чи можна його вважати вичерпним? Допишіть зі свого досвіду те, чого в переліку бракує.

СМС ДАЄ МОЖЛИВІСТЬ:

Швидко інформувати

Завтра не буде останнього уроку.

Налагоджувати
й підтримувати контакт

Привіт! Як у тебе справи?

Вітати зі святами

Вітаю з Днем захисників і захисниць
України! Здоров'я, сили й нездоланості!

Поділитися враженнями,
настроєм

Ми в парку! Неймовірна краса! І так
затишно!

Запросити на зустріч

Запрошую на прогулянку. Чекаю в нашому сквері о 16-й.

489 Ви, певно, знаєте, що смс-повідомлення використовують, щоб пожартувати 1 квітня. Напишіть текст такого повідомлення для свого друга / своєї подруги. Про що не можна жартувати?

490 Обговоріть ситуації та пропонувані варіанти поведінки. Оберіть правильний, на вашу думку, варіант, обґрунтуйте свій вибір.

- Ти розмовляєш із другом / подругою, раптом тобі надходить повідомлення. Як ти поведешся?
- Ти розмовляєш з учителем / учителькою, раптом тобі надходить повідомлення. Як ти поведешся?

- A Відразу прочитаю повідомлення, перервавши розмову.
B Попрошу вибачення у співрозмовника / співрозмовниці і прочитаю повідомлення.
B Не звертатиму уваги на повідомлення і далі розмовлятиму.

Правила написання смс-повідомлень потрібно знати, щоб Ці знання важливі передусім для Головне, що я засвоїв / засвоїла на уроці, — це Сприяло (заважало) досягненню цілей на уроці

491 I Прочитайте подані смс-повідомлення. Які з них потрібно відредагувати. Чому? Напишіть відповідь до кожного.

1. Ей! Ти чому не був сьогодні в школі? 2. У нас канікули починаються завтра! 3. Обставини змінилися. Вибч. Зустремося завта. 4. Ти їдеш нами на екурсію я їду.

- II Підготуйте колаж, у якому розкажіть про переваги смс-повідомлень.
- III Запишіть п'ять смс-повідомлень, які ви мрієте одержати від когось / надіслати комусь.

РОЗДІЛ VIII. СПІЛКУВАННЯ

§77 ЦІЛІ Й ЗАВДАННЯ СПІЛКУВАННЯ

Слово буде мости

У душі щось глибоко заховане. Воно звільниться,
коли його вимовити (Сенека).

Люди самотні тому, що замість мостів будують стіни (С.-Є. Лец).

Слово дня: журитися, жевріти.

- ?** **492** Чи можна словом «будувати мости»? Що означає «замість мостів будувати стіни»? Що може бути заховане в душі? А якщо на душі від того некомфортно? Як повернути в душу затишок? Наскільки це важливо — мати душевний спокій? Як сприяє цьому спілкування?

Пригадуємо:

- 1 Що означає «вміти спілкуватися»?
- 2 Яку роль у спілкуванні відіграють емоції?
- 3 Що може бути бар'єром у спілкуванні?
- 4 Чи всяке спілкування корисне?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що таке «цілі спілкування»?
- 2 Які завдання виконує спілкування?
- 3 Яке спілкування є результативним, успішним?
- 4 Що може бути результатом спілкування?

- ?** Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

PE Цілі спілкування — це те, заради чого ви почали спілкуватися (*поінформувати, переконати, вплинути на думки, дії, поведінку; поділитися враженнями, поліпшити настрій, розважити...*). В учасників спілкування завжди є певні очікування, і якщо вони справджуються — спілкування вважають успішним, результативним.

- 493 Розгляньте схему. Чи можна вважати малюнок ілюстрацією спілкування? Обґрунтуйте відповідь. Поясніть, у чому полягає важливість спілкування.

СПІЛКУВАННЯ ПЕРЕДБАЧАЄ:

- 494 Порівняйте тексти в обох колонках. Яке спілкування більш корисне? Чому? Що ви відредагували б у діалогах? Чи може бути спілкування марнуванням часу?

— Привіт, Лусіє!
 — Привіт, Ерику!
 — Як твої справи?
 Як вихідні?
 — Нормально. А в тебе?
 — Нормально.
 — Пока!
 — Пока!

— Привіт, Лусіє!
 — Привіт, Ерику!
 — Як провів вихідні?
 — Добре! З'їздили до бабусі й там відсвяткували День матері. А в тебе?
 — Так собі... Футбольний матч у суботу й велосипед у неділю.
 — Прикольно (За А. Пунсет).

- 495 Прочитайте текст. Хто з ким спілкується? Про що вони розмовляють? Які очікування в хлопчика? Чи справдилися вони? Який з епіграфів підтверджує думки, висловлені в тексті? Пригадайте розділові знаки при діалозі.

Наш сусід дідусь сидів біля свого дому й зачаровано дивився на поживкле осіннє дерево. Звичайнісіньке дерево, мушу зазначити.

— А що такого з цим деревом? — запитав я.

— Завтра почне облітати, — відповів дідусь і ще ширше усміхнувся.

— Хіба ж це добре? — здивувався я. — Це ж означає, що знову почнеться зима, усе замете й доведеться весь час сидіти вдома. Зізнаюся Вам по секрету: я зовсім не люблю зими. І оце жовте листя навіває на мене самі лише сумні думки. А на Вас хіба ні?

— А ти поглянь на це інакше, — відказав дідусь. — Завтра листя почне опадати, а отже, таким красивим, як оце зараз, уже ніколи не буде. Саме зараз, коли ти на нього дивишся, воно най-найкрасивіше (*Т. Поставна*).

 Цей урок мене навчив ... , допоміг розібратися Я віднині більш відповідально буду ставитися до Я усвідомив / усвідомила, що

- 496
- I Складіть і запишіть уявну розмову, під час якої співрозмовник / співрозмовниця очікує дізнатися про ваші захоплення.
 - II Напишіть есе на одну з тем:
 - «Цінність спілкування»
 - «Мої улюблені теми для спілкування»
 - «Моє спілкування з природою»

§78 ЖИВЕ Й ВІРТУАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ

Прагнемо гармонії й безпеки

Інтернет — це накопичення самотності. Ми нібито разом, але кожен сам (Я. Вишневський).

Слово дня: уцэнт (вщент), нісенітниця.

Пригадуємо:

- 1 Які види спілкування ви знаєте?
- 2 Що вам відомо про віртуальне спілкування?
- 3 Якому спілкуванню — живому чи віртуальному — ви віддаєте перевагу? Чому?

 497 Прочитайте епіграф. Чому, на вашу думку, відомий підприємець і винахідник так високо цінував живе спілкування? Як ви розумієте слово «ілюзія»? Що воно означає в поєднанні зі словами «спілкування», «дружба», «життя»?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які є види спілкування?
- 2 Яке спілкування називають віртуальним, а яке — живим?
- 3 Які переваги й недоліки віртуального спілкування?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Віртуальним називають спілкування, що відбувається через засоби масової комунікації — телефон, смартфон, планшет, комп'ютер, інтернет. Головними ознаками живого спілкування є реальні умови й безпосередній контакт зі співрозмовником.

Пам'ятайте: жодні тексти в чаті зі смайликами не замінять ніжності у словах матері, увагу в очах батька, усмішку бабусі, обійми брата / сестри, потиск руки друга / подруги.

498

Опрацюйте таблицю. Чи повну інформацію в ній подано? Розкажіть про своє ставлення до цих видів спілкування. Висловіть припущення, які починатимуться так: «Якщо не буде живого спілкування...», «Спілкування буде корисним, якщо...».

СПІЛКУВАННЯ

Живе	Віртуальне
Переваги	
● Відчуття реального життя, реальних умов спілкування	● Можливість швидко зв'язатися
● Відчуття можливостей невербального спілкування (жести, міміка, погляд: <i>«зрозуміти все з одного погляду»</i>)	● Можливість приховати свої недоліки, нафантазувати про себе
● Набуття досвіду живого і повного використання мови	● Великі можливості для самовираження
● Відчуття реального світу і щастя в ньому	● Можливість спілкуватися будь з ким на великій відстані

Недоліки

● Обмежені просторові (неможливість спілкування з тими, хто далеко) і часові (потрібно інколи погодити час для спілкування) можливості. ● Сором'язливість, невпевненість в умовах реального спілкування подолати важче	● Обмежене сприйняття іншої людини. ● Заміна живих емоцій. ● Погіршення якості мовного оформлення. ● Створення надмірно тепличних умов. ● Багато можливостей для обману, шахраювання. ● Поява інтернет-залежності

499 Прочитайте репліки. Відреагуйте на них. Обґрунтуйте свої відповіді.

1. «Привіт, а ти зараз де?» — пише вам повідомлення незнайомий чоловік. 2. «Ти хочеш помінятися гаджетами? Пропоную зустрітися у сквері біля школи», — пише вам «віртуальний друг», якого наживо ви ніколи не бачили. 3. «Завтра не буде першого уроку! Учителька інформатики захворіла!» — пише в чаті однокласниця. 4. «Привіт! Новина! Ха-ха-ха! Я бачила Одарченка біля секонд-хенду! Ха-ха!» — пише в чаті однокласниця. 5. «Виходь завтра на екстрим! Робимо селфі на даху новобудови!» — пише в чаті однокласник.

500 Прочитайте спілкування в групі (чаті). Замініть смайлики й інші малюнки текстовими репліками.

Привіт! Ти прийдеш сьогодні на тренування?

Тобто? Ти поспішаєш?

Не будеш?

Привіт! Уже відомі результати конкурсу. Ми перемогли!

Ти чому не прийшов на плавання?

Що сталося?

 Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися Труднощі пов'язані Моїми досягненнями вважаю

 501 **I** Доберіть сім смайликів / наліпок, якими ви користуєтеся в чатах, і замініть їх текстовими відповідниками.

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Яке спілкування корисне?»
- «У чому радість живого спілкування?»
- «Чи надійна віртуальна дружба?»

§79 БЕЗПЕКА ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Мережеві спільноти

Соціальні мережі — це не альтернатива дружбі, це її продовження (М. Цукерберг).

Слово дня: зніч¹ев'я, мані²вці.

Пригадуємо:

- 1 Чи можна вважати спілкування в інтернеті цілком безпечним?
- 2 Від чого застерігали вас батьки, учителі, інші дорослі?
- 3 Чи дотримуєтеся ви порад?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому безпека — це важливо?
- 2 Як навчитися безпечного спілкування?
- 3 Які пастки вас можуть очікувати?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

502 Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що для вас означає слово «безпека»?
2. Запишіть слова, що у вашій уяві асоціюються з безпекою.

3. Де ви почуваетесь найбільш безпечно? Чому?
4. Запишіть слова, що визначають для вас суть слова «загроза».
5. Розгляньте схему. Які висновки ви для себе зробили?

Небезпека поруч! Як її уникнути?

- Під час спілкування будьте доброзичливими.
- Відчувши агресію, жорстокість, одразу припиняйте спілкування.
- Нікому не повідомляйте конфіденційну інформацію.
- Не реєструйтеся на сайтах, де встановлено обмеження за віком.
- Будьте відповідальними за свою поведінку в мережі.
- Якщо натрапите на щось підозріле, розкажіть дорослим, яким ви довіряєте.

- 503** З'ясуйте за словником значення слів «азартний», «конфіденційний», «агресія», «маніпулювання». Який словник доцільно використати?

Увага! Соціальні мережі, де кожен / кожна з вас буває щодня, часом можуть завдавати шкоди вашому психічному здоров'ю. Можна в це не вірити. Та жодної шкоди не буде, якщо ви дослухатиметеся до порад і будете обережнішими, обачнішими. Адже нікому не хочеться поповнити лави жертв віртуального простору.

- ?** **504** Що вам відомо про «онлайн-булінг», «кібер-булінг», «тролінг»? Доберіть синонім до слова «булінг». Запишіть три найважливіші, на вашу думку, поради, як поводитися в цій ситуації.
- ?** **505** Прочитайте текст. Опишіть ситуацію й проаналізуйте її. Чи містить вона елементи небезпеки? Які саме? Яких порад не дотримався Крістофер? Перебудуйте діалог, поставивши себе на місце хлопця.

— Привіт! — комп'ютер тихенько пікнув.

Крістофер обернувся, знову поглянув на екран. Хлопчик знав, що розмовляти з незнайомцями не можна. Але ж це не справжня розмова. Тож він клацнув мишкою.

— Привіт! — і собі надрукував Крістофер.

- Хто це?
- Крістофер.
- Привіт, Крістофере, дуже приємно. Ти де?
- Я в бібліотеці.
- У тебе з буквами проблеми? Так? У якій бібліотеці?
- Шкільній.
- А ти в якій школі вчишся? Не кажи, я вгадаю. У початковій Мілл-Гроува? Так? (С. Чбоскі).

506

- I Розгляньте схему. Яких три дієслова важливі для збереження безпеки? Перекажіть зміст схеми своїми словами. Чи з усіма положеннями ви згодні? Чи доводилося вам їх використовувати в реальному житті?

- II То чому безпека така важлива для кожної людини?

Що я зрозумів / зрозуміла? Що відчуваю? Що мене змусило задуматися? Які висновки для себе зробив / зробила?

507

- I Створіть колаж «Складники моєї безпеки», прокоментуйте його.

- II Напишіть есе на одну з тем:

- «Коли я почуваю себе безпечно»
- «Безпека — це зона моєї відповідальності»
- «Хто відповідальний за мою безпеку?»

§ 80 СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ

Прагніть гармонії та комфорту

Одне з найбільших благ, яке люди можуть побажати собі, — це жити в злагоді та гармонії з самим собою та цілим світом (з журналу).

Слово дня: неодмінно.

508 Продовжте речення. У разі потреби скористайтеся довідкою.

1. Взаємодія між людьми чи групами людей, за допомогою якої учасники краще пізнають одне одного, обмінюються інформацією, думками, почуттями, досягненнями тощо, досягають взаєморозуміння, — це

2. Те, заради чого ви почали спілкуватися, — це

3. Спілкування, що відбувається через засоби масової комунікації (телефон, смартфон, планшет, комп'ютер, інтернет), — це

4. Реальні умови й безпосередній контакт зі співрозмовником — це ознаки

5. Той, хто говорить, — це

6. Той, хто мене слухає, — це

Довідка: ціль спілкування, адресат, спілкування, віртуальне спілкування, адресант, реальне спілкування.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які складники формують ситуацію спілкування?
- 2 Чому кожен із них важливий?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 Ситуація спілкування — це сукупність складників, від яких залежить поведінка учасників та результат їхньої взаємодії. Такими складниками є *адресат* і *адресант*, або *учасники спілкування* (хто і з ким говорить?), *тема* розмови (про що?), *мета* (навіщо? з якою метою?), *місце і час* (де? коли?). Коли мовці їх ураховують, спілкування стає ефективним, цілеспрямованим і результативним.

509

Розгляньте світлини. Опишіть особливості кожної ситуації спілкування. Що необхідно врахувати? Яка ситуація найбільш сприятлива?

510

Прочитайте текст. Які емоції в ньому переважають? Охарактеризуйте ситуацію спілкування. Які стосунки між дівчатками? Що про це свідчить? У яких ситуаціях такі звертання використовувати не доцільно? Яка проблема непокоїть Тіну? Що ви їй порадили б?

— Без тебе все не так, бубочко, — у Сонинім голосі чувся смуток. — Сумую за тобою!

— Я теж, моя пташечко! — Тіна зітхнула. — Особливо тепер.

— А що сталося? Тебе ображають? Дразнять? Цькують?

— Ні. Намагаються не помічати... (О. Рижко).

511

Прочитайте текст. Проаналізуйте його за такою схемою: 1) хто з ким спілкується; 2) про що говорять; 3) які наміри (цілі) в учасників спілкування; 4) яку проблему намагаються розв'язати; 5) що вплинуло на мовленнєву поведінку Ярини; 6) що визначає особливості цієї ситуації?

Ярина сама здивувалася, що так відверто розмовляє з жінкою, яку знає лише кілька хвилин.

— А яка в тебе є мрія?

Дівчина помовчала, перебираючи в думках, наче дитячі скарби, свої найпотаємніші мрії.

— Мрію навчитися танцювати... на візку...

Вимовила — і аж очі замружила, ошелешена своєю відвагою. Ніколи-ніколи, навіть самій собі, нізащо не промовила б уголос цих слів.

— Он як? — пані Ядвіга звела брови. — Прекрасна мрія!

— І Ви можете мене навчити? — осміліла Ярина.

— Ти знаєш, — пані Ядвіга замислилася... — Я не маю такого досвіду.

— Я зрозуміла, — тихо сказала дівчина. — Вибачте.

— Ти мене не скривдила, не вибачайся. Мені треба поговорити з друзями, колегами. Вони допоможуть. Мені цікаво буде попрацювати з тобою, але трішки зажди, я пораджуся (О. Радущинська).

 Мені вдалося / не вдалося на уроці Найбільше мене зацікавили такі завдання: Своїми досягненнями сьогодні я вважаю Я неодмінно врахую

 512 **I** Випишіть з улюбленого художнього твору фрагмент спілкування персонажів. Усно проаналізуйте, звертаючи увагу на особливості ситуації спілкування.

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Коли і з ким спілкуватися приємно?»
- «Що для мене важливо під час спілкування?»

§81 Учасники спілкування. Наміри співрозмовників / співрозмовниць

Плекаймо в собі людські чесноти

А світу так бракне щирості, без неї душа холоне... (Г. Британ).

Слово дня: загоїти.

Пригадуємо:

- 1 Кого називають учасниками спілкування?
- 2 Хто такий адресат?
- 3 Кого називають адресантом?
- 4 Чи можна словом щось *загоїти*?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Як правильно адресувати висловлення?
- 2 Яку інформацію про співрозмовника / співрозмовницю необхідно враховувати?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

 Наше мовлення у процесі спілкування адресоване конкретній людині.

Учасники спілкування — це адресат і адресант, мовці, що взаємодіють. Для кожного адресата важливо бути почутим і сприйнятим. Тому він має створити своє повідомлення такими словами і реченнями, щоб адресант не лише почув, а й зрозумів правильно.

- I Розгляньте світлини. Усно поясніть, що необхідно враховувати, спілкуючись із цими співрозмовниками.

- II Чи однаково ви будете звертатися до людей, зображених на світлинах? Проілюструйте прикладами.

- Прочитайте прислів'я. Які характеристики мають на увазі, коли так говорять про мовців?

Зразок. *Лепече, як сорока.* Так кажуть про людину, яка постійно щось говорить і робить це вкрай швидко. Крик і лемент, який здійсмає сорока, часто привертає увагу. Звуки цієї птахи дуже швидкі й різкі.

Язык заплітається. Наговорити сім мішків гречаної вовни, і всі неповні. Не зв'язати двох слів. Як овечка: не мовить ні словечка. Та у нього на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть. На його слові можна мур мурувати. Говорить, а немає про що й слухати. Говорить, що слина до губи принесе (*Нар. творчість*).

У ситуації спілкування слово «намір» близьке за значенням до слова «ціль». Отже, намір означає конкретну ціль висловлення мовця, що виражає такі прагнення: *дізнатися, поінформувати, поспівчувати, поділитися емоціями, враженнями; поіклуватися, запитати, запропонувати, схвалити, осудити, закликати, побажати, пояснити, підтримати* тощо. Завжди зважай на те, з ким, про що і з якою метою ти спілкуєшся.

515

Прочитайте тексти. Визначте наміри мовців. Розподіліть ролі і прочитайте тексти виразно.

— Дай Боже щастя, дідусю!

— Дякую, внучку! Дай Боже і тобі!

— Зашпилить куртку, бо застудитесь. Сьогодні холодно. І не нудно вам отут так замітати? Щодня одне й те саме.

— Ні, хлопчику, я люблю свою роботу. Подивися, яка чудова осінь. Яке гарне барвисте листя, як твій портфель. Уяви собі, що в світі нема двох однакових листочків, як і людей. Господь кожного створив неповторним (І. Захаревич).

— Ви хоч раз були в зимовому гаю? — спитав Павлусь однокласників.

— Ні! — сказали в один голос.

Павлусь посміхнувся:

— Тоді ви ще не бачили справжньої казки... Там тонкі берези, наче черногузи, мерзнуть на одній нозі. Там старий самотній дуб, мов сердитий дід, схопив за поли волохату сиву хмару й витрушує останній з неї сніг...

— Ти справжній поет! — вигукнула Оленка. — А в тім гаю стоїть така тиша, що навіть чути подих вже недалекої весни. Ну як?

— Я в захопленні, — сказав Павлусь.

— Тоді лаштуймо лижі, — скомандував Тимко. — Ми теж хочемо побачити зимову казку... (За В. Сенцовським).

Найбільший мій успіх сьогодні — Мені цікаво було дізнатися Я обов'язково звертатиму увагу на Складнощі виникали під час Я можу себе похвалити за

516

I Складіть і запишіть до діалогу п'ять реплік, у яких будуть такі наміри: 1) дізнатися; 2) поділитися емоціями; 3) поспівчувати; 4) переконати; 5) запропонувати.

II Виконайте завдання відповідно до кожної ситуації.

- Хлопчик грубо розмовляв із вашою сестрою. Порадьте йому попросити вибачення.
- Друг / подружка на день народження дарує вам те, про що ви давно мріяли. Подякуйте.
- У вашої сусідки сталося горе — зникла кішка. Поспівчуйте їй.
- На полиці книгарні ви побачили саме ту книжку, яку давно шукали. Висловіть свою радість.

517 Прочитайте подану вище інформацію. Чому в спілкуванні треба прагнути гармонії?

518 **I** Прочитайте тексти, зіставте атмосферу спілкування. У якому спілкуванні є відчуття гармонії? Завдяки чому? Чи важливо в розмові називати того, до кого звертаєшся, на ім'я? Який із діалогів ви хотіли б відредагувати? Зробіть це.

— З днем народження тебе, Маріє! — заспівав смартфон голо-
сом Хантера.

— Дякую, Хантере!

— Шкода, що я не дівчина і не
можу прийти на твою вечірку, —
зітхнув він.

— Хантере, ти казав, що не обра-
жаєшся... — Марія посмутніла. Чи
не вперше пошкодувала, що вирі-
шила влаштувати цілковито дівча-
чу вечірку.

— Тані, Маріє, все ок! Повеселися
там і за мене теж. А через те, що ти
не запросила мене, подарунок від-
дам аж у понеділок! Щоб знала, —
Хантер сміявся, то й Марія усміх-
нулася (*Н. Ясіновська*).

— Слухай, а чого це
тебе в цирку не було? —
питає. — Це ж ми завдя-
ки тобі туди й пішли —
стільки макулатури
приніс!

— Та я... воно якось...

— Добре, добре, не
поясной, — засміялася
Іринка. — Я все розу-
мію. Навіть цікавіше,
що ти не з нами сидів, —
підморгнула вона. — На
от, пригощайся (*Кузько
Кузякін*).

II Замініть слово «ок» українським відповідником.

519 Усмішка здатна гармонізувати спілкування. Але чи завжди? Про-
читайте етикетні фрази двічі: перший раз із серйозним виразом
обличчя, а другий — з усмішкою. У якій ситуації усмішка допо-
магає?

1. Доброго ранку, Ірино Олексіївно! 2. Тимку, вибач, мені
дуже прикро, що я так учинив. 3. Вітаю тебе, Єгоре, з пере-
могою! 4. Полінко, дякую тобі за підтримку! Мені так при-
ємно. 5. Матвію, я не зможу бути завтра на святкуванні твого
дня народження. 6. Алінко, ти так майстерно вчора виступи-
ла на змаганнях! Я радів за тебе. 7. Павле, ти не дотримав
свого слова і дуже мене підвів.

Сьогодні я дізнався / дізналася Було цікаво Було складно Я зрозумів / зрозуміла Мене здивувало Для життя мені знадобиться

520

I Випишіть із твору, який ви вивчали на уроках української літератури, уривок із фрагментом спілкування. Усно охарактеризуйте його за такою схемою:

1. Чи можна вважати таке спілкування гармонійним? Чому?

2. Що сприяє (заважає) гармонії?

3. Які наміри у співрозмовників? На що вони спрямовані — на добро чи зло?

4. На місці кого з героїв ви хотіли / не хотіли б бути? Чому?

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Як я прагну бути відповідальним / відповідальною»
- «Що означає бути відповідальним / відповідальною»
- «Кого я вважаю відповідальною людиною»
- «Навіщо потрібна гармонія у спілкуванні?»

§83 ПРАВИЛА ГАРНОГО СПІВРОЗМОВНИКА / ГАРНОЇ СПІВРОЗМОВНИЦІ

Грані людської душі

Спілкуйтеся із задоволенням, якщо ви хочете, щоб із задоволенням спілкувалися з вами (Д. Карнегі).

Слово дня: пн^утися, надиха^ти, прива^блювати, переко^нувати, подоба^тися, поліпшувати, цура^тися.

Пригадуємо:

- 1 Чи любите ви спілкуватися?
- 2 Хто ваш улюблений співрозмовник / улюблена співрозмовниця? Чому?
- 3 Якого співрозмовника / яку співрозмовницю ви назвали б гарним / гарною?
- 4 Чи хотіли б ви стати бажаним співрозмовником / бажаною співрозмовницею?

Шукаємо відповіді на запитання:

Як стати гарним співрозмовником / гарною співрозмовницею?

Відповідно до поставленого запитання сформулюйте особисті цілі.

521 Прочитайте «слова дня». Що вони означають? Чи всі вони можуть поєднуватися зі словосполученнями «гарний співрозмовник», «гарна співрозмовниця»? Чому?

Кожному / кожній з нас хочеться почути, що з нами цікаво й корисно спілкуватися.

**Як
цього досягти?**

- виявляйте щирий інтерес до інших людей.
- Дивіться у вічі співрозмовникові / співрозмовниці.
- Усміхайтесь щиро.
- Звертайтеся до людей на ім'я якомога частіше.
- Обирайте для спілкування теми, що цікавлять співрозмовника / співрозмовницю.
- Будьте уважним слухачем / уважною слухачкою.

Про що «говорить» усмішка? Вона повідомляє: «Ви мені подобаетесь! Мені приємно спілкуватися з вами! Я радий / рада вас бачити!» Усміхайтесь!

522 Розгляньте світлини. Які ознаки гарного співрозмовника очевидні? Назвіть їх.

523 Складіть діалог двох співрозмовників / співрозмовниць, один / одна з яких любить осінь, а другий / друга — літо, використовуючи подані речення. Розіграйте його в ролях, урахувуючи поради, подані вище.

I. Як добре, що Бог придумав осінь! Чудова пора, аби зазирнути всередину себе, поділитися теплом та усмішкою з рідними! Природа виграє яскравими барвами, сонце по-особливому лоскоче носа промінчиками, дощ дражниться — бо важко передбачити, коли він буде, а коли — ні. Прохолода осінніх ранків дарує бадьорість на весь день. Повітря густішає, небо стає ще більш бездонним (*Слава Світлова*).

II. Лише восени, як ніколи, цінуєш розмову з друзями, яких не бачив ціле літо, і за чашкою гарячого чаю вкотре переконаєшся, що три місяці без сміху улюбленого приятеля — це таки дуже багато... Осінь — найтаємничіша пора, яка будить у людях різні відчуття, спонукає на звернення несподіваних вчинків, змушує багато про що задуматися... (*I. Меліка*).

III. Серпень хочеться їсти великою ложкою, щедро розливаючи залишки тепла. Адже в серпні, яким би спекотним він не був, тепло зовсім інше. Серпень гріє, як легкий светр, зв'язаний із зеленого березового листа, який чомусь пахне стиглими яблуками.

Серпень — це сутінки літа, напоєні відгомонами липневої спеки і приправлені свіжістю вересня. Цими легкими сутінками хочеться дихати, з подивом спостерігаючи, як з кожним днем повітря стає прозорим.

У серпні знову хочеться стати романтичним і запалювати вечорами газову лампу. І щоб за круглим столом пили чай і пахло яблучними пирогами. Хочеться згадувати літо, яке ще не закінчилося, але туга за яким уже оселилася в серці (*А. Акуленко*).

Чи задоволені ви уроком? Чи все сьогодні вдалося? Що корисного було на уроці? Про які досягнення можете звітувати?

524

I Побудуйте гармонійний діалог із продавцем / продавчиною магазину, де можна придбати рослини й засоби для догляду за ними. Усно вкажіть ознаки гармонійності.

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Мій ідеальний образ гарного співрозмовника / гарної співрозмовниці»
- «Мої улюблені співрозмовники / співрозмовниці»

III Створіть колаж із ключових слів, що характеризують гарного співрозмовника / гарну співрозмовницю.

§ 84 ЗАПИТАННЯ І ВІДПОВІДІ

Плекай у собі допитливість

Уміння ставити розумні запитання вже є важливою ознакою розуму й проникливості (І. Кант).

Слово дня: слухний, декілька.

Пригадуємо:

- 1 Яке речення називають питальним?
- 2 Як часто у своєму мовленні ви користуєтеся ними?
- 3 Які запитання і кому ви найчастіше ставите?
- 4 Як ви розумієте значення слова *допитливість*? Охарактеризуйте допитливу людину.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому вміння ставити запитання дуже важливі?
- 2 Що вони нам дають?

Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

525 Виберіть тему для розмови. Сформулюйте й запишіть запитання, що дають змогу виявити інтереси одне одного; дізнатися про ставлення співрозмовника / співрозмовниці до предмета розмови.

Під час формулювання запитань пам'ятайте правила:

1. Формулюйте запитання чітко, правильно граматично й за змістом.
2. Запитання має бути стисле і зрозуміле.
3. Уникайте розлогого формулювання: складні запитання краще розділити на кілька простих.
4. Не ставте запитань із подвійним смислом.
5. Зважайте на досвід того, кого запитуєте.
6. Уникайте однотипних запитань (з однаковим початком).

Відповідь — це судження, викликане запитанням.

Розгорнута відповідь відрізняється від короткої тим, що в ній передбачено самостійно дібрані приклади, додаткові факти, відомості, а також пояснення, докази. У розгорнутій відповіді можуть бути зіставлення чи порівняння двох понять, подій, героїв тощо.

526

Прочитайте запитання. На яких уроках вас можуть про це запитувати? Які з них передбачають відповідь «Так» чи «Ні»? На які запитання потрібно відповідати чітко, коротко, а на які — детально, розгорнуто? Які запитання передбачають пояснення, докази?

1. Що називають романом?
2. На скільки частин можна поділити твір?
3. Чи можна вважати цей твір актуальним?
4. Чому через скляну шибку вулицю видно, а через дерев'яні двері — ні?
5. Які натуральні числа називають двоцифровими?
6. Яка подія, що відбулася в минулому, має для твоєї родини особливе значення?

527

Прочитайте текст. Чи одержала дівчинка відповідь на своє запитання? Як ви відповіли б на запитання «Навіщо тобі книжка?» Чому ви віддаєте перевагу — телевізору чи книжці? Обґрунтуйте відповідь.

— Тату, — запитала Матильда, — а чи не міг би ти мені купити книжку?

— Книжку? — перепитав він. — Навіщо тобі якась дурнувата книжка?

— Щоб читати, татку.

— А чим поганий телік, заради всіх святих? Ми маємо прекрасний телік з двадцятидюймовим екраном, а тобі заманулося книжки. Щось ти псуєшся, дівчино! (Р. Дал).

 Що було важливим для мене на уроці? Чого я навчився / навчилася? Що мене здивувало? Які емоції переважали на уроці? Здобуті знання я використаю

- **528**
- I** Виберіть улюблену тему з будь-якого підручника. Прочитайте зміст параграфа і сформулюйте перелік різноманітних запитань. Які з них передбачають розгорнуту відповідь?
 - II** Пригадайте і запишіть запитання, на які ви відповідали сьогодні на різних уроках (наприклад, з української літератури, історії, інформатики). Запишіть повну відповідь на одне з них.
 - III** Напишіть есе на тему «Чи можна в житті обійтися без запитань?»

§85 Види слухання

Ознаки гармонії в суспільстві

*Хто говорить — той сіє, хто слухає — той живує (П. Буаст).
Найкращими співрозмовниками є найкращі слухачі (Дж. Борґ).*

Слово дня: чёмний.

Пригадуємо:

- 1** Що таке слухання?
- 2** Розкажіть про себе як про слухача / слухачку.
- 3** Чи завжди ви уважно слухаєте?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1** Що означає — *слухати*?
- 2** Чи є різниця між словами «слухати» і «чути»?
- 3** Які є види слухання? Які можливості дає нам уміння слухати?

 Ефективність спілкування значною мірою забезпечує вміння слухати.

Слухати — це не просто мовчати, це вміти зосередити й утримувати увагу на предметі розмови впродовж усієї розмови, здійснювати цілеспрямоване вольове зусилля, щоб почути свого співрозмовника.

Слухати — це «заплатити» своєю увагою, тобто обміняти свою увагу на те, що вам необхідно. Тиша — це не показник уваги.

- 529** **I** Прочитайте речення. Якою темою вони об'єднані? Перекажіть своїми словами найцінніші для вас думки. Зобразіть зміст будь-якого речення на малюнку.

1. Коли ви дивитесь комусь у вічі, це свідчить про те, що ви слухаєте. 2. Коли протягом розмови людина постійно відводить погляд, це змушує мовця почуватися ніяково (*За Дж. Боргом*). 3. Бог дав два вуха, а один язик, тож і користуйся ними в такій пропорційності (*Нар. творчість*). 4. Один із найшвидших способів змусити людей думати про вас гарно — вислухати їх (*А. Шопенгауер*). 5. Людині потрібно лише 2 роки, щоб навчитися говорити, і 60 літ, щоб навчитися тримати язик за зубами (*Л. Фейхтвангер*). 6. Не слухати — це не лише відсутність ввічливості, а й ознака зневаги. Ніщо так не окупиться у спілкуванні з людьми, як милостиня уваги (*Оноре де Бальзак*). 7. Увага — це дефіцитний ресурс, за який ми всі змагаємося (*К. Ферраці*).

- II** Поясніть зміст епіграфів. Чи погоджуєтеся ви з думками авторів? Зробіть загальний висновок про важливість слухання.

IV **Активне слухання** передбачає вміння організувати свою поведінку для слухання, сприйняття і розуміння. Головні показники активного слухання — це позитивна реакція на слова, зоровий контакт, зовнішнє вираження уваги (поза, зосереджений погляд, кивання головою, усмішка, оплески, репліки). **Пасивне слухання** («правильне мовчання») — це відсутність слухання, відсутність зорового контакту, жодної реакції на сказане, уникнення зворотного зв'язку.

- 530** Розгляньте світлини. Яка з них ілюструє активне слухання, а яка — пасивне? Відповідь обґрунтуйте.

531 I Прочитайте речення. Що вони означають? Чи є серед них синонімічні? Назвіть їх. Про яке спілкування ідеться в реченнях.

1. Краєм вуха слухати. 2. Одним вухом слухати. 3. Слухати обома вухами. 4. Лікарка зайшла, щоб послухати пульс. 5. Я слухаю вухами, очима та серцем. 6. Я слухаю море. 7. Гаї шумлять — я слухаю (П. Тичина). 8. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки (Л. Костенко).

II Що означає слухати, як «гаї шумлять», як «підкрався і шумить дощ»? Чому це важливо?

 Зробіть підсумки, використовуючи слова *цікаво, корисно, пізнавально, важливо, захопливо, нудно*.

 532 I Підготуйте колаж «Гарні й погані слухачі».

II Поясніть, кого й чому ви слухатимете не перебиваючи. Чому?

- 1) батьків / інших дорослих, які вітають вас із днем народження;
- 2) друга / подругу, який / яка розповідає про звички свого собаки;
- 3) батька однокласника, який розминувся із сином і звернувся до вас із запитанням;
- 4) брата / сестру, з яким / якою ви обговорюєте плани на вихідні.

III Напишіть есе на одну з тем:

- «Що я люблю слухати»
- «Коли я слухаю із задоволенням»

§ 86 СУПЕРЕЧКА І СВАРКА

Шукаємо порозуміння

Є лише один спосіб виграти сварку — уникнути її (Д. Карнегі).

Слово дня: дівчійсько, грамотій, збитошник, тэлепень, коверзуха.

Пригадуємо:

- 1 Пригадайте ситуації, коли вам доводилося обстоювати свою думку.
- 2 Чи завжди таке спілкування завершувалося порозумінням?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Що спільного й відмінного між суперечкою і сваркою?
- 2 Які слова спричиняють конфлікт?

533 Прочитайте «слова дня». Що вони означають? Чи можуть ці слова стати причиною сварки й погіршення стосунків? Відповідь обґрунтуйте.

 Суперечка — зіткнення різних позицій і думок, у якому кожна сторона аргументовано захищає свою позицію і спростовує докази інших. У результаті суперечки учасники її можуть схилитися до чиеїсь думки, а можуть залишатися зі своєю, але спільно доходять згоди.
Сварка — конфлікт, суперечність між людьми, що призводить до погіршення стосунків.
Учіться поважати думку іншої людини, визнавати свої помилки. Сварка не призводить до добра. Поступаючись, ви одержите більше.

534 Прочитайте окремі фрази з діалогів. Які з них спроможні привести до сварки?

Я наполегливий. Вона незграбна. Ти затятий. Він упертий, як віслик. Він іде. Вона простує. Ти чимчикуєш. Вони плентаються. А той чвалає. Хтось бреде. А дехто чалапає.

 535 Складіть і розіграйте діалог, у якому один з учасників закликає до діалогу, а інший уникає його. Використайте такі репліки, що сприяють порозумінню.

1. Зробімо перерву, усе обдумаємо, щоб прийняти правильне рішення. 2. Подумаємо разом, щоб спільно розв'язати проблему і зберегти наші стосунки. 3. Гаразд, я тебе розумію. 4. Допоможи мені краще зрозуміти тебе. 5. Здається, ми можемо цю проблему розв'язати, а могло ж бути гірше. 6. Як ти вважаєш, що я можу зробити, щоб поліпшити ситуацію? 7. Погляньмо на проблему інакше. 8. Пропоную обговорити проблему, коли ми обоє заспокоїмося.

 Конфліктними вважають такі дії: прагнення вищості, вияв агресії, вияв егоїзму, приниження співрозмовника / співрозмовниці, підкреслення різниці між собою і ним / нею на свою користь, небажання визнавати свою неправоту, нав'язування своєї думки тощо.

536

Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Текст	Запитання і завдання
<p>— Відтепер буде так: запізнив-ся — співай. Може, так вас дисципліную, — добродушно сказала викладачка.</p> <p>Аудиторія загомонила.</p> <p>— Як співай?</p> <p>— Дуже просто!</p> <p>— Що співай?</p> <p>— Що на думку спаде!</p> <p>— А якщо голосу нема?</p> <p>— Не запізнюйся! (За <i>Славою Світовою</i>).</p>	<ol style="list-style-type: none"> Прочитайте текст у ролях. Яку проблему порушила авторка? Яке розв'язання запропонувала викладачка? Чи вдалося їй уникнути сварки? Які емоції переважають у тексті? А як ви запропонували б запобігати запізненням?

Проаналізуйте урок і свої досягнення за довільною схемою.

537

I Ярик посперечався з Михайликом, що легко перебіжить озеро по тонкому льоду. Між Назаром і Єгором виникла суперечка про те, чи варто користуватися поліетиленовими пакетами. Яка суперечка корисна? Чому?

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Чому люди сваряться?»
- «Чи можна уникнути сварок?»
- «Про що я найчастіше сперечаюся?»

§ 87 МАНІПУЛЯЦІЇ У СПІЛКУВАННІ

Сучасні засоби комунікації

Ніщо нечесне не може бути благодійним (Б. Франклін).

Слово дня: занастіти, зухв'ялий.

Шукаємо відповіді на запитання:

- Що таке «маніпуляція»? Хто й чому до них вдається?
- Які є види маніпуляцій?
- Як протистояти маніпуляторам?

Відповідно до поставлених завдань сформулюйте особисті цілі.

Одним із сучасних видів спілкування є маніпуляція. До неї вдаються люди, які хочуть впливати на почуття і поведінку людей, щоб одержати бажане. Будь-хто може зазнати впливу спритного маніпулятора / спритної маніпуляторки.

538 Прочитайте уривки з байок Леоніда Глібова. Хто постає в ролі маніпулятора? До яких маніпуляцій вдалися персонажі байок?

Аж суне Вовк — такий
страшений
Та здоровенний!
Та так прямисінько й
біжить
До бідного Ягняти...
— Нащо се ти, собачий
сину,
Тут каламутиш берег
мій
Та квапиш ніс поганий
свій
У чистую оцюю воду?
Та я тобі за сюю шкоду
Ти знаєш, що зроблю?...
Як муху, задавлю!

Аж і Лисичка тут стоїть
І жалібно квилить:
— Голубко-кумонько! Тебе я ждала-
ждала,
Аж плакала, як виглядала,
Щоб голосочок твій почуць,
Хоч на хвилиночку про горенько
забуць...
Ти, може, серденько, того й не знаєш,
Як гарно, любо як співаєш —
І соловейко так не втне...
Розваж хоч трошечки мене! —
Прийшлося роззявитись дурному
горлу:
— Кра! кра! — а ковбаса додолу,
Лисичка хап — і у куці мерщій...

539 Прочитайте поради, як протистояти маніпуляціям. Складіть діалог, у якому один мовець намагається маніпулювати, а інший — протистоїть, не піддається на його хитрощі.

Як протистояти маніпуляціям?

Постійно підвищуйте самооцінку, впевненість у собі і будьте готові сказати:

● Мені треба подумати. ● Чого ти хочеш? Я розумію, що ти мною маніпулюєш, скажи прямо, що тобі потрібно!	● Я ніколи не дозволю нахабства у свій бік! Я не дозволю використовувати себе. ● Надайте інформацію, звідки у вас ці відомості.

540

Розгляньте репліки. Маніпуляції у якій сфері вони ілюструють? Запропонуйте варіанти реагування на репліки. Хто найчастіше може піддаватися такому впливу?

Ви мусите це придбати!

Для тих, хто справді крутий!

Ваша мрія збулася!

Не зволікайте! Купуйте вже сьогодні!

Кожна людина, що вважає себе сучасною, вже це придбала!

Тільки сьогодні!!!

Тільки для вас!!!

Тема уроку корисна тим, що Найбільше зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки Я навчився / навчилася

- 541
- I Випишіть уривок з іншої байки Леоніда Глібова. Проаналізуйте, до яких маніпуляцій удалися персонажі твору і до чого це призвело.
 - II Чи доводилося вам або вашому братові / вашій сестрі вдаватися до маніпуляцій, щоб одержати від батьків / інших дорослих бажане? Запишіть кілька прикладів. Як на це реагували батьки / інші дорослі?
 - III Напишіть есе на одну з тем:
 - «Чим корисні мені знання про маніпуляції?»
 - «Чи є маніпуляцією клянчення?»

§88 ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ (МОВНІ Й ПОЗАМОВНІ)

Ресурси мови для здійснення ефективної комунікації

Боротьба зі словесним хаосом нагадує боротьбу з бур'яном (В. Зінсер). Слова — такі невинні й слабкі, коли вони в словнику, але якими могутніми вони стають у руках того, хто вміє їх поєднувати (Н. Готорн).

Слово дня: міміка, жести, пантоміма.

542 Прочитайте текст. Назвіть слова, словосполучення і речення, зміст яких можна передати за допомогою міміки, жестів. Чи допомагають ці засоби передати зміст тексту?

— Як ти думаєш, Ярку, а Миколай є?

— Не знаю, напевно. Я колись думав, що нема, а тепер думаю, що таки є. А як ти гадаєш, Марто?

— Я думаю, що є. У нас у школі Міланка сказала, що Миколая нема і то все батьки купують, усі ті подарунки. Але Лука сказав, що то все неправда і Миколай є, бо він його раз бачив. А я Луці вірю, якщо він бачив — значить є (За А. Сидор).

Пригадуємо:

- 1 Що таке спілкування?
- 2 Яке спілкування називаємо ефективним?
- 3 Які засоби спілкування ви знаєте?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Які засоби спілкування називаємо мовними й позамовними?
- 2 У яких життєвих ситуаціях використовуємо мовні й позамовні засоби?

 Відповідно до запитань сформулюйте особисті цілі.

 543 Розгляньте зображення. Яку інформацію вони передають? Висловіть думку, чи можна спілкуватися без слів. Визначте, яке це спілкування — вербальне (словесне) чи невербальне.

544 Розгляньте таблицю. Сформулюйте запитання за її змістом.

Засоби спілкування

Мовні (вербальні)	Позамовні (невербальні)
Мовні засоби (слова, речення тощо), якими ми послуговуємося під час комунікації	Засоби спілкування без слів (жести, міміка, інтонація), за допомогою яких мовці виражають свої емоції, враження, відчуття

- 545** Розгляньте світлини. Визначте, які види спілкування зображено. Схарактеризуйте невербальні засоби, використані мовцями.

- 546** Привітайтеся одне з одним за допомогою невербальних засобів. Покажіть на своєму обличчі радість, здивування, сум, подив, переляк. Поспостерігайте, які м'язи обличчя рухаються в цей час.

- 547** Ознайомтеся зі значенням слів. Складіть словосполучення зі словами «міміка», «темп» і «тембр». Визначте, що об'єднує слова «мім», «міміка», «пантоміма».

Міміка — рух м'язів обличчя (очей, брів, губ, лоба), що виражає стан людини.

Темп — швидкість вимови елементів усного мовлення: звуків, складів, слів.

Тембр — це неповторне, притаманне кожній людині індивідуальне забарвлення голосу.

- 548** Розгляньте таблицю. Підготуйте повідомлення за її змістом.

Позамовні засоби спілкування

Акустичні	Оптичні	Тактильні
темп мовлення	міміка	дотики
інтонація	жести	потискування рук
тембр голосу	погляд	погладжування
	поза	поплескування

- 549** Розгляньте світлини. Висловіть припущення, чому комунікація виявилася неефективною. Розкажіть, що може заважати ефективному сприйманню усної інформації.

Тема уроку корисна тим, що Найбільше мене зацікавило завдання Найскладніше було виконати ... , оскільки

550

- I Складіть карту пам'яті «Засоби спілкування».
- II Підготуйте повідомлення про значення жестів у інших народів світу. Чому це важливо знати?
- III Складіть 3–4 поради для однокласників та однокласниць щодо важливості позамовних засобів спілкування.

§89 ЕТИКЕТНІ НОРМИ СПІЛКУВАННЯ

Емпатія і взаємоповага

Хто рухається вперед у знанні, але відстає в моралі, той здебільшого йде назад, а не вперед (Арістотель).

Слово дня: доброзичливість, етикет.

Пригадуємо:

- 1 Що таке етикет?
- 2 Які норми називають етикетними?
- 3 Як етикетні норми допомагають нам спілкуватися?
- 4 Які емоції заважають спілкуванню?

Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

Мовленнєвий етикет — це правила мовної поведінки, що відображаються в певних мовленнєвих формулах, забезпечують прийняте в певному середовищі гармонійне спілкування, взаємоповагу, душевний комфорт. Мовний етикет орієнтує на ті правила мовлення, за якими можливе змістовне спілкування.

Мовленнєвий етикет представлений формулами привітання, вибачення, подяки, прощання тощо. Наприклад: «Добрий день!», «Добридень!», «Доброго вечора», «Добривечір!», «Доброї ночі!», «На добраніч!», «Сердечно дякую!», «Щиро перепрошую» тощо.

Етикетні норми передбачають використання етикетних формул, звертань (іменників у кличному відмінку), ввічливість, повагу до співрозмовників.

551 Визначте, які етикетні формули доцільно використовувати в таких ситуаціях. Для чого ми їх використовуємо?

1. ... ти приніс мені словник? 2. ... котра година? 3. ... ви не підкажете, як пройти до вулиці Київської? 4. ... я не можу виконати це доручення. 5. ... з якої колії відправляється потяг № 242? 6. Сергію, відчини, ... , вікно.

552 Прочитайте вголос діалог і схарактеризуйте його. Які норми мовленнєвого етикету порушено? Відредагуйте діалог так, щоб тональність спілкування набула доброзичливості.

— Сашку! Іди вечеряти! — гукає мама.

— Іду! — відповідає син, не відриваючись від монітора.

— То ти йдеш?

— Іду! — повторює Сашко, продовжуючи цікаву гру. Хлопчик поспішає, тому припускається помилок, гра затягується.

— Я довго буду чекати? Усе вже холодне! Ти будеш вечеряти?

— Іду! Іду!

— Як ти розмовляєш зі мною?

— А що я такого сказав? Я ж кажу «іду»!

 553 Змодельуйте свою мовленнєву поведінку в наведених ситуаціях.

● Ви телефонуєте однокласнику, який захворів. З чого почнете розмову? Які варіанти привітань використаєте? Про що запитаєте насамперед?

● Ви телефонуєте однокласниці, якої не було в школі. На дзвінок відповіла її мама. Як ви звернетесь до неї? Про що запитаєте?

554 У яких ситуаціях, на вашу думку, використані такі фрази? Чи завжди дотримано етикетних норм спілкування? Замініть ті, які вважаєте неприйнятними.

1. Чи не могли б Ви пропустити мене? 2. Куди ти лізеш? Відтоптав мені ноги! 3. Ви не бачите, що я тут стою? 4. Привіт, вибач, я трохи спізнилася, були затори. 5. Смачного! 6. Чи не могли б Ви мені показати ляльку, що стоїть на другій полиці ліворуч? Дякую!

555 Проаналізувавши наведені ситуації, сформулюйте кілька порад «Як зробити спілкування приємним».

- Данилко вилетів із квартири й стрімголов помчав на зупинку. Поки біг, у під'їзді випадково зачепив сусідку, штовхнув жінку, що заходила до під'їзду, затискуючись в автобус, зачепив у когось ґудзика, що той відлетів.
- Дмитрик вийшов на шкільне подвір'я, повз нього проходила Світланка з паралельного класу й показала йому язика. Дмитро смикнув її за косу. Дівчина передражнила ходу хлопця.

- II Що мав зробити, але не зробив Данилко? На вашу думку, що відчувають Дмитрик і Світланка? Таке спілкування може приносити задоволення? Перебудуйте ситуації в діалоги й озвучте в ролях.

Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися Труднощі пов'язані Моїми досягненнями вважаю

556

- I Складіть хмару слів «Формули мовленнєвого етикету», запропонуйте варіанти, що використовують під час привітання, прощання, вибачення, висловлення вдячності.

- II Напишіть есе на одну з тем:

- «У чому сила мовленнєвого етикету?»
- «Слова ввічливості — запорука успішного спілкування»

§90 ВИМОВА Й ІНТОНАЦІЯ

Життєві пріоритети

Інтонація — це мелодія, яку ви обираєте для своїх слів (Дж. Борґ).

Слово дня: визнання, жоржина, пелюстка.

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чи змінюєте ви манеру спілкування, тон голосу, лексичні одиниці залежно від того, з ким говорите?
- 2 Що таке інтонація?
- 3 Чому так важливо інтонувати своє висловлення?

Сформулюйте особисті цілі на цей урок.

557 Прочитайте епіграф до уроку. Чому інтонації приділяють таку увагу?

558 Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Про які невербальні засоби спілкування ідеться? Чи погоджуєтесь ви з автором? Якщо вам траплялися такі випадки в житті, розкажіть про це.

1. Гучний голос асоціюється з прагненням нав'язати свою волю. Але людей, які розмовляють надто тихо, можуть сприймати як невпевнених чи сором'язливих.

2. Вільна, впевнена мова має подібний до співу ритм, тому її легко слухати. Монотонне мовлення звучить нудно. А якщо ви звучите нудно, то люди думають, що ви й самі нудні.

3. Темп впливає на розбірливість мовлення. Також співрозмовник може подумати, що ви поспішаєте або тривожитесь (*За Дж. Боргом*).

 Інтонація (від лат. *intono* — голосно виголошую) — сукупність мелодики (тону), ритму, темпу, наголосу. Мовці дотримуються різної інтонації, читаючи поетичні і прозові тексти різної тематики. Коли, наприклад, читаємо гумореску, байку, обов'язково має звучати інтонація легкої іронії, сміху.

Логічний наголос — це виділення голосом слова в реченні для підкреслення його логічного (сміслового) значення.

У кожному тексті є слова, на які завжди падає логічний наголос. Ці слова називають дійову особу, про яку вперше ідеться. Такою дійовою особою може бути людина, предмет, конкретні чи абстрактні поняття. Якщо ж у тексті ці образи повторюються, вони ніколи не виділяються логічним наголосом.

Пауза — це тимчасова зупинка, перерва в мовленні. Поділ мовлення на окремі інтонаційно оформлені частини допомагає відчутти повну чи відносну завершеність думки.

559 Прочитайте текст, дотримуючись норм вимови. Правильно інтонуйте настрій. Зверніть увагу на інтонацію та паузи.

Розмалюю настрій свій в кольори осінні,
В жовтий і червоний. А захочу — в синій.
І додам по крапельці я всі барви в міру,
Щоб здалась веселкою ця буденність сіра.

Заховаю смуток свій в кущик хризантеми,
А якісь невдачі — у траву зелену.
В пелюстках гарячих жовтої жоржини
Усмішка хай сяє в цю осінню днину.

Ольга Дриль

II А які кольори для свого настрою оберете ви? Розкажіть про це.

560 Прочитайте текст. Які ознаки наголосу виділяє мовознавець? Поясніть такі характеристики наголосу, як: вільний, рухливий, логічний.

Іноді про наголос говорять, що це паспорт слова. Справді, за допомогою наголосу можна розрізняти слова, що складаються з однакових звуків (*за́мок* і *замо́к*). Словесний наголос називають «биттям серця» в слові. Погодимося з таким порівнянням: наголос зумовлює звукове обличчя слова (*В. Русанівський*).

561 Чітко вимовляйте голосні [o] та [a] у словах в усіх позиціях. Запишіть свою вимову на диктофон і прослухайте.

Поради — паради, лопата — лапатий, копати — капати, згонити — зганяти, скотити — скачати, допомогти — допомагати, кропити — краплі, голова — глава.

562 Прочитайте різним тоном фразу «Ти хочеш, щоб я пішов?», кожного разу наголошуючи інше слово. Що змінюється в результаті?

Мені вдалося / не вдалося на уроці Найбільше мене зацікавили такі завдання: Своїми досягненнями сьогодні я вважаю Я неодмінно врахую

563 I З підручника української літератури доберіть текст (обсягом одна сторінка). Прочитайте його виразно, випишіть слова, у вимові яких ви припустилися помилок.

II Напишіть есе на одну з тем:

- «Голос — це паспорт людини»
- «Слова — ключі спілкування»

III Сформулюйте 4-5 порад для формування вмінь виразного читання.

§91 ПЕРЕКОНЛИВІСТЬ ТА АРГУМЕНТОВАНІСТЬ

Побутові проблеми

Ніхто й ні за яких умов не буде заперечувати, якщо ви скажете:
«Я, можливо, помиляюся. Звернімося до фактів» (Д. Карнегі).

Слово дня: порушити, привабливий.

Пригадуємо:

- 1 Що таке суперечка?
- 2 Чим вона відрізняється від сварки?
- 3 Яка користь від суперечки?
- 4 Які проблеми вам доводилося порушувати під час суперечки?
- 5 Чи може суперечка бути привабливою?

Шукаємо відповіді на запитання:

- 1 Чому важливо вміти сперечатися?
- 2 Яке місце в суперечці відведено аргументу?
- 4 Як добирати аргументи?
- 5 Які мають бути аргументи, щоб за допомогою їх вдавалося переконати опонента?

 Відповідно до поставлених запитань сформулюйте особисті цілі.

Кожен з учасників суперечки прагне почути всі аргументи співрозмовника / співрозмовниці, знайти правильне рішення і переконати у своїй правоті. Для цього потрібні аргументи. Щоб схилити до своєї думки, переконати свого опонента / опонентку, потрібно, щоб аргументи були *достовірними, достатніми, чіткими, доречними, зрозумілими і стосувалися теми.*

Найпростіший спосіб добору аргументів — це пошук відповіді

на такі запитання:

Чому я вважаю, що моя теза правильна?

Чому я дотримуюся саме такої позиції (думки), а не іншої?

Аргумент — це судження, міркування, докази, які мовець використовує на підтвердження своєї тези.

Наприклад:

Теза: Неочищену воду з крана пити шкідливо.

Аргумент 1. У такій воді високий вміст шкідливих для організму елементів (марганцю, заліза, амонію, хлору), що підтверджено численними лабораторними дослідженнями.

Аргумент 2. Людське тіло на 85 % складається з води. Споживання неочищеної води призведе до небезпечних для життя захворювань різних органів.

Увага! Про користь суперечки свідчить багато прикладів, зокрема такий... Якось засперечалися поміж себе Казкар і Пісняр про те, що краще — казка чи пісня? А в підсумку вийшла весела театральна історія з піснями й танцями, у котрій відбилися сюжети двох білоруських казок «Пиріжок» і «Кози».

564 Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, яку порушує автор. Визначте тезу. Доберіть до неї аргументи.

Люблю проводити літні канікули перед телевізором, граючи у відеоігри за запнутими фіранками та вимкнутим світлом. На жаль, мама має діаметрально протилежне уявлення про ідеальні літні канікули. Мама каже, що для дитини «неприродно» сидіти в хаті, коли надворі сонячно. Я кажу їй, що просто намагаюся захистити шкіру, щоб не бути геть зморщеним, коли стану старим (Дж. Кінні).

565 Пригадайте казки, персонажі яких сперечалися. Виберіть одну казку. Визначте проблему, довкола якої була суперечка. Які аргументи наводять персонажі казки? Оцініть їх.

566 Засперечалися якось День і Ніч, хто з них найголовніший. А ви якої думки? Доберіть аргументи.

👍 Чого я навчився / навчилася на уроці? Було цікаво дізнатися Труднощі пов'язані Моїми досягненнями вважаю Чи корисна для мене ця тема?

🏠 **567** **I** Сформулюйте тезу й доберіть аргументи до однієї з проблем.

- Чи потрібно в Україні закривати дельфінарії?
- Чи є майбутнє у книгозбірень із паперовими книжками?
- Який відпочинок корисніший — за містом на природі чи вдома за комп'ютером?

II Якось напередодні Різдва Піч і Вогонь засперечалися, хто з них найголовніший. Запропонуйте свою позицію, сформулюйте тезу, доберіть аргументи. Знайдіть книжку Сергія Лоскота «Жаринка, що стала зорею» і дізнайтеся, як завершилася суперечка в книжці.

§92 ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

Здрастуй, літечко!

*Малює літо райдужне графіті, медово гусне тепла акварель
(Н. Данилюк).*

Слово дня: літепло, різнотрав'я.

568 Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які уроки за цей рік вам найбільше запам'яталися і сподобалися?
2. Які теми ви назвали б найкориснішими?
3. Пригадайте ситуації, у яких вам знадобилися знання мови.
4. Висловіть мові комплімент і подяку.
5. З якими емоціями ви стоїте на порозі літа?

569 Прочитайте текст мовчки. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Кажу** літу:

— Ти вже врізало день, щодня доточуєш ночі, підганяєш усіх достигати, а саме — холоднішати. Навіщо? Я ще нічого літнього не встигла.

А воно мені каже:

— Якби я чекало, допоки люди перероблять свою роботу, то так ніколи б і не настало. Або ніколи не скінчилося.

— Другий варіант мені подобається більше.

— Ну навряд чи тобі хотілось би жити у світі вічнозелених вишень і ніколи недостиглих кавунів. Усьому свій час. Мені час минати потроху.

— Але ж...

— Що але ж? Просто не відкладай мене на завтра. Бо кожне завтра я вночі роблю коротшим за сьогодні (А. Акуленко).

Запитання	Завдання
1. Які слова вжито в переносному значенні? 2. Скільки звуків позначають букви я, є та ю у виділених словах? Поясніть. 3. Як правильно вимовити слово «подобається»? 4. А що сказали б літу ви? Про що хотіли б запитати?	1. Поясніть розділові знаки при діалозі на прикладі реплік із тексту. 2. До слова, позначеного двома зірочками, доберіть синоніми. 3. Знайдіть у тексті місця, де дотримано правил милозвучності. Поясніть.

570

1 Запишіть речення. На місці трьох крапок поставте назву літнього місяця. Усно обґрунтуйте вибір. Поясніть, яку букву з дужок потрібно писати в словах. Назвіть складні речення і прості з однорідними членами.

1. Примружив ... очі голубі, волосся-хмари причесав вітрами, та й у поля до ос(е, и)ні побіг ст(е, и)жиною, що пахне ч(е, и)брецями (Т. Іванчук). 2. Примостилося літо на осонні*, бр(е, и)нить на квітах ніжністю й т(е, и)плом ... (Н. Шеденко). 3. Притулилося літо до ос(е, и)ні, вкрились трави холодними росами (О. Дриль). 4. Мліє ... на пательні, кольори його пастельні. Кольори його яскраві — синьо-жовті, з(е, и)л(е, и)наві (Г. Потопляк). 5. У літ(е, и)чка на сонячній вітрині стояли соняхи, волошки сині, жоржини у намітках з перкалю* і сухоцвітки з присмаком жалю (Г. Потопляк). 6. Усе це ... : вишні й колоски, і сонце, медом в соняхах розлите (О. Дриль).

7. Душа бринить по самі вінця, н(е, и)се матуся листя клена. Воно щасливе і зелене, бо завтра свято — свята Трійця! (В. Вірч).

II Чому в слові «свято» немає апострофа? Доберіть кілька подібних прикладів.

571 Складіть колективний твір про літо. Уявіть, що ви про цю пору розповідаєте дітям, які живуть далеко на півночі і справжнього літа ніколи не бачили. Розповідь «ланцюжком» (початок і послідовність визначає вчитель / учителька). У разі потреби скористайтеся поданими початками речень.

Перша ознака літа — Літо починається з Особливо радію літечку, коли Літо пахне То лиш здається, що Літо відчиняє перед нами Літо потрібне для того, щоб Я не уявляю літа без Улітку обов'язково потрібно

Погортайте у пам'яті яскраві сторінки минулого літа
й одним реченням виразіть такі комунікативні наміри:

- подякуйте літечку;
- запросіть літо до себе в гості;
- розкажіть йому про свої мрії;
- зробіть йому комплімент.

👍 Як ви оціните свої досягнення з української мови в цьому році? За що варто себе похвалити? Яких компліментів ви заслужили? Над чим доведеться ще попрацювати?

Виберіть для себе домашнє завдання на літо

- 572
- I Збагатіть свій досвід спілкування українською мовою.
 - II Складіть план корисного та бажаного відпочинку й обов'язково реалізуйте його.
 - III Набирайтеся сил і натхнення від спілкування з людьми, природою.

До зустрічі в новому навчальному році!

ЗМІСТ

<i>Дорогі п'ятикласниці та п'ятикласники!</i>	3
---	---

ВСТУП

§ 1. Мова в житті людини	5
--------------------------------	---

РОЗДІЛ I. Лексикологія

§ 2. Поглиблене повторення вивченого в 1–4 класах. Лексичне значення слова	9
§ 3. Тлумачний словник	12
§ 4. Однозначні й багатозначні слова	14
§ 5. Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми	17
§ 6. Пароніми	20
§ 7. Словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів	23
§ 8. Групи слів за походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова	25
§ 9. Написання апострофа у словах іншомовного походження	30
§ 10. Написання м'якого знака у словах іншомовного походження	32
§ 11. Подвоєння та подовження приголосних у словах іншомовного походження	34
§ 12. Букви і та и у словах іншомовного походження	37
§ 13. Словник іншомовних слів	40
§ 14. Активна й пасивна лексика української мови	42
§ 15. Неологізми. Письменницькі новотвори	44
§ 16. Групи слів за вживанням. Загальноновживані слова	47
§ 17. Слова обмеженого вживання. Діалектні, професійні слова й терміни	52
§ 18. Лексична помилка	54
§ 19. Суржик	56

РОЗДІЛ II. Фразеологія

§ 20. Фразеологізми	58
§ 21. Джерела українських фразеологізмів	61
§ 22. Фразеологізми в мовленні людини і в літературних творах	63

РОЗДІЛ III. Фонетика. Графіка. Орфоенія. Орфографія

§ 23. Поглиблене повторення вивченого з фонетики в 1–4 класах. Голосні та приголосні звуки	66
§ 24. Наголос в українській мові. Особливості вимови й написання ненаголошених голосних	69
§ 25. Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі. Вимова приголосних у корені слова	73
§ 26. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, с, ю, я. Правила вживання м'якого знака	76

§ 27. Повторення вивченого з графіки в 1–4 класах. Особливості української графіки (відповідність звуків і графічних знаків, звук [г] і буква г)	80
§ 28. Звукове значення букв я, ю, є та щ. Правила вживання апострофа	83
§ 29. Склад. Правила перенесення слів з рядка в рядок.....	86
§ 30. Милозвучність української мови. Правила милозвучності (чергування у–в, і–й, з–із–зі)	89
§ 31. Спрощення в групах приголосних	92
§ 32. Види помилок: орфоепічна, орфографічна, графічна	94
§ 33. Словники. Орфоепічний словник. Словник наголосів. Орфографічний словник	98

РОЗДІЛ IV. Синтаксис і пунктуація

§ 34. Повторення вивченого в 1–4 класах	101
§ 35. Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово у словосполученні	103
§ 36. Речення, його граматична основа (підмет і присудок).....	106
§ 37. Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення)	109
§ 38. Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні	112
§ 39. Види речень за емоційним забарвленням: окличні й неокличні	116
§ 40. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина	118
§ 41. Речення з однорідними членами (без сполучників і зі сполучниками а, але, і)	121
§ 42. Кома між однорідними членами	124
§ 43. Складне речення	127
§ 44. Кома між частинами складного речення.....	130
§ 45. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою	133
§ 46. Діалог. Тире при діалозі	136
§ 47. Пунктуаційна помилка	138
§ 48. Написання есе з використанням складних речень.....	141
§ 49. Узагальнення відомостей із синтаксису й пунктуації	143

РОЗДІЛ V. Інформація

§ 50. Повторення вивченого в 1–4 класах. Інформація	146
§ 51. Види інформації. Текстова інформація.....	149
§ 52. Графічна та числова інформація.....	151
§ 53. Звукова та мультимедійна інформація	154
§ 54. Джерела інформації.....	156

РОЗДІЛ VI. Текст

§ 55. Повторення вивченого в 1–4 класах. Текст	158
§ 56. Тема, підтема (мікротема) тексту.....	161
§ 57. Ключові слова.....	163

§ 58. Первинні і вторинні тексти.....	166
§ 59. Розповідь. Побудова розповіді.....	168
§ 60. Розповідь про себе	171
§ 61. Опис. Побудова опису	174
§ 62. Опис тварини	176
§ 63. Роздум. Побудова роздуму.....	179
§ 64. Роздум на тему екології.....	182
§ 65. Читання. Види читання. Мета читання	185
§ 66. Читання з метою отримання інформації. Критичне читання	188
§ 67. Читання з метою набуття чуттєвого та естетичного досвіду....	191

РОЗДІЛ VII. Жанри мовлення

§ 68. Жанри мовлення. Роль жанрів у житті людини	194
§ 69. Комплімент, лестощі, похвала	196
§ 70. Прохання, умовляння, благання, пропозиція.....	198
§ 71. Запрошення.....	200
§ 72. Згода. Відмова	202
§ 73. Вибачення	205
§ 74. Подяка.....	208
§ 75. Привітання.....	209
§ 76. Смс-повідомлення	211

РОЗДІЛ VIII. Спілкування

§ 77. Цілі й завдання спілкування.....	214
§ 78. Живе й віртуальне спілкування	216
§ 79. Безпека віртуального спілкування.....	219
§ 80. Ситуація спілкування	222
§ 81. Учасники спілкування. Наміри співрозмовників / співрозмовниць.....	224
§ 82. Ознаки й переваги гармонійного спілкування	227
§ 83. Правила гарного співрозмовника / гарної співрозмовниці	229
§ 84. Запитання і відповіді	232
§ 85. Види слухання.....	234
§ 86. Суперечка і сварка	236
§ 87. Маніпуляції у спілкуванні.....	238
§ 88. Засоби спілкування (мовні й позамовні)	240
§ 89. Етикетні норми спілкування.....	243
§ 90. Вимова й інтонація.....	245
§ 91. Переконливість та аргументованість	248
§ 92. Повторення й узагальнення вивченого	250

Навчальне видання

ГОЛУБ Ніна Борисівна
ГОРОШКІНА Олена Миколаївна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *О. Криворучко*
Технічний редактор *Л. Аленіна*
Дизайн обкладинки *П. Ширнін*
Коректор *Ю. Особливець*
Комп'ютерна верстка *І. Сога*
Художник *О. Панасовська*

У підручнику використано ілюстрації *І. Денисова*,
світлини *О. Гордієвича*, *В. Соловійова*, світлини і візуальні матеріали із сайтів
«Українська вікіпедія», shutterstock.com: *Ground Picture*, *New Africa*, *Olena Znak*,
Billon Photos, *George Rudy*, *Africa Studio*, *Maria Kuznecova*, *Switlana Sonyashna*,
Jacek Chabraszewski, *Fizkes*, *Ground Picture*, *Jstuij*, *Razvan AWI*, *Olga Danilenko*,
ARTISTIC om, *Menno Schaefer*, *Slavica Stajic*, *Roman Sumborskyi*,
Mankey Business Images, *Tatyana Vuc*, *Light Field Studios*, *Ollyu*, *debasige*,
Mix and Match Studio, *Roman Chazov*, *Evgeniy Kalinovskiy*, *Sharomka*, *BearFotos*, *Kriangx*,
Bowrann, *cougarsan*, *Zoart Studio*, *Sergiy Kobyakov*, *Pixel-Shot*, *Lipik Stock Media*,
Luis Louro, *We Are*, *Lopolo*, *matimix*, *The Faces*, *Anton Watman*, *Pressmaster*,
Venomous Vector, *best pixels*, *ABCity3D*, *3DD Character*, *ZeinousGDS*, *CHIARI VFX*,
valdis torms, *HobbitArt*, *3d_kot*, *Vec.Stock*.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua